

Міністерство освіти і науки України
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича

О.Д. Король

Організація екскурсійних послуг у туризмі

Навчально-методичний посібник

Чернівці
Чернівецький національний університет
2016

УДК 338.48-32
ББК 65.9(4укр)497.58
К 683

Рекомендовано вченою радою Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (протокол № 11 від 31.10.2016 р.)

РЕЦЕНЗЕНТИ:

- Круль Г.Я., кандидат географічних наук, доцент кафедри географії та менеджменту туризму Чернівецького національного університету ім. Юрія Федьковича;
- Чубрей О.С., кандидат історичних наук, учитель географії та історії Глибоцького ліцею;
- Гищук Р.М., кандидат географічних наук, доцент кафедри менеджменту і туризму Чернівецького торговельно-економічного інституту КНТЕУ.

Король О.Д.

К 683 Організація екскурсійних послуг у туризмі : навч.-метод. посібник. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2016. – 144 с.

У методичному посібнику розкриті теоретико-методологічні засади екскурсійної діяльності та технологія підготовки екскурсії. Як приклад розглянуті екскурсійні маршрути по Чернівцях і Буковині.

Для студентів спеціальності «Туризм», як базовий з предмета «Організація екскурсійних послуг», а також для екскурсиводів, як «помічник» у вдосконаленні існуючих і розробці нових екскурсій.

УДК 338.48-32
ББК 65.9(4укр)497.58

© Король О.Д., 2016
© Чернівецький національний університет, 2016

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЕКСКУРСІЙНОЇ СПРАВИ	5
1.1. ПОНЯТТЯ ЕКСКУРСІЇ	5
1.2. ФУНКЦІЇ ТА ОЗНАКИ ЕКСКУРСІЇ	11
1.3. КЛАСИФІКАЦІЯ ЕКСКУРСІЙ	19
1.3.1. Класифікація екскурсій за змістом	19
1.3.2. Класифікація екскурсій за іншими ознаками	31
РОЗДІЛ 2. ТЕХНОЛОГІЯ ПІДГОТОВКИ ЕКСКУРСІЇ	43
2.1. ПОРЯДОК СТВОРЕННЯ НОВОЇ ЕКСКУРСІЇ	43
2.2. ПОПЕРЕДНЯ РОБОТА НАД ЕКСКУРСІЄЮ	44
2.3. РОЗРОБКА ЗМІСТУ ЕКСКУРСІЇ	46
2.3.1. Відбір екскурсійних об'єктів	46
2.3.2. Розробка маршруту екскурсії	51
2.3.3. Підготовка тексту екскурсії	56
2.3.4. Індивідуальний текст і драматургія	62
2.4. МЕТОДИЧНА РОЗРОБКА ЕКСКУРСІЇ	70
2.4.1. Методика проведення екскурсії	70
2.4.2. Техніка проведення екскурсії	84
2.4.3. Укладання методичної розробки екскурсії	90
2.5. ПРИЙМАННЯ ТА ЗАТВЕРДЖЕННЯ ЕКСКУРСІЇ	94
РОЗДІЛ 3. ЕКСКУРСІЙНИЙ ТУР І ЙОГО РОЗРОБКА	95
3.1. РОЗРОБКА МАРШРУТУ ТУРУ	95
3.2. ПРОГРАМНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТУРУ	100
РОЗДІЛ 4. ЕКСКУРСІЙНІ МАРШРУТИ БУКОВИНИ	105
4.1. ОГЛЯДОВИЙ МАРШРУТ ЧЕРНІВЦЯМИ	105
4.2. ЗАМІСЬКИЙ МАРШРУТ ПО БУКОВИНІ	131

ВСТУП

Сучасний туристський ринок потребує нового підходу до організації екскурсійної діяльності. Екскурсійні бюро та туроператори, при розробці нових пізнавальних маршрутів, повинні враховувати не лише попит на ринку, але й відштовхуватися від наявних місцевих екскурсійних об'єктів. При цьому всі маршрути мають розроблятися на науковій основі з урахуванням вимог сучасної екскурсійної методики.

Виходячи з цього, головне завдання посібника – розкриття теоретико-методологічних засад екскурсійної діяльності та технології підготовки нової екскурсії, а також її методичне забезпечення. Неабияка увага приділяється тому, як зробити екскурсію цікавою. Крім того, у виданні висвітлюються питання розробки маршруту та програми екскурсійного туру.

Як приклад запропоновані екскурсії по Чернівцях і Буковині, адже посібник націлений, насамперед, на гідів і екскурсоводів цього краю. Для студентів спеціальності «Туризм» він стане базовим з предмета «Організація екскурсійних послуг».

Розділ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЕКСКУРСІЙНОЇ СПРАВИ

1.1. ПОНЯТТЯ ЕКСКУРСІЇ

Слово «екскурсія» походить від латинського «excursio» – поїздка. З самого початку екскурсія була лише прогулянкою, що мала практичні цілі, наприклад, вихід за місто на пошук і збирання лікарських трав та ін. Саме в такому розумінні тлумачив це слово у 1882 р. у своєму словнику В. Даль: «Екскурсія – прогулянка, вихід на пошук чогось, для збирання трав та ін.» На цей час за поняттям «екскурсія» закріплюються такі характеристики, як цілеспрямованість, тобто відвідування певних місць з конкретною метою, та невіддалений і короткотривалий характер поїздки чи прогулянки.

З часом екскурсія залучається до навчального процесу в школі. Зокрема, для розкриття теми «природа рідного краю» вчитель виводить учнів з класу «на вулицю». У цій ситуації чітко виявляються основні ознаки екскурсії:

✓ по-перше, з'являється пізнавальна ціль. Процес пізнання не лише стає головним завданням екскурсії, але й набуває таких характеристик, як тематична спрямованість, унаочнення, тобто поєднання показу та розповіді;

✓ по-друге, вимальовуються основні дійові особи: з одного боку, це вчитель, який скеровує процес пізнання, – прототип екскурсовода, з іншого – учні, на яких спрямований пізнавальний процес. Недаремно чисельність екскурсійної групи така ж, як і шкільного класу, – від 15 до 30 осіб, а мінімальна тривалість екскурсії – 45 хв.

Пізнавальна ціль знайшла своє відображення в настільному енциклопедичному словнику за авторством Граната 1895 року видання: «Екскурсія – поїздка з навчальною або науковою метою».

У 1916 році з'їзд директорів і викладачів Київського навчального округу у своїх резолюціях указав на необхідність залучення до місцевих екскурсій усіх учнів. Екскурсія перетворилася на обов'язкову форму роботи з учнями в навчальних закладах, відтоді вона існує як одна із форм уроку.

Проте це не була ще екскурсія в сучасному розумінні. Такою вона стала після того, як перетворилася на одну із форм організації дозвілля. Поруч із пізнавальною ціллю з'являється мета відпочинку. Як наслідок, науково-освітній характер пізнання трансформується в культурно-просвітницький, що висуває до екскурсії нові вимоги: пізнавальний процес повинен задовольняти потребу в активному відпочинку, забезпечувати розширення світогляду, збагачувати духовний світ людини. Ключовою вимогою до екскурсії стає те, що вона повинна бути «цікавою». Це забезпечується, по-перше, відповідними об'єктами пізнання: ними стають визначні пам'ятки (російською «достопримечательности»); по-друге, інтерес до об'єкту має утримуватися за допомогою відповідних методів екскурсійного пізнання.

Саме з таким змістом екскурсія увійшла в туризм. Сьогодні вона є однією з основних послуг туристичного продукту та невід'ємною складовою пізнавального туризму.

У Великій радянській енциклопедії (1978 р., т. 29, с. 63) наведене таке визначення: «Екскурсія — відвідування визначних об'єктів (пам'ятки культури, музеї, підприємства, місцевість та ін.), форма і метод набуття знань. Проводиться, як правило, колективно під керівництвом фахівця-екскурсовода».

Наведене визначення можна доповнити з урахуванням цілі відпочинку: «Екскурсія — форма і метод набуття знань та організації дозвілля. Передбачає відвідування визначних місць та об'єктів, їх пізнання під керівництвом фахівця-екскурсовода».

В англomовному середовищі замість слова «екскурсія» набуло поширення словосполучення «тур з гідом» (guided tour). В основному воно має такий самий зміст. Зокрема, в енциклопедичному словнику «Macmillan Dictionary» це поняття тлумачиться як короткочасна мандрівка до місць і споруд з особою, яка розповідає про побачене.

Отже, впродовж свого становлення розглядане поняття еволюціонувало та набувало сучасного змісту. В даний час екскурсія виступає чимось закінченим, цілісним, що має свої специфічні функції й ознаки, своєрідну індивідуальну методикy. Значною мірою вона збагатилася за змістом, формами проведення і методикoю

подання матеріалу. Шлях становлення поняття «екскурсія» наведений у табл. 1.1.

Таблиця 1.1

Цілі	Завдання	Форми проведення
Прикладна	Пошук лікарських трав, ягід, грибів, фруктів	Прогулянка
Навчальна	Засвоєння учнями тематичних знань зі шкільного предмета (географії та історії рідного краю тощо)	Урок поза класним приміщенням
Наукова	Пошук експонатів для краєзнавчого музею	Експедиція
Культурно-просвітницька та організація дозвілля	Розширення загального світогляду людини, ознайомлення з визначними місцями та пам'ятками, набуття знань у поєднанні з активним відпочинком	Бесіда в туристському поході, шляхова екскурсійна інформація, оглядова і тематична екскурсії

Сьогодні екскурсія – це процес пізнання людиною навколишнього світу, що передбачає ознайомлення з об'єктами «наживо», тобто в місцях їхнього розташування. При цьому огляд пам'яток відбувається під керівництвом кваліфікованого фахівця – екскурсовода та супроводжується його розповіддю. Процес пізнання на екскурсії підпорядкований завданню розкриття певної теми. Екскурсовод передає аудиторії бачення об'єкта, оцінку визначного місця, розуміння історичної події. Йому не байдуже, що побачать екскурсанти, як вони зрозуміють почуте. Він своїми поясненнями підводить екскурсантів до необхідних висновків і оцінок, досягаючи тим самим потрібної мети.

У процесі пізнання екскурсовод допомагає екскурсантам:

- побачити об'єкти, на основі яких розкривається тема;
- почути необхідну інформацію про ці об'єкти;
- усвідомити значення подій та відчути потрібні емоції;
- опанувати практичні навички самостійного спостереження й аналізу екскурсійних об'єктів.

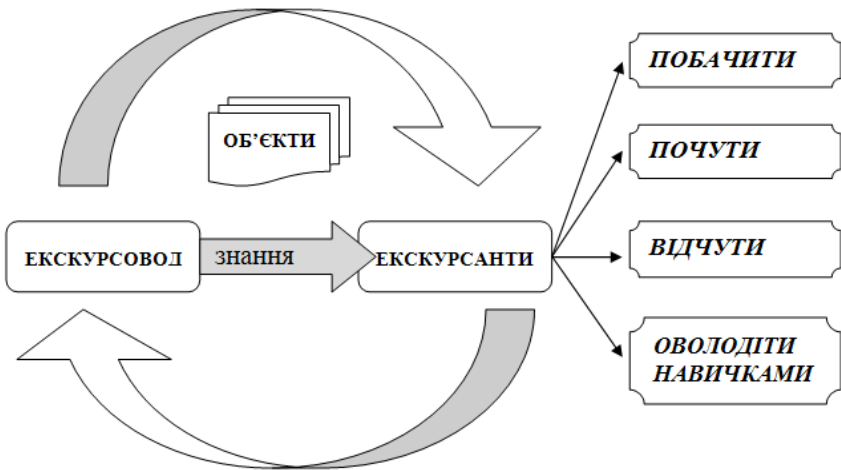

Рис. 1.1. Схема екскурсійного пізнання

ЕКСКУРСІЯ ЯК ВИД ДІЯЛЬНОСТІ ТА ФОРМА СПІЛКУВАННЯ

Екскурсія як вид діяльності

Екскурсія розглядається як поєднання взаємозалежних і взаємозумовлених дій. Вони досить різноманітні – пересування групи по маршруту, обхід і спостереження об'єктів, пояснення побаченого. Поради екскурсовода роблять дії екскурсантів цілеспрямованими й усвідомленими.

Екскурсійна діяльність відбувається з двох сторін:

✓ з боку екскурсантів – це спостереження і зорове дослідження об'єктів, сприйняття та розуміння почутого. Однак варто розуміти, що ця діяльність, здебільшого, сприймається екскурсантами як активний відпочинок. Тому не можна їх перевантажувати та вимагати від них надмірних зусиль для засвоєння нових знань;

✓ з боку екскурсовода – це професійна діяльність, що передбачає взаємодію з аудиторією та організацію пізнавального процесу на екскурсії. Вона включає також підготовчий етап: вибір теми та відповідних об'єктів, прокладання маршруту, укладання тексту та методичної розробки.

Експурсія як форма спілкування

Експурсія є формою прямого спілкування, що передбачає взаємозв'язок і взаємодію суб'єктів (екскурсовода й екскурсантів) на основі їх спільної комунікативної діяльності. При такому спілкуванні не лише здійснюється обмін інформацією, але й формується спільність почуттів і настроїв, досягається взаєморозуміння, в результаті чого відбувається засвоєння знань. Головний тут зворотний зв'язок, що проявляється в реакції екскурсантів на процес комунікації, з якої видно, чи досягає екскурсовод свої мети, чи потрібно з його боку внести корективи у процес комунікації.

Знання основ психології й педагогіки допомагає екскурсоводові правильно організувати пізнавальний процес на екскурсії. Практично спілкування є комунікативною фазою його діяльності.

Комунікативний компонент – важлива частина професійної майстерності екскурсовода. Ефективність його роботи визначається не тільки глибокими знаннями теми, умінням використовувати екскурсійну методику, але й здатністю налагодити процес спілкування з аудиторією, методистами музею, водієм автобуса та іншими учасниками екскурсійного процесу. Важливу роль у спілкуванні відіграють такі якості, як люб'язність, щирість, увічливість, толерантність, уміння вести нормальний діалог і

розв'язувати конфліктні ситуації та ін. Водночас не можна віддавати ініціативу в спілкуванні в «руки аудиторії». Екскурсовод завжди повинен тримати комунікаційний процес під своїм контролем.

Прагнучи підвищити ефективність комунікаційного процесу, екскурсовод використовує різні варіанти. Зосереджуючись на розповіді, роблячи її більш значущою, екскурсовод мимоволі перетворюється на лектора, зводячи роль аудиторії до пасивного сприйняття побаченого й почутого. Ефективніший варіант, коли екскурсовод організовує огляд об'єктів так, щоб забезпечити чіткий порядок їх спостереження, а за допомогою розповіді об'єднує все побачене в одну «історію». Роблячи конкретні пояснення, він скеровує увагу групи, викликає інтерес, змушує розміркувати та, зрештою, підводить до потрібних оцінок і висновків. Так відбувається за умови, коли екскурсанти зайняті активним сприйняттям.

У практичній діяльності екскурсія розглядається в кількох аспектах:

- як самостійна форма виховання або складова частина інших форм виховання (патріотичного, трудового, естетичного);
- як одна з форм навчання або складова частина інших форм пізнання;
- як форма роботи з масовою аудиторією;
- як епізодичний (разовий) захід, частина тематичного циклу, а також як один із шаблів пізнання;
- як форма міжособистісного спілкування екскурсовода з групою, екскурсантів один з одним у ході пізнання об'єктів;
- як форма поширення наукових знань, ідейного виховання;
- як форма організації культурного дозвілля;
- як складова частина організованого туризму.

Найбільш адекватне уявлення про екскурсію дає поєднання кількох аспектів. Розгляд крізь призму одного з них не дозволяє виявити сутності поняття екскурсії.

1.2. ФУНКЦІЇ ТА ОЗНАКИ ЕКСКУРСІЇ

Функція пізнання є провідною для екскурсії. Вона спрямована на формування нових знань науково-популярного характеру. Принцип науковості передбачає достовірність матеріалу. Усі факти, події, теоретичні положення подаються в науковому трактуванні, одержують висвітлення з урахуванням досягнень тих галузей сучасної науки, до яких вони мають відношення.

Достовірність знань вимагає від екскурсовода кропіткої роботи при написанні індивідуального тексту. Він повинен користуватися лише науковими чи науково-популярними джерелами, матеріалами відомих авторів, чия компетентність не викликає сумніву. Неприпустиме використання анонімних матеріалів з «Інтернету», також не варто довіряти невідомим авторам. При підготовці тексту екскурсовод може звертатися за консультаціями до експертів, у т.ч. із проханням «переглянути текст екскурсії».

Однак текст екскурсії може містити й «не наукову» інформацію. Найчастіше – це легенди, міфи, вірування, цитати з художніх творів. Екскурсовод (наприклад, зі словами «існує така легенда») має наголошувати на характері цієї інформації. Такі речі зазвичай цікаві для екскурсантів і добре ними сприймаються. Тому розповідь бажано розбавляти легендами, міфами, цитатами та ін. Часто вони забезпечують перепочинок у пізнанні складнішого,

наукового за змістом матеріалу, тим самим поліпшуючи його сприйняття.

Популярність наукових знань полягає в тому, що вони мають бути присвячені тематиці, цікавій широкому загалу. Екскурсійною методикою такі теми вже окреслені – вони знайшли своє відображення у класифікації екскурсій за змістом: культово-релігійна, історична, природознавча, мистецтвознавча, літературна, виробнича, архітектурна тематики. Детально вони розглядатимуться пізніше.

Тематична спрямованість знань зводиться до того, що весь матеріал підпорядковується єдиному завданню – розкриттю теми. Завдяки цьому знання набувають системного характеру, тобто подаються як єдине ціле. На одній екскурсії може розкриватися кілька тем одразу (наприклад, на оглядовій), однак все одно вони повинні переплітатися, ув'язуватися між собою.

Процес пізнання на екскурсії вимагає завершеності в розкритті теми. Так, шкільний вчитель на уроці може почати тему, але, не встигнувши її розкрити, скаже: «Ми закінчимо наступного разу». В екскурсовода ж такої можливості не буде. Тому він зобов'язаний розкрити тему до кінця за відведений для екскурсії час. Тут потрібно уникати поширених помилок, коли на початку екскурсовод зі свіжими силами надто розлого розповідає, а наприкінці, часто біля найцікавіших об'єктів, поспішає, «жужмить» розповідь, навіть упускає деякі важливі питання, аби тільки встигнути.

Принцип популярності також передбачає, що знання повинні бути доступними. Це означає, що для їх сприйняття екскурсантам не потрібна попередня підготовка. Успіх екскурсії залежить від того, наскільки зрозуміло викладається матеріал, наскільки його зміст сприймається аудиторією. І це визначається не тільки складністю самого тексту, але й науково-освітнім рівнем екскурсантів, особливо їх професійною освітою – якщо вона збігається з тематикою екскурсії, то розповідь може містити глибший аналіз, спиратися на складні поняття, активно використовувати терміни без тлумачення тощо. Якщо ж це діти, розповідь повинна бути простою і нею не варто зловживати. Залежно від аудиторії, текст екскурсії має три рівні складності: для дітей, для загалу, для фахових груп. Для

останніх найчастіше організуються екскурсії під час конференцій. Наприклад, на конференції архітекторів програмою передбачена архітектурна екскурсія містом.

Функція виховання невід’ємно пов’язана з пізнавальним процесом. Вона має на меті розвиток навичок пізнання, закладає гуманістичні цінності, вчить «бачити прекрасне». Реалізувати цю функцію допомагає не лише добирання відповідних об’єктів і матеріалів, але й тенденційність екскурсовода як об’єктивний прояв його активної життєвої позиції. Він у своїй діяльності повинен керуватися чіткими засадами гуманістичного й естетичного виховання, бути носієм усіх тих цінностей, які він намагається передати екскурсантам.

Побачене й почуте на екскурсії має підштовхувати до оцінок і висновків. Проте процес виховання повинен відбуватися ненав’язливо – головне, щоб оцінні судження сприймалися екскурсантами як їхні власні. Цьому може допомогти створення атмосфери загального переживання у групі, яка могла б викликати певні почуття. Активні емоції в аудиторії викликає, насамперед, зоровий ряд, меншою мірою вони є наслідком власних емоцій екскурсовода.

Важливе значення для виховного процесу має співпереживання. Як приклад може бути наведений показ гетто та розповідь про масові розстріли євреїв. Посилити емоційний вплив і співпереживати всі жахіття голокосту допоможе розповідь про трагічну долю окремої людини (наприклад, для міста Чернівці – це може бути Пауль Целан). Так, через емоції жалю та ненависті, буде засуджений фашизм і голокост. Але не слід зловживати негативними почуттями, адже люди здійснюють екскурсії задля відпочинку та гарного настрою.

Зміст процесу виховання залежить від зорового ряду на екскурсії, оскільки не можна «нав’язувати» оцінні судження у відриві від побаченого. Тому кожна із груп тематичних екскурсій має свої завдання. Природознавчі екскурсії займаються екологічним вихованням, вчать отримувати естетичну насолоду від спілкування з природою. Архітектурна і мистецтвознавча тематики спрямовані на естетичне виховання. Виробничі екскурсії формують повагу до

праці та певної професії. Історично-етнографічна тематика показує цінність звичаїв і традицій інших народів, виховуючи в такий спосіб толерантне ставлення до них.

Завдання виховання на екскурсії залежать також від складу групи. Якщо це місцеве населення, то через пізнання рідного краю формується почуття любові до нього, власної гідності й, зрештою, патріотизму. Якщо це туристи, то, показуючи унікальність місцевої культури, формується толерантне ставлення до етносу чи регіону, яке може перерости в захоплення. Для іноземних туристів не останнім завданням на екскурсії є спростування стереотипів.

Функція організації культурного дозвілля. Під дозвіллям розуміють ту частину часу, що залишається в розпорядженні людини після робочого дня. Це вільний час у межах доби, тижня, року, який людина витрачає на власний розсуд, у т.ч. на активний відпочинок. З огляду на це, екскурсію відносять до тієї групи занять, що визначається терміном «пізнання і відпочинок». Будучи формою культурного дозвілля, вона забезпечує задоволення духовних і рекреаційних потреб людини.

Найбільшій популярності екскурсії, як форма організації культурного дозвілля, набули в туристів. Вони міцно вкоренилися в мандрівництві та навіть сформували окремий вид туризму – пізнавальний. Унікальні об'єкти природи, визначні пам'ятки історії, культури, архітектури, розкидані по всьому світу, ваблять мільйони подорожуючих. Бажання їх пізнати, поєднуючись із метою побачити світ, роблять екскурсію популярним заняттям.

Помітно зростає роль екскурсії в організації культурного дозвілля місцевого населення, особливо там, де екскурсійні установи і музеї перейшли від епізодичних заходів до екскурсійних циклів. У такий спосіб можна дати людям систему знань, наприклад, з історії рідного міста, про пам'ятки культури та архітектури, розташовані на його території.

Відповідно до цієї функції, пізнавальний процес набуває певних особливостей – насамперед, він має бути цікавим і не вимагати від екскурсантів надмірних зусиль для засвоєння інформації. Пізнання на екскурсії здійснюється через показ і розповідь. Людиною значно легше засвоюється зорова інформація,

тоді як вербальне сприйняття потребує незрівнянно більших розумових зусиль і уваги. Недаремно кажуть: «краще раз побачити, ніж сто разів почути». Екскурсанти часто ставляться до пояснень як до чогось зайвого й непотрібного. Для них екскурсія – тільки видовище, бажано цікаве, і великі словесні коментарі їх обтяжують. Цей настрій варто враховувати, висуваючи на перший план показ, натомість тривалі теоретичні пояснення небажані та перетворюють екскурсію на «лекцію під відкритим небом». Перебільшити роль показу на екскурсії неможливо, оскільки вагома частина того, про що йдеться, повинна бути представлена в зоровому ряді.

Цікавою екскурсію роблять об'єкти. Вже на етапі їхнього відбору закладається той інтерес, з яким буде сприйматися інформація про них. Визначні пам'ятки здатні самі по собі зацікавлювати, утримувати увагу. Якщо ж об'єкти «нікчемні», то жодні методичні прийоми не зроблять екскурсію цікавою. Щоб інтерес зберігався впродовж усього часу, зоровий ряд доцільно вибудовувати від менш цікавих до найцікавіших об'єктів, намагаючись досягти кульмінації зорових вражень під кінець екскурсії. Для показу варто підбирати різноманітний матеріал, щоб уникнути монотонності зорового ряду.

Функція розширення світогляду та формування інтересів.

Кожна екскурсія сприяє духовному збагаченню людини. Її учасники дізнаються чимало нового з історії, мистецтва, архітектури, літератури, економіки. Нерідко екскурсія конкретизує вже набуті знання, допомагає екскурсантам «побачити на власні очі» те, про що відомо з літературних джерел, зі шкільної програми тощо.

Одним із головних завдань екскурсії, з огляду на цю функцію, є розширення та поглиблення загальних знань, які протиставляються професійним і збагачують духовний світ людини. Зважаючи на це, екскурсивод повинен від конкретного матеріалу, який прив'язаний лише до певної території, перейти до загальних знань. Наприклад, під час ознайомлення з пам'ятками архітектури міста Чернівці екскурсивод повинен спробувати навчити розбиратися в архітектурних стилях; а розглядаючи історію Буковини, ув'язати її із загальними історичними подіями, відомими ще зі шкільної програми.

Формування інтересів людини нерозривно пов'язане з розширенням світогляду. Завдання екскурсії – не лише занурити людину в певну галузь знань, але й сформувати до неї інтерес. Усе зводиться до того, щоб екскурсанти надалі намагалися самостійно почитати літературу з історії, архітектури, образотворчого мистецтва та ін. Можливо, цей інтерес переросте в хобі людини, збагативши в такий спосіб її життя.

Ознаки екскурсії

Екскурсія має свої особливості в організації та методиці проведення, які відображені в її ознаках. Вони свідчать про подібність з іншими формами пізнання чи ж підкреслюють її суттєві відмінності від них.

Загальновизнаними ознаками для всіх екскурсій є:

1. Тривалість проведення від однієї академічної години (45 хв) до одного дня. Мінімальна тривалість указує на історичний зв'язок зі шкільним уроком, а максимальна – передбачає, що на маршруті не повинно бути ночівлі. Звісно, пізнавальний процес на екскурсії не може відбуватися впродовж усього дня. Тому, коли йдеться про її тривалість, мається на увазі, що, крім пізнання, екскурсія охоплює пересування групи до об'єктів, яке на замських маршрутах може тривати до половини загального часу. На екскурсії можливий обід та інші перерви в пізнавальному процесі. Весь цей час, коли не відбувається ознайомлення з об'єктами, можна розглядати як туристичний супровід.

2. Наявність екскурсантів (групи чи індивідуалів). Активна пізнавальна діяльність (спостереження, вивчення, дослідження об'єктів) – це те, чим вони мають займатися на екскурсії. Ця ознака також історично пов'язана з класно-урочною формою пізнання – йдеться не тільки про рольові очікування, але й про чисельність екскурсійної групи, яка не повинна перевищувати 30 осіб. За більшої кількості значно погіршується ефективність пізнавального процесу: група стає важкокерованою, у ній помітно зростає кількість людей, які «випадають» із пізнавального процесу. Ця вимога часто порушується через те, що екскурсоводові доводиться працювати з групами, заздалегідь сформованими туристичними фірмами, виходячи з місткості автобуса (40-55 осіб), наприклад, у

пізнавальному туризмі. Якщо говорити про мінімальну чисельність екскурсантів, то це може бути й одна людина. Головне, щоб вона могла заплатити ціну всієї екскурсії. Безумовно, індивідуальними можуть бути лише пішохідні екскурсії. Ціна автобусних маршрутів через транспортні витрати значно зростає й потребує певної кількості людей у групі, які розділять вартість всієї екскурсії. Отож, мінімальна чисельність групи обґрунтовується економічно, тоді як максимальна кількість екскурсантів обмежується методично.

3. Наявність екскурсовода. Він повинен організовувати та скеровувати процес пізнання на екскурсії, має бути фахівцем у двох сферах: перша – це екскурсійна методика, друга – охоплює ті галузі знань, яким присвячені тематики екскурсій. Ця ознака також походить зі школи, адже його «прототипом» був учитель, який ще наприкінці ХІХ ст. для розкриття красназвочої теми вивів учнів «на вулицю». Недаремно робота екскурсовода така близька до педагогічної діяльності. Проте між ними існує суттєва відмінність. Для учнів пізнавальний процес є обов'язком, а для екскурсантів – це форма проведення вільного часу. Вчитель може вимагати засвоєння знань і під «примусом», а екскурсоводові залишається тільки одне – зробити пізнавальний процес цікавим.

4. Наочність, первинність зорового сприйняття та супровідний характер розповіді. Унаочнення в рази підвищує ефективність пізнавального процесу, робить його простим і цікавим. Тому показом послуговуються в будь-якій освітній діяльності. Однак в аудиторному приміщенні не завжди можна показати справжні об'єкти, найчастіше демонструють їх малюнки чи фотографії або фільм про них. На екскурсії майже всі об'єкти пізнаються наживо, зазвичай у місцях їхнього розташування.

5. Пересування учасників екскурсії за заздалегідь встановленим маршрутом. Ця ознака впливає з попередньої – пізнання об'єктів у місцях їхнього розташування, що потребує пересування до них. А тематична спрямованість екскурсії передбачає, що ознайомлення з об'єктами має відбуватися в певній послідовності, яка й визначає маршрут прямування екскурсійної групи. Якщо розкриття теми вимагає сталого переліку об'єктів і незмінної послідовності ознайомлення з ними, то шляхи слідування можуть мати кілька варіантів. Це необхідно, насамперед, для

автобусних екскурсій на той випадок, коли одна з доріг буде заблокована через ремонтні роботи, аварію тощо.

6. Цілеспрямованість пізнавального процесу. Ця ознака зумовлена необхідністю розкриття на екскурсії певної теми, яка у свою чергу складається з ув'язаних між собою логічними переходами підтем. Останні охоплюють кілька основних питань, що зазвичай узгоджуються з об'єктами показу. Підтема, як правило, об'єднує основні питання не тільки змістовно, але й просторово – відповідні їм об'єкти повинні бути близько розташовані, наприклад на одній площі чи вулиці міста. Проте не можна стверджувати, що спочатку формулюється тема, а потім відбираються об'єкти. Адже наявний для показу матеріал також визначає перелік основних питань і порядок їх розгляду, а отже, впливає на розробку теми екскурсії.

Відсутність хоча б однієї з названих вище ознак позбавляє права називати проведений захід екскурсією.

Крім цих загальних ознак, у кожного виду екскурсій є свої специфічні:

- в автобусних – обов'язковий вихід з автобуса для огляду пам'яток;
- у музейних – знайомство з матеріалами, розташованими на стендах;
- у виробничих – демонстрація об'єктів у дії (верстатів, механізмів та ін.).

Позбавлені цих ознак подібні заходи можна називати загальним терміном «гідізм» – безсистемний огляд визначних місць і пам'яток за формулою: розпочинаємо де завгодно, далі йдемо, як зручніше, а говоримо про те, що бачимо. Гідізм розглядаємо як негативне явище. Екскурсія та невпорядкований огляд об'єктів за допомогою гіда – це різні поняття.

1.3. КЛАСИФІКАЦІЯ ЕКСКУРСІЙ

Усі екскурсії можна поділити на групи залежно від:

- змісту;
- складу учасників;
- місця проведення;
- способу пересування;
- форми проведення.

Кожна група має властиві їй компоненти, специфіку й особливості.

1.3.1. Класифікація екскурсій за змістом

За змістом екскурсії поділяються на оглядові (багатопланові) і тематичні.

Оглядова екскурсія розкриває кілька тем одразу. Вона охоплює різнопланові об'єкти: пам'ятки історії, культури, архітектури, підприємства, природні об'єкти та ін. Їх поєднує те, що через них відбувається ознайомлення з містом або краєм у цілому. Оглядові міські екскурсії становлять найбільший інтерес, особливо для туристів. Їх кількість завжди набагато перевищує число будь-яких тематичних. І це зрозуміло, адже за короткий час, зазвичай за 3 години, екскурсанти одержують можливість познайомитися з містом у загальних рисах, побачити основні його принади.

Головне завдання оглядової екскурсії – дати загальне уявлення про місто, познайомити з визначними пам'ятками архітектури, розповісти про видатні сторінки з його історії та ін. Усе підпорядковується цій меті: відбір об'єктів показу, матеріалів для індивідуального тексту, ілюстрацій «портфелю екскурсовода». При цьому варто знайти такі сторони міського життя, що покажуть місто у вигідному для нього світлі, розкриють особливості та підкреслять його унікальність.

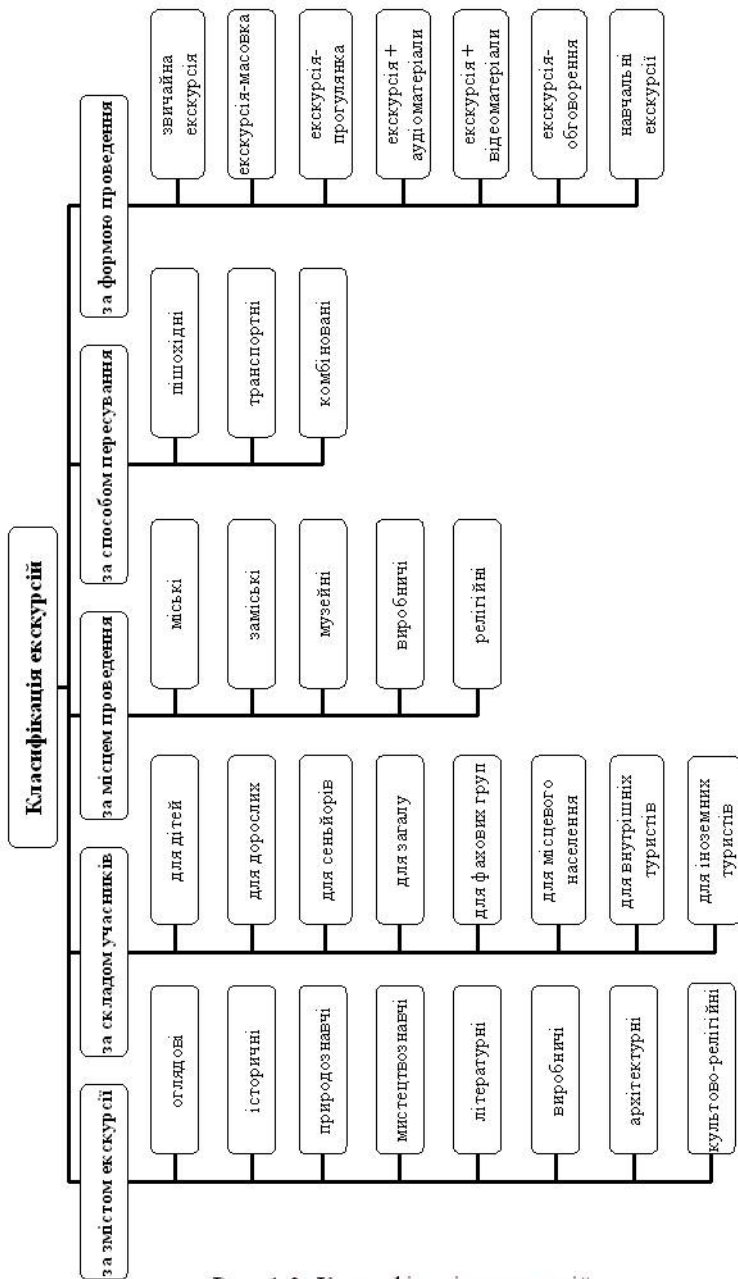

Рис. 1.2. Класифікація екскурсій

Незалежно від місця проведення оглядові екскурсії мають дещо схожу структуру. Кожна з них складається з низки підтем, у яких розкриваються різні питання: виникнення міста, історія його розвитку і забудови, особливості планування – обов'язкові в будь-якій оглядовій екскурсії. Не обійтися тут і без розповіді про промисловість і культуру, характеристики наукових і навчальних закладів. Але завжди є одна або декілька тем, які відрізняють одне місто від іншого, створюють тільки йому притаманне «обличчя». Ці теми й повинні стати стрижневими при створенні оглядової екскурсії, тому що їх, завперш, пам'ятатимуть й за ними згадуватимуть місто. Зокрема, військово-історична тема буде головною там, де відбувалися військові події, літературна – у містах, де проживали видатні письменники та поети. Наприклад, в оглядовій екскурсії Чернівцями переплітатимуться історична, архітектурна й мистецтвознавча тематики; для Яремче провідними будуть історично-етнографічна та природознавча теми.

Багатоплановий характер оглядових екскурсій визначає розмаїття об'єктів. За невеликий відрізок часу можуть бути показані руїни древньої фортеці, архітектура старого міста, пам'ятник видатній особі – місцевому уродженцеві, християнські собори та чимало іншого. Всі ці різнопланові об'єкти і підтеми, які на перший погляд мають мало спільного, повинні бути ув'язані між собою, зведені в єдине ціле.

Хронологічні рамки оглядової екскурсії – від часу заснування (першої документальної згадки) до сьогодення з обов'язковим «поглядом у майбутнє». Тому маршрут, зазвичай, починають із місця заснування поселення й далі продовжують так, як розвивалося та зростало місто. Однак рідко коли вдається дотриматися хронологічного порядку, частіше ознайомлення з містом відбувається за тематико-хронологічним принципом, що дає певну свободу при визначенні послідовності показу об'єктів і розробці маршруту екскурсії.

При значній кількості пам'яток у місті не завжди вдається всіх їх охопити – деякими доводиться жертвувати, насамперед, заради оптимізації маршруту. Проте до них екскурсанти можуть проявляти інтерес. На догоду цьому, екскурсивод не повинен відхилитися від маршруту. Задовольнити цю зацікавленість можна, надавши

коротеньку довідку та показавши ілюстрації цих об'єктів зі свого «портфеля».

На оглядовій екскурсії нерідко передбачається відвідування музею. Це робиться тоді, коли зоровий ряд на вулицях міста недостатній або маловиразний. У музеях найчастіше показуються археологічні, етнографічні або біографічні матеріали. Прийнято, що час, відведений на огляд тієї чи іншої музейної експозиції, не повинен перевищувати 30-40 хвилин.

Тематичні екскурсії, на відміну від оглядових, присвячені одній темі та охоплюють однотипні об'єкти, наприклад лише пам'ятки архітектури. Якщо це історична екскурсія, то в її основу може бути покладена одна або кілька подій, об'єднаних однією темою, а іноді й триваліший історичний період. Якщо це екскурсія на архітектурну тематику, то предметом вивчення можуть стати найцікавіші пам'ятки зодчества, розташовані на вулицях і площах міста, навіть окремі архітектурні ансамблі.

Зазначимо, що тематичні екскурсії рідко існують ізольовано. Зокрема, історичний матеріал використовується в архітектурно-містобудівній тематиці. Все залежить від конкретних умов проведення екскурсії, від особливостей того або іншого міста чи регіону.

Тематичні екскурсії поділяються на такі групи:

- історичні;
- природознавчі;
- мистецтвознавчі;
- літературні;
- виробничі;
- архітектурні;
- культово-релігійні.

Історичні екскурсії присвячені ознайомленню з історією краю, у т.ч. з певним періодом. Крім того, вони можуть бути археологічними, етнографічними, військово-історичними та біографічними.

Археологічні екскурсії побудовані на показі артефактів, виявлених у місцях розкопок древніх поселень, поховань, городищ тощо. Передбачають ознайомлення з предметами давньої матеріальної культури, що несуть інформацію про минуле (рештки споруд, господарські знаряддя, зброя, одяг, предмети культу й поклоніння та ін.).

Етнографічні екскурсії передбачають ознайомлення з культурою та побутом місцевого населення. Для цього можуть відвідуватися профільні музеї. Найцікавішими з-поміж них є скансени – музеї просто неба, де відтворене стародавнє село зі спорудами, реконструйованими в первісному вигляді з відповідним природним оточенням (наприклад, селянські садиби різних соціальних прошарків населення, млини-вітряки, кузня, корчма, сільська управа, церква та ін.). Усередині приміщень, як правило, відтворені історичні інтер'єри й експонуються предмети традиційної народної культури та побуту: знаряддя праці, колекції чоловічого і жіночого одягу, вироби декоративно-прикладного мистецтва тощо.

Не менш цікаве ознайомлення з народною культурою та побутом «наживо» – у селах, де збережені традиції предків. Відвідування садиб, у яких господарі підтримують давній уклад життя, викликає неабиякий інтерес екскурсантів. Тут можна не лише чимало побачити, але й скуштувати страви місцевої кухні, взяти участь у майстер-класах з народних ремесел та ін. Така «етнографічна анімація» робить екскурсії надзвичайно пізнавальними й цікавими. Вони стають дедалі популярнішими в сільському зеленому туризмі.

Військово-історичні екскурсії передбачають відвідування місць, де відбувалися значимі військові події, з показом військово-інженерних споруд – фортець, башт, бастіонів, земляних валів та ін. (Хотинська та Кам'янець-Подільська фортеці). Їх також проводять по місцях, пов'язаних із подвигами народних героїв, наприклад

криївками УПА в Карпатах. Зрештою, на таких екскурсіях відвідуються військово-історичні музеї та меморіали.

Найбільша складність в історичній тематиці – це унаочнення подій. Найлегше для цього скористатися портфелем екскурсовода. Можна також, зокрема в автобусі, організувати перегляд документального фільму. Дуже допоможе в унаочненні такого матеріалу відвідування музею та ознайомлення з експозицією, присвяченою цій історичній події. Інші експозиції, які не відповідають тематиці, на таких екскурсіях ігноруються. Найкращий варіант – це, коли в історичних місцях знаходяться меморіальні музеї з експозиціями, де представлені документи, карти, фотографії, малюнки, а також справжні речі – «свідки» тих подій, наприклад зброя, військова амуніція та ін.

Унаочнити події з минулого можна за допомогою історичної реконструкції. Однак подібні заходи дуже витратні й не розраховані на одну чи кілька екскурсійних груп – вони потребують масового глядача. Реконструкції подій стають можливими на екскурсій-масовці (про неї трохи згодом) або на фестивалях: військово-історичних, етнографічних тощо. Проте масовість і хаос, які панують на фестивалях, значно ускладнюють, інколи, унеможливають проведення екскурсій.

Природознавчі екскурсії поширені, насамперед, в районах з недоторканою природою, особливо в гірській місцевості, де основними екскурсійними об'єктами є визначні пам'ятки природи: гірські вершини та хребти, мальовничі ущелини, водоспади та ін. Але й на рівнинній території можна побачити чимало цікавого: соснові й букові ліси, ділянки цілинного степу, річкові долини, квітучі луки тощо. Здебільшого об'єктами показу на таких екскурсіях є унікальні пам'ятки природи, які охороняються державою. Тому одна з основних тематик – природоохоронна, що робить ці екскурсії надзвичайно популярними в екологічному туризмі.

Відповідно до елементів неживої природи, що являють собою об'єкти пізнання, ці тематичні екскурсії можна поділити на:

- геолого-геоморфологічні – на них відвідуються мальовничі скелі, кручі, каньйони і химерні форми рельєфу, зумовлені

особливостями геологічної будови місцевості, печери та інші форми карсту;

- гідрологічні – присвячені огляду озер, річок і річкових долин, особливий інтерес через свою унікальність викликають водоспади;
- ландшафтні – передбачають ознайомлення з унікальними природними комплексами, ландшафтами, національними природними парками, заповідниками та ін.

Крім того, природничі тематики можуть бути зоогеографічними й ботанічними. Причому ознайомлення з тваринним і рослинним світом краю відбувається як у його природному середовищі, так і в зоопарках, ботанічних садах. Останні екскурсії, на відміну від інших природничих тематик, можуть проводитися в місті.

Природознавчі екскурсії, крім пізнання, передбачають отримання естетичної насолоди від спілкування з природою. Тому маршрути до об'єктів повинні прокладатися з урахуванням естетичної цінності ландшафтів: наприклад, краще провести людей гірським хребтом, звідки відкриваються мальовничі краєвиди, аніж пройти траверсом по лісових хащах. Отримання естетичної насолоди передбачає, що екскурсивод дорогою має звернути увагу групи на найцікавіші об'єкти природи та запропонувати насолодитися їх красою. Його розповідь при цьому обмежується наданням коротенької довідки, тобто застосовується така форма проведення, як екскурсія-прогулянка.

Одна з особливостей природознавчих екскурсій пов'язана з тим, що об'єкти показу часто знаходяться у важкодоступних і навіть небезпечних місцях. Гірські дороги й стежини можуть бути досить крутими, пролягати над прірвами чи кам'янистою місцевістю тощо. Тому прокладати маршрут необхідно з дотриманням правил безпеки, а його пішохідна ділянка має бути доступною для пересічної людини, тобто не потребувати спеціальної підготовки, спорядження чи взуття. Ця особливість робить чимало природознавчих екскурсій сезонними, залежними від погоди.

Наприклад, сильний дощ не лише унеможливилює, але й робить недоцільними прогулянки в горах.

Розв'язати цю проблему можна, використовуючи адекватний транспортний засіб. Наприклад, для екскурсії Дністровським каньйоном найкраще підійде прогулянковий катер: з нього легко оглянути місця, важкодоступні з суходолу, до того ж можна зробити це за будь-якої погоди. А на гірськолижному курорті «Мигове», що в Буковинських Карпатах, для ознайомлення з околицями використовують переобладнаний військовий бронетранспортер. Такий транспорт стає додатковою атракцією, вносить в екскурсію елемент розваги, робить її цікавішою.

Мистецтвознавчі екскурсії передбачають ознайомлення з унікальними творами мистецтва, життям і творчістю відомих митців. Поділяються на три групи.

Театрально-кінематографічні – проводяться в театрах і на кіностудіях, де екскурсанти знайомляться з роботою їх творчих колективів «за лаштунками». По завершенні таких екскурсій доцільно організувати перегляд театральної вистави чи кінофільму, творчу зустріч з акторами й режисерами. Ця тематика також охоплює ознайомлення з життям і творчістю відомих акторів, найчастіше – у музеях-садибах, наприклад Івана Миколайчука в селі Чорторія Чернівецької області.

Музично-історичні екскурсії передбачають відвідування філармоній та інших концертних установ, де туристи ознайомлюються з їх історією та досягненнями у сценічному мистецтві. Екскурсії, присвячені життю й творчості відомих співаків, композиторів і музикантів, можуть проводитися в меморіальних музеях, наприклад Володимира Івасюка в Чернівцях.

Образотворчі екскурсії – ознайомлення з живописом, скульптурою, графікою у художніх музеях, картинних галереях, на виставках та ін. Якщо об'єктами показу є пам'ятники і монументи, то такі екскурсії називаються монументально-скульптурними. Їх відрізняє проведення на вулицях і площах міста. На образотворчих екскурсіях можуть також розглядатися життя і творчість відомих скульпторів і художників.

Літературні екскурсії бувають трьох видів: літературно-біографічні, літературно-історичні, літературно-художні.

Зміст *літературно-біографічних екскурсій* зрозумілий із самої назви. Якщо з певним містом пов'язана біографія відомого письменника, поета чи драматурга, то швидше за все в будинку, де він проживав чи працював, буде облаштований меморіальний музей. Розкриття цієї теми відбуватиметься, насамперед, у таких музеях. Можуть відвідуватися й інші пам'ятні місця, де зазвичай встановлюють меморіальні дошки, у т.ч. могили на цвинтарі. Наприклад, у Чернівцях – це меморіальні музеї й пам'ятні місця, пов'язані з біографією О.Кобилянської та Ю.Федьковича.

Літературно-історичні екскурсії передбачають відвідування пам'ятних місць, пов'язаних із життям письменників чи поетів, які зробили вагомий внесок у літературу певного історичного періоду. У цьому випадку акценти переносяться з їхньої біографії на творчість та її особливості, що дозволяє виділити окремий період у розвитку літератури. Вони розкриваються в контексті історичних обставин, що склалися на той час. У Чернівцях яскравим прикладом є німецькомовна єврейська поезія, розвиток якої припадає на румунську добу в історії міста (1918-1940 рр.). Її представниками, зокрема, були Пауль Целан і Роза Ауслендер.

Літературно-художні екскурсії проводяться по місцях, відображених у відомих літературних творах, як-от собор Паризької богоматері у столиці Франції з однойменного роману В.Гюго. Літературні герої можуть стати настільки популярними, що їм присвячують музеї – Шерлока Холмса на Бейкер Стріт.

На виробничих екскурсіях відбувається ознайомлення з певним підприємством, його історією, економічною діяльністю, технологічними процесами. Не рекомендується організовувати екскурсії в підземні шахти, на рудники, підприємства харчової промисловості. Виробничі екскурсії охоплюють кілька підтем, які можуть поєднуватися або подаватися окремо: виробничо-історична, виробничо-економічна й виробничо-технічна.

Виробничо-історична тематика присвячена історії заснування та розвитку підприємства. Її слід ув'язувати із загальними процесами розвитку промисловості в місті, краї чи країні. Якщо на

підприємстві існує музей, то екскурсія передбачає його відвідування.

На *виробничо-економічних екскурсіях* відвідуються офісні приміщення й розкриваються такі питання, як менеджмент та маркетинг підприємства, собівартість його продукції, продуктивність праці та її організація тощо.

Виробничо-технічні передбачають показ технологічного процесу, роботи окремих цехів, ділянок. Такі екскурсії становлять найбільший інтерес і мають певні особливості. Будь-яке виробництво пов'язане з небезпеками: працюючі верстати, робота кранів, рух транспорту – все це загрожує життю і здоров'ю людини. Дотримання правил поведінки в цехах і на виробничих ділянках – найважливіше питання на таких екскурсіях. Тому вони розпочинаються з інструктажу з техніки безпеки, після якого можуть бути роздані засоби індивідуального захисту, зокрема каски. Знайомить із виробництвом і коментує технологічні процеси, як правило, інженер підприємства, екскурсовод у цей час йому допомагає – організовує групу, стежить за дотриманням правил безпеки тощо.

В особливу групу виділяються *спеціалізовані виробничі екскурсії*, які проводяться, наприклад, з метою професійної орієнтації підлітків. Вони присвячені докладному та всебічному ознайомленню з однією або кількома профільними професіями на цьому підприємстві. Сюди ж увійдуть екскурсії для груп, сформованих із представників подібних професій з інших підприємств. Це один із способів перейняти досвід, підвищити кваліфікацію кадрів та ін.

Архітектурні екскурсії – ознайомлення з будинками, громадськими спорудами, які мають архітектурну цінність. Це можуть бути житлові й адміністративні будівлі, церкви, школи, театри, музеї, університети, мости, збудовані в різні періоди. Такі екскурсії покликані, по-перше, показати пам'ятки зодчества і сформувати загальне уявлення про містобудівничий образ поселення; по-друге, на прикладі місцевого матеріалу спробувати навчити екскурсантів розбиратися в архітектурних стилях.

Найпопулярніша ця тематика в містах, де збережена стара частина із забудовою від середньовіччя до початку ХХ ст. Саме тоді формувалися основні стилі, які мають високу художню цінність: готика, ренесанс, бароко, класицизм, модерн. Пізнавати пам'ятки зодчества у відриві від цих стилів неможливо. Тому архітектурно-планувальні особливості класицизму, декоративне оздоблення фасадів у бароко та інші подібні знання стають провідними на таких екскурсіях. Ця тематика передбачає не тільки ознайомлення з архітектурними стилями, але й виокремлення з-поміж них того, який формує «обличчя» міста. Чернівці, наприклад, відомі своїми сецесійними будівлями, створеними представниками віденської школи модерну Отто Вагнера.

Така галузь, як зодчество, дуже багата на терміни (ордер, капітель, ризаліт, портик), більшість з яких екскурсанти можуть чути вперше. Складність розкриття цієї теми полягає в тому, що без цих термінів не обійтися, й кожен із них потрібно наочно розтлумачити. Так, вживаючи поняття «сандрик», доцільно не тільки показати його, але й додати «ось той невеликий карниз, розташований над отвором вікна». При цьому не можна перетворювати текст екскурсії на «термінологічний словник», оскільки це значно ускладнює сприйняття матеріалу. Потрібно обмежитися лише поняттями, характерними для того чи іншого архітектурного стилю. Зокрема, для бароко – це «розкріповка». На початку екскурсії бажано сформулювати базові поняття, що притаманні всім архітектурним стилям і пронизують увесь задіяний матеріал. Безумовно, без «всюдисущого ордера» тут не обійтися, при цьому варто не тільки показати його наживо, але й продемонструвати ілюстрацію одного з античних храмів, провести паралелі й вказати на історичне коріння цього поняття.

Архітектурні екскурсії можуть охоплювати як визначні пам'ятки зодчества міста, так і бути більш спеціалізованими. Тобто, передбачати огляд споруд лише певного типу (як-от сакральна архітектура) або зведених одним зодчим. Це може бути й ознайомлення з архітектурою певного періоду чи стилю.

Культово-релігійні – це екскурсії церквами і храмами, до монастирів. Вони також охоплюють чимало інших об'єктів, у т.ч. дзвіниці, церковні поховання, джерела святої води, скити тощо.

Головною в них є релігійна тематика, коли на передній план виходить культове значення об'єкта, а не його архітектурна чи історична цінність.

На таких екскурсіях розглядається релігійне життя місцевої громади, ознайомлюються з морально-етичними основами різних віросповідань, змістом їх обрядів і традицій. При цьому наголос робиться як на спільних рисах, так і на конфесійних відмінностях. Наприклад, варте проведення паралелей між православним і католицьким храмами, які знаходяться поруч або пізнаються один за одним. Тут підкреслюється їхня спільна належність до Християнської віри, а також показуються відмінності: орієнтація вівтаря на захід чи схід, наявність іконостаса чи органа та ін.

Пізнання пам'яток сакральної архітектури зазвичай розпочинається з ознайомлення з історією будівництва, планувальними особливостями споруди, архітектурним стилем. Далі об'єкти оглядаються зсередини. Однак тут існують певні правила: некоректно у храмі розташовувати групу біля вівтаря, казати «подивіться, будь ласка, на цю ікону» і далі надавати розгорнуту екскурсійну інформацію. Група не повинна виділятися серед прихожан і порушувати звичного для храму розпорядку. Для цього екскурсовод перед церквою розповідає про іконостас, настінні розписи, раки з частинками мощей святих та інші християнські реліквії, що знаходяться всередині, а потім заводить групу в храм і «тихенько» звертає увагу на все те, про що йшлося на вулиці.

Іншою особливістю відвідин соборів і церков є «дрескод» – чоловіки перед входом знімають головний убір, а жінки повинні бути з покритою головою та в довгій спідниці (особливо це стосується більш аскетичних православних церков). Тому в храмах, які часто відвідуються туристами, є хустини і спідниці із запахом, якими екскурсанти-жінки можуть завжди скористатися.

Чимало уваги під час розкриття релігійної тематики присвячується ознайомленню з іконами, фресками та іншим церковним начинням. Екскурсовод повинен бути добре обізнаний із цими предметами та їх призначенням. У розповіді можуть використовуватися богословські терміни, значення яких не завжди відомі екскурсантам. Тому їхній зміст потрібно роз'яснювати.

Наприклад, плащаниця – це полотнище, яким був огорнутий Ісус, знятий із хреста, на якому відбилося його тіло.

Ця тематика потребує толерантного ставлення до релігійних переконань екскурсантів. У групі можуть бути представники різних віросповідань, тому некоректною буде позиція на кшталт: «ця віра від бога, а інша – від чорта». Адже так можна спровокувати конфлікт, у т.ч. усередині самої групи. Екскурсовод повинен відчувати ці моменти й уникати провокаційних дискусій, «гасячи» їх ще на самому початку. Образити релігійні почуття людей можуть навіть атеїстичні погляди екскурсовода, тому він повинен бути «з вірою в душі».

1.3.2. Класифікація екскурсій за іншими ознаками

За складом учасників екскурсії поділяються на групи:

- для дітей, дорослих і сеньйорів;
- для загалу і фахових груп;
- для місцевих жителів;
- для туристів: внутрішніх та іноземних.

Класифікація за складом учасників передбачає, що одна і та ж екскурсія матиме кілька варіантів: можуть різнитися об'єкти показу і зміст розповіді, протяжність пішохідної частини маршруту та загальна тривалість екскурсії тощо.

Важливе врахування різниці у віці, що впливає, насамперед, на освітній рівень та життєвий досвід екскурсантів. Від цього залежатиме розповідь екскурсовода, адже відомості мають бути доступні й водночас не загальновідомі, так би мовити, «не на слуху» в кожного, бо тоді до них швидко зникне інтерес. Але й не можна, щоб матеріал був надто відірваний від знань екскурсантів. У цьому випадку інтересу не буде за що «зачепитися» й не виникне зацікавленості. Нові відомості повинні лягати на ґрунт знань, сформованих набутою освітою та попереднім життєвим досвідом.

Дітям тривала розповідь швидко набридає. Їхню увагу досить складно утримати, адже для них екскурсія – це, насамперед, «калейдоскоп вражень». Екскурсії для молодшого шкільного віку і старшокласників істотно різняться між собою за мовою, глибиною аналізу, тривалістю розповіді, розважальністю. Дорослі легше зосереджуються на об'єктах показу та сприймають вербальну інформацію. Вони готові вислухати значно більше, ніж діти, при цьому намагаються розібратися в почутому. Сеньйори чутливі до фізичних навантажень – вони швидко втомлюються й не можуть долати значні відстані пішки.

Вихідною позицією при розробці екскурсій для дорослих є те, що група складається з людей різних професій із середнім рівнем загальних знань – так званий «загал». Такі екскурсії набули найбільшого поширення.

Загалу протиставляються фахові групи, сформовані з представників певної професії. Зокрема, для них бажано включити в оглядову екскурсію містом підтему, дотичну до їх професійних інтересів. На передній план виходить фаховість групи тоді, коли, наприклад, для архітекторів проводиться однойменна тематична екскурсія. Такі випадки дуже поширені на різноманітних конференціях – прийнято після пленарних засідань і роботи в секціях проводити близькі за тематикою екскурсії.

Якщо екскурсанти місцеві, то більшість об'єктів показу їм уже знайома, вони знають планування міста та дещо з його історії, тобто значно краще за туристів підготовлені до сприйняття краєзнавчої інформації. «Багаж знань» про рідний край дозволяє на таких екскурсіях не починати з «нуля». Можна зекономити час на загальних відомостях і більше зосередитися на розкритті внутрішнього змісту об'єктів, подій, пов'язаних із ними. З іншого боку, на екскурсіях для місцевого населення важко досягти ефекту першого враження. Прийом попереднього огляду, наприклад, коли групі перед розповіддю дають можливість самостійно ознайомитися з об'єктом, втрачає сенс.

В екскурсіях для туристів треба виходити з того, що вони в цьому місті вперше і нічого про нього не знають. Різко відрізняються групи, сформовані внутрішніми туристами та

іноземцями. Екскурсія з іноземцями повинна проводитися їх рідною мовою. Використання перекладача тут недоцільне, оскільки час розповіді за рахунок перекладу зростає удвічі й можлива втрата інформації, як через «зіпсований телефон». Отже, екскурсовод повинен вільно володіти відповідною іноземною мовою. Неабияке значення має країна походження туристів, адже її та місце проведення екскурсії може пов'язувати спільна історія. Наприклад, Буковина з кінця XVIII до початку XX ст. перебувала у складі Австро-Угорської імперії. Тому для туристів з Австрії найцікавішим буде саме цей період в історії Чернівців. Для туристів з Ізраїлю значний інтерес у столиці Буковини становитимуть «єврейські місця». Це означає, що оглядова екскурсія містом матиме кілька варіантів, відповідно до того, чи місцеві туристи, чи іноземці, а також залежно від того, з якої вони країни.

Отже, класифікація екскурсій за складом учасників є своєрідним камертоном, що допомагає екскурсоводу з перших хвилин вибрати правильну «тональність». Адже без цього неможливо досягти ефективності в пізнавальному процесі, зробити його цікавим.

За місцем проведення екскурсії поділяють на:

- міські;
- заміські;
- виробничі;
- музейні;
- релігійні.

Запропонований поділ ґрунтується на особливостях методики проведення екскурсій для кожної з п'яти груп. Перші дві групи виділяються за просторовим принципом.

Міські екскурсії бувають оглядовими й тематичними та передбачають показ як усього міста, так і окремих його частин, наприклад історичного середмістя або якогось району. Вони можуть

бути й комплексні, з відвідуванням одного з міських музеїв. При цьому оглядаються не всі експозиції, а лише ті, що допомагають розкрити одну з підтем екскурсії містом.

Міські екскурсії надзвичайно поширені: зосередженість значної кількості пам'яток на невеликій території робить пізнавальний процес насиченим і цікавим, а незначні відстані між об'єктами дозволяють долати їх пішки. Останній момент має неабияке значення, адже використання автобуса на маршруті значно здорожує екскурсію. Іноді, особливо у великих містах, без транспортного засобу не обійтися. У більшості випадків автобус використовується для того, щоб перевозити групу містом від однієї пішохідної ділянки маршруту до іншої, у т.ч. від готелю й назад.

Заміські екскурсії проводяться за межами міста, звідки береться група й починається маршрут, тобто звідти, де екскурсанти проживають або туристи зупинилися на ночівлю. Заміські маршрути можуть включати відвідування й інших міст, як-от екскурсія з Чернівців до Кам'янець-Подільського. За змістом вони можуть бути оглядовими й тематичними. Оглядові мають на меті розкриття кількох підтем краєзнавчого характеру.

Зазвичай заміські екскурсії проводяться з використанням транспортного засобу. Загальна протяжність (в обидва боки) автобусних маршрутів не перевищує 250 км, тобто відстань до найвіддаленішого об'єкта не повинна бути більшою за 125 км. Це так званий екскурсійний радіус, у межі якого, зокрема, потрапляє вся територія Чернівецької області й прилеглі території сусідніх областей, у т.ч. місто Кам'янець-Подільський.

Відстань, яку готові долати екскурсанти, залежить від самого об'єкта пізнання. Якщо він цікавий, то можна й потерпіти незручності тривалого переїзду та заплатити за це вищу ціну. Тут спрацьовує просте правило: чим далі розташований об'єкт, тим цікавіший він повинен бути. Наприклад, до залишків фортеці «Черн», що на західній околиці Чернівців, екскурсійні групи рідко коли добираються; натомість заради Хотинської фортеці вони залюбки долають 70 км, і це лише в один бік.

Заміські екскурсії бувають кількох видів:

✓ перший – це екскурсії, які проводяться лише в кінцевому пункті, наприклад у Хотині. Зупинки по дорозі заради інших об'єктів не робляться, однак може надаватися шляхова інформація. Маршрут у таких випадках радіальний, тобто передбачає повернення тією ж дорогою. При цьому екскурсію в кінцевому пункті часто проводить місцевий гід або працівник музею;

✓ у другому випадку, маршрут охоплює кілька більш-менш рівноцінних об'єктів. Вони можуть бути різнопланові, що характерно для оглядових заміських екскурсій, а також однопланові, якщо екскурсія тематична, наприклад монастирями Буковини. Часто такі маршрути організують у тих випадках, коли привабливості та інформативності одного об'єкта недостатньо для організації заміської екскурсії. Тоді кілька пам'яток об'єднують одним маршрутом, як правило, кільцевим, аби підвищити його загальну привабливість;

✓ третій вид передбачає наявність основного об'єкта, заради якого здійснюється екскурсія. Дорогою до нього робляться зупинки та відвідуються інші об'єкти, варті уваги або дотичні за тематикою.

Наступні групи екскурсій за місцем проведення виокремлюються, виходячи з особливостей методики й техніки проведення, правил поведінки на об'єктах.

Місцем проведення виробничих екскурсій є заводи, фабрики, будівництва промислових, житлових і культурно-побутових об'єктів, сільськогосподарські підприємства, залізничні вокзали, річкові й морські порти, аеропорти, науково-дослідні та проектні інститути, лабораторії тощо.

Усі ці об'єкти діючі – на них «вирує своє життя», яке не зупиняється заради екскурсантів. Тому їх огляд організується так, щоби не заважати виробничим процесам і вписуватися в робочі графіки. Екскурсії тут проводить працівник підприємства чи організації – головний інженер або відповідальний за зв'язки з громадськістю. Інша особливість таких екскурсій – необхідність дотримання певних правил поведінки, продиктованих тим, що

виробничі цехи є місцями підвищеної небезпеки, особливо для сторонніх осіб.

Музейні екскурсії проводяться з метою ознайомлення відвідувачів із предметами, що перебувають у музейних фондах, представлених в експозиціях або на виставці. Залежно від профілю музею такі екскурсії поділяються на:

- історичні – загальноісторичні, військово-історичні, археологічні, етнографічні;
- мистецтвознавчі – образотворчого мистецтва, театральні, музичні, прикладного мистецтва;
- технічні – політехнічні, технічні галузеві (зв'язку, транспорту, будівництва, сільського господарства, машинобудування та ін.);
- природничо-наукові – зоологічні, ботанічні, геологічні.

Окрім музеїв названих профілів, існують комплексні, здебільшого краєзнавчі. Особливу групу становлять меморіальні музеї. Їх експозиції присвячені важливій історичній події або життєвому шляху видатних державних і військових діячів, письменників, художників, композиторів, учених, народних героїв. Створюються такі музеї в місцях, де відбувалися історичні події, чи в будинках і квартирах, у яких проживали видатні особистості.

Музейні екскурсії проводяться гідями, які входять у штат музею. Перш ніж вийти на аудиторію, екскурсовод так само повинен підготувати індивідуальний текст і здати пробну екскурсію методичній комісії.

Релігійні екскурсії проводяться в культових спорудах, соборах, церквах і монастирях. Вони присвячені релігійній тематиці й передбачають ознайомлення із храмами зсередини. Проводити їх можуть як екскурсоводи, так і церковнослужителі, останнє характерне для монастирів.

Однією з особливостей на таких екскурсіях є правила поведінки у храмі:

- перед входом усі чоловіки повинні зняти головний убір, а жінки, навпаки, покрити голову;
- екскурсивод має підкреслити, що накладати хресне знамення не обов'язково для представників інших віросповідань або атеїстів;
- екскурсивну групу не можна розташовувати спиною до віттаря;
- прикладатися до ікон потрібно ненафарбованими губами;
- фото- і відеозйомка у храмах дозволяється лише з благословення його настоятеля.

Певні вимоги висуваються й до поведінки та одягу відвідувачів храму, особливо це стосується екскурсивода. Його пристойна поведінка та зовнішній вигляд – необхідна умова проведення екскурсії у храмі. Група ж своїми діями та висловлюваннями не повинна ображати релігійні почуття віруючих, відповідальність за це лягає на «плечі» екскурсивода.

За способом пересування екскурсії поділяють на пішохідні, транспортні та комбіновані. Кожен із цих видів має свої переваги і недоліки.

Пішохідні екскурсії характеризуються найбільш гнучким маршрутом: можна пройти там, де не проїде жоден транспорт, а отже, дістатися тих об'єктів, до яких в інший спосіб не доберешся. Вигідним тут є і повільний темп руху, який забезпечує найсприятливіші умови для показу об'єктів і розповіді екскурсивода. Пішки можна безпосередньо наблизитися до пам'ятки, обійти її з різних боків, навіть доторкнутися до неї. Це дозволяє екскурсантам краще дослідити об'єкт, відчути себе учасниками подій, про які розповідає екскурсивод. Іншою важливою перевагою пішохідних екскурсій є низька вартість і простота в організації – фактично вона проводиться силами одного екскурсивода.

Недоліки пішохідних екскурсій випливають із переваг – повільний темп руху та ліміт часу разом із втомою, яка з’являється при тривалому пересуванні пішки, обмежують загальну протяжність маршруту до 2–6 км. У такий спосіб неможливо далеко дістатися та охопити пам’ятки, віддалені одна від одної. Тому пішохідні маршрути придатні для проведення екскурсії на компактних територіях зі значним скупченням об’єктів. У більшості випадків – це міські екскурсії історичним середмістям, яке, до речі, часто закрите для транспорту.

Транспортні екскурсії позбавлені цього недоліку. Вони дозволяють ознайомитися з великою міською чи замиською територією, залучити до екскурсійного показу об’єкти, які знаходяться на значній відстані.

Транспортні екскурсії складаються з переїздів, під час яких, як правило, пізнавальний процес не відбувається. Однак у дорозі може надаватися шляхова інформація з показом об’єктів через вікна або з відкритих майданчиків транспортного засобу. Переїзди здійснюються від об’єкта до об’єкта та передбачають зупинки з обов’язковим виходом групи з транспортного засобу для огляду визначних пам’яток. Саме на таких зупинках і відбувається екскурсійне пізнання.

Серед транспортних засобів найпоширеніший туристичний автобус. Розвинута мережа автодоріг дозволяє дістатися автобусом до місць, недоступних для інших видів транспорту. Його швидкість пересування та рівень комфорту роблять зручними переїзди на відстані до 200–250 км, що цілком достатньо для організації замських екскурсій. Місткість туристичного автобуса найближча до чисельності екскурсійної групи, а вартість перевезення одного пасажера прийнятна для людини із середнім достатком. Фактично автобус незамінний на замських маршрутах. А у великих містах навіть з’являються спеціальні екскурсійні двоповерхові автобуси з відкритим верхом. Такі «оглядові майданчики на колесах» дозволяють охопити велику кількість об’єктів, розкиданих по всьому місту, адже чимало з них оглядаються з «верхньої палуби» під час коротких зупинок.

Для проведення екскурсій використовують також річкові теплоходи, спеціально обладнані трамваї та інші види транспорту, у т.ч. й такі екзотичні, як повітряні кулі.

До недоліків таких екскурсій можна віднести те, що маршрути прив'язуються до існуючої мережі транспортних шляхів. Використання транспортного засобу також значно здорожує екскурсію та ускладнює її організацію. Фактично екскурсійному бюро потрібно мати свій автобус або угоду із транспортним підприємством.

У комбінованих екскурсіях поєднуються переваги двох попередніх видів: використання транспортного засобу дозволяє відвідувати об'єкти, що знаходяться на великій відстані, а пішохідні ділянки маршруту забезпечують вигідний темп руху й дають змогу ознайомитися з пам'ятками впритул. Найпоширеніший випадок – це заміські екскурсії до інших міст. Так, 90 км шляху з Чернівців до Кам'янець-Подільського долається автобусом, а огляд старої частини «Кам'янець» здійснюється пішки.

Комбінованими можуть бути й маршрути оглядових екскурсій великими містами. Щоб охопити значну територію, використовують транспортний засіб. Однак, якщо здійснювати огляд усіх пам'яток на автобусі, доведеться робити часті зупинки з виходом та посадкою екскурсантів, а це забирає час і втомлює групу. Тому нетривалі переїзди замінюють пішохідними ділянками маршруту. У цьому випадку об'єкти міста об'єднують в локації – їх просторові скупчення. Пересування групи в межах локацій відбувається пішки, а додання значних відстаней між ними – з використанням транспортного засобу.

За формою проведення екскурсії бувають звичайні – представлені всім спектром оглядових і тематичних екскурсій, що проводяться без врахування особливостей нижченаведених форм.

Екскурсія-масовка проводиться для великої аудиторії – до кількох сотень учасників. Усіх їх об'єднують у кілька груп і кожна зі своїм екскурсиводом вирушає за одним і тим же маршрутом. Найважче тут організувати процес так, щоб групи не заважали одна

одній. До їх особливостей відносять те, що масовий глядач спроможний відшкодувати значні витрати, пов'язані з організацією історичних реконструкцій, театралізованих дійств та ін. Тому екскурсія-масовка інколи передбачає подібні заходи. Наприклад, після огляду Хотинської фортеці може бути розіграний штурм замку за участю акторів в обладунках та зі зброєю середньовіччя. За інших обставин такі заходи можливі лише на фестивалях.

Екскурсія-масовка – явище епізодичне, зібрати з десятків груп одночасно на одному маршруті вдається доволі рідко. Найхарактерніша вона для морських і річкових круїзів, адже програма таких турів включає проведення екскурсій у місцях заходу корабля в порт, а на борту лайнера може бути до тисячі пасажирів.

Екскурсія-прогулянка характерна для природознавчої тематики, де місцем проведення є ліс, берег моря, долина річки, гірський хребет та ін. Вона передбачає відвідування визначних пам'яток природи та обов'язково включає пішохідну ділянку маршруту, якою, власне, і здійснюється прогулянка. Оскільки пізнавальна інформативність об'єктів низька, то головним тут стає отримання естетичної насолоди від спілкування з природою. Тому більшість часу займає самостійний огляд об'єктів, а робота екскурсовода зводиться до того, щоб провести групу по маршруту, дорогою звернувши увагу на те, що варто побачити, надати довідкову інформацію, відповісти на запитання екскурсантів.

Крім того, форма прогулянки може використовуватися й в інших тематиках, наприклад в оглядовій екскурсії Чернівцями на вулиці О. Кобилянської. Більшість будинків на цій пішохідній артерії міста малоінформативні, тобто біля кожного з них не зупинятимешся, однак їх архітектурне рішення та розмаїття стилів заслуговують на те, щоб їх побачити. Тому екскурсовод на початку вул. О. Кобилянської пропонує групі прогулятися й отримати естетичну насолоду, а зупиняється лише біля «значимих» об'єктів, на кшталт Німецького народного дому.

Екскурсія з використанням аудіо- та відеоматеріалів

Найчастіше аудіоматеріали використовуються в музично-історичних екскурсіях, присвячених життю й творчості відомих співаків і композиторів. Звукозаписи з уривками їх музичних творів

можуть прослуховуватися в музеях-садибах, де вони жили. Аудіоматеріали також застосовуються на заміських маршрутах під час поїздки до меморіальних музеїв відомих музикантів. Дорога забирає тривалий час, а об'єкти показу, що мають відношення до теми, відсутні. Оскільки вести розповідь у відриві від показу невірно, в автобусі організовується колективне прослуховування музичних творів митця з короткими коментарями екскурсовода.

Відеоматеріали використовуються на заміських маршрутах, коли екскурсанти їдуть до об'єкта. У салоні автобуса можна показати документальний фільм на відповідну тему. Однак відеоматеріали не повинні розкривати зміст майбутньої екскурсії. Вони лише мають підготувати групу до пізнання об'єкта, не дублюючи того, про що говоритиме екскурсовод.

Можна також демонструвати відеоматеріал, змонтований з уривків художніх фільмів із «об'єктом у кадрі». Хотинська фортеця, наприклад, «знімалась» у багатьох кінострічках: «Захар Беркут», «Балада про доблесного лицаря Айвенго», «Три мушкетери», «Чорна стріла», «Стріли Робін Гуда», «Тарас Бульба» та ін. Перегляд такого відеоколажу не лише розважить екскурсантів у дорозі, але й підкреслить значимість об'єкта, викличе до нього інтерес.

Екскурсії-обговорення проводяться, як правило, в музеях, картинних галереях, на художніх виставках та ін. Перед оглядом об'єктів чи експозицій, екскурсовод проводить вступну бесіду, витрачаючи на неї 20-30 хв. Загальноприйнята структура екскурсії при цьому не порушується, тільки місце вступної частини займе бесіда. Подальші показ і розповідь ведуться динамічніше, тому що частина основного матеріалу «перекочувала» у вступ. Наприкінці може відбутися обговорення: екскурсанти висловлюють свою думку про те, що вони побачили й почули, а екскурсовод підводить підсумки у заключному слові, що сприяє кращому засвоєнню теми.

Навчальні екскурсії – форма підвищення професійної майстерності екскурсовода. Вони проводяться для слухачів курсів або семінарів. Її учасники попередньо знайомляться з контрольним текстом екскурсії, маршрутом, картками об'єктів та іншими матеріалами. У ході самої екскурсії вони ведуть записи, пов'язані з

особливостями показу та розповіді, використанням методичних прийомів та ін. Методист, який проводить навчальну екскурсію, перед початком говорить про її завдання, а по завершенні – підводить підсумки, організовує обговорення.

Поняття «навчальна екскурсія» має й інший зміст – форма організації навчального процесу, вид занять в освітніх закладах. Найактивніше їх використовують у школі географи, біологи, історики тощо. Наприклад, знання, отримані на географічних екскурсіях на природі, стають у нагоді для пояснення явищ і процесів під час роботи у класі. Важлива роль таких екскурсій полягає в тому, що за їх допомоги відбувається не лише пізнання рідного краю, але й на основі місцевого матеріалу розкриваються інші теми навчальної програми.

Розділ 2. ТЕХНОЛОГІЯ ПІДГОТОВКИ ЕКСКУРСІЇ

2.1. ПОРЯДОК СТВОРЕННЯ НОВОЇ ЕКСКУРСІЇ

Створення нової екскурсії за будь-якою тематикою – складний трудомісткий процес, що стосується як її підготовки, так і проведення. Вони пов'язані між собою та взаємозумовлені, адже неможливо забезпечити високу якість проведення екскурсії на «сирому» матеріалі.

Рис. 2.1. Етапи створення екскурсії

Підготовка нової екскурсії доручається творчій групі у складі 3-5 осіб – здебільшого це працівники екскурсійного бюро. Можуть залучатися й експерти з різних галузей знань: історії, архітектури, мистецтва та ін. Звичайно, кожному з учасників творчої групи відводиться розробка однієї чи кількох підтем екскурсії. З метою координації та контролю за роботою обирається керівник творчої групи.

Підготовка нової екскурсії проходить три основних етапи:

✓ попередня робота – підбір матеріалів для майбутньої екскурсії, їхнє вивчення, тобто нагромадження знань за даною темою, визначення мети й завдань екскурсії;

✓ розробка екскурсії – відбір об'єктів і прокладання маршруту, обробка нагромадженого матеріалу та робота над текстом екскурсії. Після того, як визначені об'єкти показу і відомий зміст розповіді, приймається рішення щодо методики й техніки проведення екскурсії, у т.ч. обираються прийоми показу та розповіді. За результатами цього укладається методична розробка. Відтак укомплектовується портфель екскурсовода;

✓ заключний етап – приймання (захист) екскурсії на маршруті та її затвердження.

Кожен з етапів підготовки екскурсії передбачає виконання певних завдань, 13 найголовніших наведені вище (див. рис. 2.1).

2.2. ПОПЕРЕДНЯ РОБОТА НАД ЕКСКУРСІЄЮ

Робота над будь-якою новою екскурсією розпочинається з **визначення мети**, що допомагає авторам цілеспрямованіше здійснювати подальшу роботу. Мета екскурсії – це те, заради чого показуються об'єкти, з якою ціллю ведеться розповідь. Назвемо кілька з них: виховання любові та пошани до своєї країни чи рідного краю, до традицій і звичаїв інших народів; організація культурного дозвілля; розширення загального світогляду людини та підвищення рівня обізнаності з окремих галузей знань. Досягнути цілей екскурсії можна лише через розкриття теми.

Вибір теми залежить від потенційного попиту або конкретного замовлення та від наявних об'єктів показу. Для кожної екскурсії повинна бути сформульована своя тема, що спирається на місцевий «матеріал» та вписується в існуючу класифікацію екскурсій за змістом. Вона об'єднуватиме все, що показується та говориться, в єдине ціле, надаючи процесу пізнання системного характеру. Саме відповідно до цієї теми відбиратимуться об'єкти та матеріал для розповіді.

Процес визначення теми закінчується формулюванням назви екскурсії, яка повинна відображати тематичну спрямованість, прив'язуватися до місцевості чи відвідуваних об'єктів. Отже, потенційний «клієнт» через назву має зрозуміти, де відбувається екскурсія та чому вона присвячена. Водночас назва відіграє маркетингове значення, тобто повинна зацікавлювати, виділяти цю екскурсію з-поміж інших пропозицій.

Відбір літератури та укладання бібліографії – наступний етап при розробці нової екскурсії. Він передбачає укладання переліку книг, брошур, статей, опублікованих у газетах і журналах, які розкривають тему. Це робиться для того, щоб окреслити той матеріал, що може бути використаний у подальшій роботі, у т.ч. екскурсводами для написання індивідуальних текстів. Перелік повинен містити лише «авторитетні» джерела, достовірність яких не викликає сумніву. Варто надавати перевагу «найсвіжішим» виданням, щоби зміст екскурсії відповідав останнім даним сучасної науки. У бібліографічному списку вказують автора, назву, рік видання, а також глави, розділи, сторінки, що містять необхідний матеріал із зазначенням його змісту. За великої кількості літературних джерел список може бути розділений на дві частини: «Основна література» і «Додаткова література».

Визначення інших джерел екскурсійного матеріалу

Крім публікацій, можуть використовуватися й інші матеріали, присвячені темі екскурсії: архівні документи, музейні експозиції, хронікально-документальні й науково-популярні кінофільми, аудіозаписи та ін. Можуть залучатися спогади свідків «тих» подій. При цьому, щоб уникнути неточностей і тенденційності, потрібно перевіряти всі факти і відомості, наведені очевидцями.

Будь-яке з цих джерел слугує не лише для підготовки, але й може бути використане під час екскурсії. Наприклад, на оглядових маршрутах можливе відвідування музею та ознайомлення з експозицією для розкриття певної підтеми. А на заміських маршрутах в автобусі є нагода організувати перегляд документальної стрічки, присвяченої темі екскурсії. Розкриття музично-історичної тематики не обійдеться без прослуховування творів композитора. Отже, на всі ці випадки повинен бути готовий відповідний матеріал, з яким екскурсовод мусить ознайомитися.

2.3. РОЗРОБКА ЗМІСТУ ЕКСКУРСІЇ

2.3.1. Відбір екскурсійних об'єктів

Об'єкти екскурсії – це зоровий матеріал, на основі якого вибудовується розповідь і, відповідно, розкривається тема. Ними можуть бути:

- меморіальні комплекси та пам'ятні місця, пов'язані з історичними подіями, у т.ч. військовими, де, зокрема, знаходяться фортеці, башти, бастіони, земляні вали, місця військових поховань та ін.;
- пам'ятні місця та садиби, пов'язані з життям видатних державних діячів, відомих полководців, учених, діячів мистецтва, письменників, у т.ч. їх могили;
- пам'ятки архітектури – громадські та житлові будівлі, палаци, замки, мавзолеї та надгробні споруди, тріумфальні арки, мости, фонтани, церкви, собори, каплиці, монастирі тощо;
- пов'язані з вказаними пам'ятками архітектури (або такі, що знаходяться всередині них) твори монументального живопису, скульптури та ін.;
- промислові об'єкти – заводи, фабрики, сільськогосподарські підприємства, залізничні вокзали, річкові й морські порти, аеропорти, науково-дослідні та проектні інститути тощо;

- об'єкти природи – лісові масиви, парки, річки та їх долини, озера, водоспади, скелі, печери, гірські масиви та інші форми рельєфу, а також рідкісні та реліктові рослини, тваринний світ;
- експозиції музеїв, картинних галерей, постійних і тимчасових виставок;
- пам'ятки археології – стародавні стоянки, городища, кургани, земляні вали та інші залишки поселень, сліди давніх зрошувальних каналів і доріг, стародавні кладовища, могили, могильники, дольмени, кам'яні баби, наскальні малюнки й написи тощо;
- пам'ятки мистецтва – твори образотворчого, декоративно-прикладного мистецтва, монументальна скульптура та ін.

Усі екскурсійні об'єкти поділяють за змістом на однопланові, що використовуються лише в одній темі, та багатопланові, які показуються на різних тематичних маршрутах. Наприклад, кафедральний собор Святого Духа в Чернівцях є водночас пам'яткою архітектури та культовим об'єктом, ще з ним пов'язане життя видатної особи – першого митрополита Буковини Євгена Гакмана.

Якщо брати до уваги функціональне призначення, то об'єкти поділятимуться на основні, тобто базові для розкриття теми, і додаткові. Останні зустрічаються на маршруті, однак не вписуються в нього тематично, проте їх неможливо «не побачити» та оминати. Тому про них надають «коротеньку» екскурсійну довідку так, щоби не надто відхилитися від теми. Додаткові об'єкти можуть показуватися і під час переїздів (переходів) між основними об'єктами.

Під час розробки екскурсії неодмінно постає завдання відібрати з безлічі об'єктів найцікавіші та найінформативніші, тобто ті, що забезпечать зорову основу сприйняття всього матеріалу, допоможуть повністю розкрити тему. Потрібно так прокладати маршрути, щоб одні й ті ж пам'ятки не кочували з екскурсії в екскурсію. За можливості кожна тема повинна мати «свої» об'єкти.

Адже їх різноманітність позбавляє монотонності у враженнях екскурсантів, дозволяє зберегти елемент новизни на різних тематичних маршрутах.

Якщо неможливо виключити той чи інший об'єкт із маршруту і він показується в різних за змістом екскурсіях (оглядовій, історичній, літературній, мистецтвознавчій), то такий об'єкт щоразу повинен розкриватися з іншого боку. Під час його показу доцільно виявити ті характерні риси, які не знайшли відображення в екскурсіях на інші теми, а для розповіді використовується матеріал, що не дублюється. У такому випадку інтерес екскурсантів при повторному огляді пам'ятки, як правило, не знижується.

Наприклад, Музично-драматичний театр у Чернівцях є основним об'єктом на оглядових маршрутах. У цьому випадку він показується як унікальна архітектурна пам'ятка і домінанта Театральної площі. Якщо ж із ним знайомляться на мистецтвознавчій екскурсії, то акценти ставляться не на тому, як і коли з'явилася споруда театру та в якому стилі вона збудована, а на історії театральної трупи, її «творчому житті». Новизна зорових вражень тут забезпечується через огляд споруди зсередини, чого не відбувається на оглядових екскурсіях.

Оцінка екскурсійних об'єктів – украй необхідний крок для їх відбору. У практиці підготовки екскурсій для цього вироблена певна методика. Її застосування особливо важливе тоді, коли виникає потреба відібрати з багатьох подібних об'єктів лише кілька найцікавіших. Ключові в цій методиці такі критерії оцінювання:

✓ пізнавальна цінність – його інформативність для певної теми, зв'язок об'єкта з історичною подією, з життям і творчістю відомої особистості, а також його естетична та художня цінність тощо. На пізнавальну цінність, зокрема, впливає складність об'єкта, насиченість елементами, що можуть бути проаналізовані під час розповіді. Наприклад, архітектурне рішення будівлі Художнього музею в Чернівцях, декоративні елементи та майолікове панно на його фасаді є незамінним джерелом цінної екскурсійної інформації, тоді як прямокутна форма та гладкі стіни новобудови мало чим корисні для розкриття архітектурної теми. Цей критерій визначає те,

наскільки довго про об'єкт можна говорити без втрати інтересу до нього, і саме він впливає на обсяг розповіді екскурсовода;

✓ екзотичність об'єкта – його особливість і неповторність. Насамперед це пов'язано з незвичним зовнішнім виглядом пам'ятки. Наприклад, незвична форма куполів Миколаївського кафедрального собору в Чернівцях, перекинутих на зразок храму в Куртя-де-Арджеш (Румунія), зробили цю пам'ятку популярною серед туристів;

✓ унікальність об'єкта пов'язана з попереднім критерієм. Якщо пам'ятка настільки особлива і неповторна, що одна у своєму роді, то її можна вважати унікальною. Такі пам'ятки цікаві всім туристам, адже нічого подібного більше ніде не побачиш. Наприклад, монастирі Південної Буковини (Румунія) унікальні розписом зовнішніх стін. Цей критерій також може бути пов'язаний з якоюсь значимою подією, що «мала місце лише тут»;

✓ виразність, тобто зовнішня виокремленість об'єкта, особливо в його взаємодії з оточенням. Цей критерій, насамперед, стосується архітектурних доміант, наприклад, ратуші на Центральній площі або театру на однойменному майдані в Чернівцях. Виразність об'єкта також проявляється в тому, що він одразу привертає увагу, створює враження, яскраво відображає внутрішній зміст самої пам'ятки чи підкреслює задум усього архітектурного ансамблю, як-от колишня резиденція митрополитів Буковини;

✓ популярність об'єкта визначає те, наскільки він відомий широкому загалу. Проявляється вона в бажанні всіх побачити цю пам'ятку, навіть якщо вона невиразна та здатна утримувати увагу не більше п'яти хвилин, наприклад «хлопчик, що дзюрить» у Брюсселі. Популярності об'єктам додає їх включення до спадщини ЮНЕСКО;

✓ збереженість. За ступенем збереженості об'єкти поділяються на повністю збережені, такі, що дійшли до наших днів зі значними змінами, частково збережені, втрачені;

✓ можливість огляду. Певні обмеження для огляду можуть бути пов'язані з небезпекою, що виникає перед екскурсантами в тих чи інших місцях, наприклад на стінах Хотинської фортеці. Тобто

Йдеться про те, чи обладнаний об'єкт огляду, якщо це потрібно, засобами безпеки – перилами, сходами, місточками, освітленням та ін. Обмеження для огляду можуть бути зумовлені режимом роботи певних об'єктів, наприклад, робочими годинами та вихідними днями в музеї. Варто також враховувати тимчасові сезонні та погодні обмеження – наприклад, коли тривалість світлового дня у грудні робить проблемними тривалі заміські екскурсії або дощі в Карпатах унеможливають пішохідні маршрути в горах;

КАРТКА ОБ'ЄКТА № _____

1. Назва об'єкта (історична та сучасна), у т.ч. колишнє і теперішнє його призначення.
2. Місцезнаходження об'єкта, його адреса, під'їзди та підходи до нього.
3. Опис об'єкта (коротка зовнішня характеристика, його розміри, дата створення, з яких матеріалів виготовлений, текст меморіальних написів на пам'ятці чи меморіальній дошці та ін.).
4. Історичні події та персоналії, пов'язані з об'єктом (дати, короткий опис і біографічні відомості).
5. Збереженість об'єкта та можливості огляду (стан об'єкта і прилеглої території, обмеження щодо його відвідування та огляду).
6. В яких тематичних екскурсіях пам'ятка може бути використана.
7. Джерела відомостей (основна література, де описаний об'єкт і пов'язані з ним події, архівні дані та ін.).
8. Дата складання картки, прізвище й посада укладача.
9. Додаткові дані (за необхідності).

✓ місцезнаходження є одним із провідних критеріїв відбору об'єкта. Тут враховується відстань по шляхах сполучення та стан дороги, можливість під'їзду і наявність парковки. Біля самого об'єкта мають бути зручні підходи і придатні для розташування групи місця. Під час оцінки місцезнаходження також визначається як пам'ятка «лягає» на маршрут тієї чи іншої екскурсії. Якщо, наприклад, в оглядовій екскурсії містом дорогою до неї доведеться робити «гак» і потім довго вертатися, то заради оптимізації маршруту доцільно відмовитися від такого об'єкта. Це варто робити, навіть якщо він необхідний у розкритті теми, замінивши його портфелем екскурсовода, як це робиться, зокрема, із залишками фортеці «Черн» в оглядовій екскурсії Чернівцями.

Для кожного відібраного об'єкта робиться картка (див. вище). Вона, як правило, вміщується на одній сторінці формату А4 та роздруковується на цупкому папері.

Відбираючи об'єкти, варто пам'ятати, що екскурсія не повинна бути переобтяжена їх великою кількістю, оскільки це збільшує її тривалість і виснажує екскурсантів, а увага та інтерес при цьому слабшають. Найкраще, якщо процес пізнання триває 2–4 академічні години, при цьому з цікавістю сприймається не більше 15–20 об'єктів на оглядових маршрутах і 10–15 в тематичних екскурсіях.

2.3.2. Розробка маршруту екскурсії

Маршрут екскурсії – це найзручніший шлях руху екскурсійної групи від однієї локації до іншої заздалегідь визначеними дорогами, вулицями та іншими транспортними «артеріями». Під локацією при цьому розуміють місце знаходження одного чи зосередження кількох екскурсійних об'єктів, де зупиняються для їх огляду. Це може бути ділянка вулиці чи площа на міських маршрутах, невеличкий населений пункт у заміських екскурсіях. Головне завдання маршруту – охопити всі відібрані для екскурсії об'єкти та забезпечити їх огляд у тій послідовності, яку передбачає логіка розкриття теми. При цьому доцільно мінімізувати переміщення між об'єктами, зменшити загальну відстань, що долатиметься екскурсантами.

Маршрут екскурсії може охоплювати як пам'ятки однієї групи, наприклад архітектури чи історії, так і різнопланові об'єкти, що характерно для оглядових екскурсій. При цьому варто уникати монотонності зорового ряду, тобто бажано, щоб об'єкти відрізнялися один від одного, насамперед, за зовнішнім виглядом. Враження екскурсантів «затухатимуть», а інтерес слабшатиме, якщо кожна наступна пам'ятка не перевершуватиме попередню. Тому найцікавіші об'єкти можна залишити на кінець, як-от колишня резиденція митрополитів Буковини в екскурсії Чернівцями.

Екскурсійні об'єкти на маршруті, залежно від своєї ролі в розкритті теми, можуть бути як основними, так і додатковими. Основні – піддаються глибшому аналізу та потребують обов'язкових зупинок біля них, у т.ч. із виходом з автобуса. Показ же додаткових об'єктів може відбуватися й на переходах або під час руху в транспорті.

Розробка маршруту передбачає визначення місцезнаходження об'єктів і порядку їх відвідування, виявлення наявних транспортних шляхів, що ведуть до них, та ін. При цьому остаточно з'ясовується, чи відвідуватиметься пам'ятка. Адже об'єкти не повинні бути відсторонені та мають «вдало» лягати на маршрут без непотрібних «гаків», «петель» і «тупиків», які «накручують» зайвий кілометраж чи призводять до повторних проїздів однією і тією ж ділянкою. На маршруті не допускаються також тривалі паузи, що порушуватимуть цілісність розповіді екскурсовода. Тому переїзд або перехід між об'єктами однієї підтеми екскурсії не повинен тривати більше 10-15 хвилин.

Якщо розглядати транспортну складову маршруту, то тут першочергову роль відіграють не об'єкти, а шляхи сполучення. Безумовно, обирають ті дороги, якими можна доїхати швидко, зручно та за мінімальних витрат. Біля самих пам'яток повинні бути впорядковані місця стоянки для транспорту, а на маршруті передбачені зупинки, у т.ч. санітарні. На випадок заторів, ремонтних робіт та інших «форсмажорів» на дорозі рекомендується мати кілька варіантів проїзду. Варто зважати й на те, щоби ритм руху чи зупинки екскурсійного автобуса не створювали перешкод загальному транспортному потоку. Це повинно враховуватися при прокладанні міських маршрутів.

Одним із найголовніших параметрів маршруту є його загальна протяжність. Вона залежить, насамперед, від характеру пересування групи та загальної тривалості екскурсії. Зокрема, довжина пішохідного маршруту на оглядовій екскурсії містом, що триває 3 години, може становити 3-4 км. На природознавчих екскурсіях-прогулянках протяжність пішохідної ділянки інколи зростає до 7-8 км. Використання транспортного засобу дозволяє долати набагато більші відстані. Наприклад, в автобусних замських екскурсіях загальна протяжність маршруту (в обидва боки) може сягати 200 км і більше, а дорога при цьому забиратиме до 4-х годин.

Екскурсійні маршрути, як правило, вибудовуються за хронологічним, тематичним і комплексним тематико-хронологічним принципом.

При *хронологічному принципі* побудови маршруту об'єкти вишиковуються в порядку їх історичної появи: старі пам'ятки пізнаються раніше, а нові – пізніше. Однак у цей порядок втручається просторовий чинник – розкиданість об'єктів по території. Оскільки логіка проходження будь-якого маршруту передбачає, що постійно потрібно рухатися далі, а не кружляти на одному місці й тим більше не повертатися назад, то строго витримати принцип хронології досить складно.

Тематичний принцип передбачає, що маршрут охоплює об'єкти, об'єднані однією тематикою. Найхарактерніше це для тематичних екскурсій.

Комплексний тематико-хронологічний принцип набув найбільшого поширення. Він поєднує два вищенаведених принципи – хронологічна послідовність у викладенні матеріалу витримується тільки всередині підтеми.

Отже, під час розробки маршруту екскурсовод повинен виконати такі завдання:

- визначити, де починається маршрут і де він закінчується, а також з'ясувати місцезнаходження відібраних об'єктів та послідовність їх відвідування;

- прийняти рішення щодо місць зупинок для огляду пам'яток, у т.ч. з виходом з автобуса, а також уточнити, які екскурсійні об'єкти знаходяться на цих зупинках;
- виявити наявні шляхи сполучення та прийняти рішення щодо способу пересування (пішки, автобусом чи іншим транспортом) на різних ділянках маршруту;
- розробити схему пересування між зупинками, яка в межах населених пунктів прокладається вулицями, а між ними – автомагістралями чи іншими шляхами сполучення;
- підрахувати загальний кілометраж маршруту та окремих його ділянок, якщо маршрут комбінований, пішохідної та транспортної.

Об'їзд (обхід) маршруту – це завершальний етап, який має на меті:

1. Ознайомитися із шляхами сполучення, вулицями та площами, по яких прокладений маршрут.
2. Уточнити місця запланованих зупинок на маршруті та розташування об'єктів на місцевості.
3. Перевірити доцільність ознайомлення з наміченими екскурсійними об'єктами.
4. Освоїти підходи чи під'їзди на автобусі до об'єктів або місць стоянок.
5. Знайти найкращі місця розташування групи для показу об'єктів.
6. Вибрати методи показу та розповіді для ознайомлення з об'єктами.
7. Провести хронометраж часу, необхідного як для ознайомлення з об'єктами, так і для пересування окремими ділянками маршруту, а також уточнити загальну тривалість екскурсії.
8. Виявити потенційні загрози на маршруті та продумати необхідні заходи безпеки.

Рис. 2.2. Відрізок маршруту екскурсії церквами і храмами Чернівців

Розробка маршруту закінчується створенням його картосхеми (див. рис. 2.2). Якщо екскурсія міська, то шлях прокладається вулицями і площами, якими буде пересуватися група. Для замських автобусних маршрутів – це дороги із зазначеними основними населеними пунктами, через які проходить автомагістраль. Про спосіб пересування групи свідчить характер лінії, а на напрям вказують стрілочки на ній. Наприклад, суцільною лінією можна позначити пересування пішки, а штриховою – автобусом. На схемі ще можуть зазначатися проміжні відстані, що особливо корисно на картах замських маршрутів, навіть швидкість руху автобуса на окремих ділянках.

Обов'язково на картосхему умовними значками наносяться екскурсійні об'єкти, які нумеруються відповідно до послідовності їх огляду. Ці умовні значки з номерами виносяться в легенду карти та підписуються назвами об'єктів. Інші елементи, що можуть вказуватися на картосхемі, – це місця зупинок на маршруті, у т.ч. з виходом з автобуса. В легенді ж можна зазначити, на яких зупинках буде розглядатися та чи інша підтема екскурсії.

Розробка автобусного маршруту завершується узгодженням і затвердженням його паспорта та схеми, розрахунку кілометражу й часу використання автотранспорту. При прокладанні автобусного маршруту потрібно керуватися «Правилами дорожнього руху», «Статутом автомобільного транспорту», «Правилами перевезення пасажирів» та іншими відомчими нормативами.

2.3.3. Підготовка тексту екскурсії

Текст екскурсії включає вербальний матеріал розповіді екскурсовода, необхідний для повного розкриття теми. Він розробляється лише після затвердження маршруту. До тексту ставляться такі вимоги: стислість, чіткість формулювань, достатня кількість фактичного матеріалу, системна подача інформації та її тематична спрямованість, літературна мова та ін.

Текст екскурсії поділяється на контрольний та індивідуальний.

Контрольний текст екскурсії складається творчою групою при розробці нової теми й виконує функції еталону, його ще називають текстом бюро. Це означає, що кожен екскурсовод повинен вибудувати свою розповідь на його основі.

Контрольний текст включає найголовніший матеріал, необхідний для розкриття теми екскурсії. У ньому накреслюється логічний хід подачі інформації, робляться узагальнення, формулюються висновки. Усі відомості в контрольному тексті ретельно добираються та вивіряються з літературними, архівними та іншими джерелами, на які обов'язково робляться посилання.

Матеріал у контрольному тексті здебільшого подається за темами у хронологічній послідовності. Іноді він вибудовується відповідно до розташування екскурсійних об'єктів на маршруті, хоча це притаманне, насамперед, індивідуальному текстові. Тут може міститися інформація для вступного слова й висновку на екскурсії, а також для логічних переходів.

Контрольний текст є основою для розробки різних варіантів екскурсії на одну й ту саму тему, у т.ч. для дітей і дорослих, для туристів із різних країн. З метою полегшення роботи зі створення

таких варіантів у контрольний текст може долучатися матеріал, пов'язаний з об'єктами, що не входять до базового варіанта екскурсії.

Як показує практика, обсяг контрольного тексту для 3-годинної автобусної екскурсії складає 40-50 сторінок машинопису (шрифт 14 через 1,5 інтервалу), а для пішохідної – 25-30. Серед формальних, обов'язкових вимог варто вказати на необхідність титульного аркуша з назвою теми та екскурсійної установи, а також бібліографічного списку і посилань на літературні джерела.

Екскурсійна практика виходить із того, що основою розповіді екскурсовода є **індивідуальний текст**, який вибудовується в маршрутній послідовності з розподілом матеріалу відповідно до зупинок і об'єктів показу. Індивідуальний текст – це те, що говорить екскурсовод, занотоване на папері. Оскільки розповідь, у свою чергу, підпорядковується показу, то текст має охоплювати питання, в яких висвітлюються об'єкти та пов'язані з ними події.

Індивідуальний текст складається кожним екскурсоводом самостійно на основі контрольного. Тому не потрібно його ховати від тих, хто береться за розробку нової для себе теми, оскільки над контрольним текстом працювала творча група найпідготовленіших фахівців. Будь-який екскурсовод не зможе самотужки домогтися того, що до нього було зроблено колективними зусиллями. Однак перш ніж звернутися до контрольного тексту, екскурсоводом має бути завершена попередня робота – проведений збір, вивчення й первинна обробка матеріалу.

Розробка індивідуального тексту екскурсії розпочинається з визначення її назви. Вона має сформувати уявлення про зміст та місце проведення екскурсії. Для кращого запам'ятовування кількість слів у назві не повинна перевищувати п'яти. Назви бувають простими і складними. Остання складається з двох частин, як правило розділених тире: друга немовби доповнює та пояснює першу, наприклад «Хотин – твердиня на Дністрі». Крім того, назва має бути благозвучною, деякою мірою «поетичною». Тому досить широко для цього використовуються рядки з популярних пісень і віршів, як-от «Буковина – чарівний край Черемошу й Прута».

Сам текст екскурсії складається зі вступу, основної частини та висновків.

Вступ триває близько 5 хвилин і робиться на місці зустрічі з групою. Він включає організаційні та інформаційні вказівки. Організаційні вказівки передбачають знайомство групи з екскурсиводом та водієм (для автобусних екскурсій), також обговорюються організаційні моменти, пов'язані з пересуванням по маршруту, самостійним оглядом і фотографуванням пам'яток, та інші правила поведінки на екскурсії. В інформаційних вказівках повідомляється тема, тривалість і протяжність екскурсії. Вказуються також місця, якими проходитиме маршрут, і називаються основні об'єкти, що відвідуватимуться. При цьому наголошується на унікальності тієї чи іншої пам'ятки. Все це робиться для того, щоб зацікавити аудиторію, підготувати її до сприйняття матеріалу екскурсії.

Зміст основної частини спрямований на розкриття теми. Вона складається з підтем, які є сукупністю кількох (близько п'яти) основних питань. Кожна підтема охоплює кілька екскурсійних об'єктів, тематично пов'язаних і зазвичай розташованих поруч, наприклад на одній площі. Основні питання найчастіше присвячуються окремим об'єктам чи подіям (див. табл. 2.1).

Кожна підтема має бути логічно завершеною та розглядатись у тій частині теми, яка їй «доручена». Бажано, щоби вона сприймалась екскурсантами не сама собою, а в сукупності з іншими підтемами. При цьому їх порядок в індивідуальному тексті, а також послідовність основних питань повинні узгоджуватися з маршрутом екскурсії.

Перехід від однієї підтеми до іншої здійснюється за допомогою логічних переходів, які розглядаються як важлива, хоча й не самостійна, складова індивідуального тексту. Вдало зроблені логічні переходи надають екскурсії єдності, забезпечують послідовність у викладенні матеріалу, є гарантією того, що наступна підтема буде сприйматися з інтересом. Вони робляться, як правило, перед пересуванням групи до першого об'єкта наступної підтеми та не повинні тривати довше за це пересування.

Екскурсійні об'єкти та основні питання індивідуального тексту

Об'єкти показу	Основні питання
Підтема «Зародження австрійських Чернівців»	
Колишній «Генеральський дім»	«Генеральський дім» – «колиска» австрійської адміністрації
Римо-католицький костюль	Перший мурований храм Чернівецького середмістя
Будинок «Корабель»	«Корабель задоволень» на вулицях Чернівців
Підтема «Центральна площа Чернівців – серце міста»	
Центральна площа в цілому	«Площа ринок» – усі дороги ведуть сюди
Колишні готелі площі: «Париж», «Бель-В'ю», «Чорний орел», «Золотий лев»	Готелі «Площі ринок» – тут відбувалися різні історії
Міська ратуша	Ратуша – незмінний центр міського самоврядування
Центральна клумба площі	Пам'ятники, яким не щастило. (питання розкривається на матеріалах портфеля екскурсовода)
Художній музей	Щадниця – на краших архітекторів не шкодувати грошей
Колишня кав'ярня «Габсбург»	«Клуб шанувальників кави», де велися світські бесіди

Часто при переході від однієї підтеми до іншої послуговуються формальними (конструктивними) переходами, не пов'язаними зі змістом екскурсії. Наприклад: «а тепер пройдемо до такої то площі», «зараз ми з вами підемо до наступного об'єкта», «давайте оглянемо ще одне цікаве місце». Однак не варто заперечувати правомірність використання таких переходів і вважати їх помилками в екскурсійній роботі. У тих випадках, коли пересування між об'єктами займає лічені секунди, такі переходи

неминучі. Наприклад, при огляді експозицій у музеях і на виставках, де зали присвячені різним підтемам і розташовані неподалік один від одного. Конструктивний перехід, не будучи «перехідним містком» між підтемами, спрямовує екскурсантів на ознайомлення з наступним об'єктом.

Повноцінний логічний перехід, як правило, складається з кількох речень, що змістовно пов'язують між собою окремі підтеми. Наприклад, переходячи з Центральної площі Чернівців на вулицю О.Кобилянської, можна сказати: «Від Центральної площі Чернівців промінцями розходяться сім основних вулиць міста. На одній із них полюбляло селитися шановне панство, тож колись її так і називали – «панською». Тепер ця вулиця носить ім'я видатної буковинки, відомої української письменниці – Ольги Кобилянської».

Висновки тривають близько 5 хвилин. Робляться після розкриття останньої підтеми, як правило, в автобусі (для автобусних екскурсій). У них підсумовується все, що побачили та почули екскурсанти, та узагальнюються враження. Надається й інформація про інші екскурсії, які пропонуються бюро, особливо про ті, що логічно продовжують дану тематику (це стосується, завперш, екскурсійних циклів). Так, після оглядової екскурсії пропонується низка тематичних маршрутів для поглибленого ознайомлення з окремими аспектами даного міста чи краю.

Складений відповідно до цих вимог індивідуальний текст – це готова для використання розповідь екскурсовода, в якій знаходять своє відображення персональні особливості гіда, насамперед мовні. Тому текст варто писати від першої особи та виражати в ньому свою індивідуальність.

За своїм змістом обидва тексти (контрольний та індивідуальний) збігаються. Але це не означає, що в усіх екскурсоводів, які розробили теми на основі одного контрольного тексту, розповіді будуть однакові. Вони схожі за змістом, збігаються в оцінках історичних подій і фактів, у висновках. Стоячи біля одного й того ж об'єкта, екскурсоводи показують і розповідають те саме, але різними словами. Вони можуть використовувати різні звороти мови, викладати матеріал про об'єкт в іншій послідовності, одне і те саме положення розкривати на різних прикладах.

Розповідь та індивідуальний текст. Успіх розповіді екскурсовода залежить від того, наскільки індивідуальний текст наближений до загальнозживаної мови, як у ньому враховані особливості конкретної аудиторії. Однак не меншу роль відіграють мовленнєві здібності екскурсовода. Щоби розповідь гарно сприймалась, текст має бути науково-популярним за своєю стилістикою, адже екскурсовод – це не лектор, він поєднує процес пізнання з відпочинком. При цьому не можна зводити все до одних розваг. При вирішенні питання про поєднання на екскурсії елементів пізнавальних і розважальних використовують принцип: розважального рівно стільки, скільки необхідно для перепочинку задля кращого подальшого сприйняття пізнавального.

На маршруті екскурсовода «кваплять» об'єкти. Дві-три години, які йому відведені для їх показу, разом із тим, що екскурсанти весь час «на ногах», змушують говорити коротко, чітко характеризувати пам'ятки, стисло та вичерпно викладати основний матеріал. При цьому тривалість розповіді не повинна перевищувати часу, на який об'єкт здатний прикувати до себе увагу – найчастіше це п'ять-десять хвилин. Якщо ознайомлення з пам'яткою затягується, то ніяка жвавість розповіді, жодні методичні прийоми не здатні відновити інтерес екскурсантів.

Техніка використання індивідуального тексту. Наявність індивідуального тексту не означає, що він весь повинен заучуватися напам'ять і доноситися до аудиторії слово в слово. Екскурсовод, як і лектор, може під час екскурсії користуватися індивідуальним текстом. Для зручності рекомендується перенести його основний зміст (короткі дані про об'єкт, основні положення розповіді, окремі цитати, історичні дати) на спеціальні картки. По кожній підтемі заповнюється кілька карток, кожна з яких, зазвичай, присвячується окремому питанню.

Використання карток на маршруті – право кожного екскурсовода, але з набуттям досвіду потреба в цьому зникає. Те, що вони знаходяться під рукою, тільки надає екскурсоводові впевненості. Він не зачитує картки повністю, а лише інколи заглянувши в них, пригадує окремі моменти. Найчастіше вони використовуються як конспект перед екскурсією, щоб освіжити в пам'яті матеріал розповіді, це можна також робити під час тривалих

перерв між об'єктами. Ті картки, які містять факти, дати і цитати, а також уривки з художніх творів, що застосовуються у прийомі літературного монтажу, на екскурсії можуть зачитуватися частково або повністю.

Картка повинна бути зручною та розрахованою на тривале використання. Рекомендований розмір – кишеньковий, приблизно половинка аркуша цупкого паперу формату А5. Картки повинні мати порядкові номери й складаються перед екскурсією відповідно до послідовності підтем, що розкриваються на маршруті.

2.3.4. Індивідуальний текст і драматургія

Застосування принципів драматургії при написанні індивідуального тексту зумовлене необхідністю зробити екскурсію цікавою. Насамперед розповідь екскурсовода повинна відповідати головному правилу драматургії – «єдність дії». Те, про що йдеться, має складатися з моментів, які не лише йдуть один за одним у часі (хронологічно), але й пов'язані між собою причинно-наслідковими зв'язками. Правилу єдності дії не суперечить наявність кількох сюжетних ліній або навіть паралельних дій. Однак повинен виділятися один головний сюжет (фабула), а окремі сюжетні лінії мають переплітатися та рухати вперед фабулу.

Такий підхід цілком вкладається в поняття оглядової екскурсії, в якій окремі сюжетні лінії можуть вибудовуватися навколо певної теми. Отже, при укладанні індивідуального тексту екскурсії пропонується виділяти окремі тематичні лінії, що, як правило, присвячуються одноплановим об'єктам і характеризуються послідовним логічним або хронологічним зв'язком ключових подій. Ці тематичні лінії повинні переплітатися, тобто якась подія в одній із них має спричинити зміни в іншій тематичній лінії.

Для дотримання єдності дії в оглядових екскурсіях запропонована авторська методика «Сувій екскурсії». У ньому в табличній формі по горизонталі розгортаються основні тематичні лінії, наприклад для Чернівців – це будуть: історична, архітектурна, етнорелігійна та мистецтвознавча (див. табл. 2.2). Кожна з них зліва направо повинна розвиватися, тобто мінятися на краще та/або на

гірше. Зокрема, архітектурна тематична лінія розвивається від простого до складного – від дерев'яної церкви хатнього типу Св. Миколая, до архітектурного ансамблю Резиденції буковинських митрополитів. Етнорелігійна тематична лінія спочатку розвивається прогресивно: від двох автохтонів (русинів і молдован) до п'ятох етнічних громад, кожна з яких на початку ХХ ст. мала свій Народний дім, а разом вони утворювали в Чернівцях унікальну полікультурну атмосферу, відому своєю толерантністю. З початком II світової війни ця етнорелігійна тематична лінія через репатріацію всього німецького населення позначається змінами на гірше.

Тематичні лінії в сувої екскурсії мають не лише розвиватися, але переплітатися, що проявляється у вертикальних причинно-наслідкових зв'язках. Саме тому окремі ключові події в комірках таблиці пронумеровані відповідно до послідовності їх висвітлення. Наприклад, розповідь на колишній площі Св. Хреста розпочинається з такої історичної події, як чергова російсько-турецька війна 1768-1774 рр., унаслідок якої Чернівці та Буковина увійшли до Австрійської імперії. Для першої адміністрації, яка була військовою, будується Генеральський дім, тобто змінюється архітектура міста. Ця історична подія також вплинула на етнорелігійну тематичну лінію, адже Буковину заселяють австрійці, які були католиками, а з Галичини приїздять поляки. Подальший ланцюжок подій зумовлений тим, що новоспечена католицька громада міста не мала свого храму, та спровокований приїздом у 1786 р. до Чернівців австрійського цісаря Йосифа II, що, до речі, теж сталося не випадково, адже він приїхав на оглядини своїх нових земель. Цісар розпорядився спорудити в Чернівцях мурований Костел і виділив на це кошти. Це вплинуло на розвиток архітектурної тематичної лінії. Не слід упускати й того, що в цей момент не має значення, але може знадобитися згодом. Так, розповідь на колишній площі Св. Хреста про те, як цісар Йосиф II прогулявся на південну околицю міста, де запропонував створити головний майдан, ніби і не потрібна в цей момент, але вона буде згадана через деякий час на Центральній площі Чернівців.

Таблиця 2.2

Сувій оглядової екскурсії по Чернівцях

Маршрут		Турецька площа	
Тематичні лінії	Історична	2-га пол. XII ст. Галицькі князі збудували на лівому березі річки Прут фортецю Черн, біля якої виникло місто. Від назви цієї фортеці походить назва «Чернівець». 1259 р. Татарський воявода Бурундай зажадав від князя Данила Романовича зруйнувати всі фортеці Галицької Русі. Фортеця Черн перестала існувати. Місто поступово спустіло.	XIV ст. Місто оживає на правому березі річки Прут у складі Молдавської держави. Через місто проходив важливий торговельний шлях із Молдови до Польщі. У Чернівецьк була митниця. 1408 р. у грамоті молдавського господаря О. Доброго уперше згадується назва міста
	Архитектурна		3) У XVIII ст. Чернівці були містом трьох площ, трьох церков і однієї синагоги. Усі три церкви були хатнього типу, який притаманний лише Буковині. Крім того, у місті було близько 200 дворів
	Етнопеїніна		2) Чимало євреїв, ховаючись від переслідувань, знайшли на Буковині притулок. На початку XVIII ст. у Чернівцях вони вже утворили кагал. На той час тут жили православні українці та румуни, які були аборигенами
	Мистецтво-знавча		
Міфи та легенди			
	Об'єкти	Фортеця «Черн» (портфель екскурсовода)	Грамота О. Доброго (портфель екскурсовода)
			Миколаївська церква (портфель екскурсовода)

Маршрут		Турецька площа	Колішня площа Святого Хреста		
Тематичні лінії	Архитектура	1) У зв'язку із загрозною російської експансії в 1713 р. на Буковину введено Турецькі війська, зокрема до Хотина. З 1714 року в Чернівцях розквартирований турецький гарнізон, який простояв тут п'ять років 2) Турки придіяли велику увагу впорядкуванню джерел питної води, тож вони залишили по собі Турецьку криницю, яка є найдавнішою комунальною спорудою міста. Вони також збудували міст. 3) Криниця довгий час була місцем, де православні християни святкували Водохрещення. Воду з джерела брали також для сирейської мкви – ритуального басейну іудеїв	1) В ході чергової російсько-турецької війни 1768-1774 р. Чернівці та Буковина були зайняті російськими військами. Користуючись історичною ситуацією, австрійці захабар «відкупили» цю територію в російського генерала Румянцева 2) У 1780 р. новоспечена австрійська влада зводить перший кам'яний будинок «Генеральський дім», в якому спочатку розмістилася військова адміністрація, а згодом – окружний староста з канцелярією 3) Слідом за військовими Буковину заселяють австрійці, які були католиками. З Галичини приїздять поляки. Тож у Чернівцях з'являється велика католицька громада	1) 1786 року Чернівці відвідав австрійський цесар Йосиф II, який розпорядився спорудити мурований храм. Він пролулявся на південну околицю міста, де запропонував створити майдан 2) 1787 року на виділенні цесарем гроші розпочалося будівництво костелу Воздвиження Святого Хреста, яке тривало аж 27 років. Костел збудовано у стилі класицизм	
		Етнорелігія		3) Поруч із римо-католиками в костелі Воздвиження Святого Хреста полверях молилися греко-католики та вірменокатолики, які облаштували тут свої вівтарі	
		Мистецтво			
Об'єкти показу	Міфи та легенди	4) З Турецькою криницею пов'язана легенда про кохання турецького паші до простої української дівчини	Генеральський дім	костел Воздвиження Святого Хреста	2) За переказами «Дім-корабель» збудували два брати, що тужили за морем
		Турецька криниця, Турецький міст			Дім-корабель

Розгортання певної тематичної лінії на оглядовій екскурсії не відбувається безперервно. На деякий час вона ніби ставиться на паузу, а увага приділяється розкриттю іншої теми. На певній зупинці маршруту можуть розкриватися не всі, а лише кілька тем. Тобто на якійсь вулиці чи площі розповідь може бути присвячена лише тематичним лініям, які пов'язані з розташованими тут екскурсійними об'єктами. Це означає, що на кожній зупинці (локації) маршруту екскурсовод повинен чітко знати, які саме тематичні лінії він тут розгортатиме. Наприклад, на перших двох площах (Турецькій та колишній Св. Хреста) йтиметься, насамперед, про історію, етнічні та релігійні громади Чернівців і меншою мірою – про архітектуру. На наступній площі – Філармонії – започатковується мистецтвознавча тематична лінія, яка, до речі, завершується «Алеєю зірок» на Театральній площі. На площі Філармонії ще розгортатиметься архітектурна тематика, зокрема розкриватиметься стиль «Віденська сецесія».

Екскурсія не лише повинна бути цікавою, вона також має викликати в людей емоції та співпереживання. Прийоми драматургії не одну сотню років успішно справляються із цим. Тому варто їх залучати до розробки екскурсії, зокрема до написання індивідуального тексту. Насамперед слід хоча б приблизно визначити жанр розповіді екскурсовода, адже саме він визначатиме, які головні емоції мають з'являтися під час та залишатися по завершенні екскурсії.

Жанр – це спосіб художнього заострення, набір умов, що визначають, які емоції домінуватимуть. Визначення жанру прийшло із практики театру, де давно існують трагедія, комедія, драма, мелодрама, водевіль, фарс та ін. Часто можна зустріти подвійне визначення жанру: історична драма. Саме останній може бути взятий за основу для оглядової екскурсії по Чернівцях.

Драма займає проміжне місце між трагедією і комедією, які показують життя дещо однобічно. Драма змальовує дійсність ширше, бо включає як трагічне, так і комічне. Трагічне на оглядовій екскурсії Чернівцями буде пов'язане із двома світовими війнами: перша призвела до розпаду Австро-угорської імперії та румунізації Буковини, а друга позначилася комуністичною катастрофою, після якої унікальна багатонаціональна атмосфера Чернівців була

назавжди втрачена. Комічне в розповіді екскурсовода вибудовуватиметься навколо відомого гасла чернівчан «живи сам і дай жити іншим», яке деякою мірою мало єврейський «присмак», адже іудейська громада в місті була найбільшою. При цьому згідно із жанром драми, усе нище подається без комедійного загострення.

Наступний крок у розробці індивідуального тексту, що можна запозичити із драматургії, – це формулювання фабули екскурсії. Фабула є квінтесенцією головного сюжету, що у причинно-хронологічній послідовності кількома реченнями описує ключові події та обставини, в яких вони відбуваються. Фабулу оглядової екскурсії по Чернівцях можна сформулювати так: невеличке містечко, що спочатку було давньоруської фортецею, а потім перетворилося на митний пункт на північній околиці Молдавського князівства, жило нічим не примітним життям. Аж допоки з примхи долі та за «хабар» Чернівці не опинилися під Австрійською короною. Відтоді місто швидко розвивається та перетворюється на «корабель задовольень з українською командою, німецькими офіцерами і єврейськими пасажирами на борту», на якому вміли жити самі та давали жити іншим. Але під час першої світової війни цей «корабель» отримав пробоїну, хоча й залишився на плаву під румунським прапором. Однак ніщо вже не врятує багатонаціональні Чернівці від комуністичної катастрофи, яка наближалася із другою світовою війною.

Викликати та утримати інтерес на екскурсії, породити емоційний відгук (співпереживання) допоможе побудова розповіді екскурсовода згідно із композицією драматургічного твору, яка складається з експозиції, зав'язки, після якої розвиваються основні дії аж до кульмінації та розв'язки.

Експозиція – це уведення в обставини та ситуацію, знайомство з головними героями твору, позначення існуючих між ними зв'язків і протиріч. Експозиція на оглядовій екскурсії Чернівцями матиме місце на початку маршруту – на Турецькій площі. Її можна побудувати на основі опису Чернівців тих часів, який у липні 1762 р. залишив у своєму щоденнику чернець-єзуїт Й. Боскович: «населення міста складалося з православних та євреїв, які мешкали у 200 хатинах. У Чернівцях було три дерев'яні православні церкви, а також діяла дерев'яна синагога, а самі євреї жили кагалом». При

цьому показ портфелю екскурсовода з дерев'яною церквою Св. Миколая має створити враження відсталості Чернівців тих часів. Адже храми в тодішніх поселеннях, як правило, були найбільшими спорудами. Тож хатний тип дерев'яної церкви промовисто засвідчить те, як жили городяни. В історичній ситуації в експозиції варто робити акцент на Російсько-Турецьких війнах XVIII ст., адже через них у Чернівцях був розквартирований турецький гарнізон і, власне, з'явилися об'єкти Турецької площі. Крім того, в ході чергової війни 1768-74 рр. Буковина відійшла до Австрійської імперії, саме із цією подією буде пов'язана зав'язка в розповіді екскурсовода.

Після експозиції йде зав'язка – ключова подія, яка змінює подальше життя героїв драматургічного твору, власне з неї розпочинається розвиток головного сюжету. Маршрут оглядової екскурсії по Чернівцях пролягає старим містом, яке в основному забудовувалося за часів Австро-угорської імперії. Саме за цих часів і розквітли Чернівці та сформувалася багатонаціональна толерантна атмосфера. Тож на початок австрійської доби в історії Чернівців припадатиме зав'язка, а робитиметься вона на колишній площі Св. Хреста. Як вже зазначалося, зав'язка відбуватиметься в контексті Російсько-Турецької війни 1768-74 рр., а ключовою подією може бути змова між Австрією та Росією за спиною Туреччини про передачу Буковини, яка не відбулася би без хабара – золотої табакерки з діамантами, яку отримав від австрійців генерал Фельдмаршал Румянцев.

Після зав'язки починають розвиватися основні дії. Відповідно до жанру історичної драми та фабули екскурсії, основна розповідь про Чернівці присвячуватиметься таким подіям: трагічним – пов'язаним, насамперед, із двома світовими війнами; комічним подіям, які відбувалися на чернівецькому «кораблі задоволень під австрійським прапором». Міжвоєнний період XX ст. позначається наростанням трагічної ситуації (згущаються фарби), аж до катастрофи другої світової війни, яка, до речі, може бути кульмінацією.

Для утримання інтересу в цій частині композиції екскурсії можна використовувати такі прийоми розвитку сюжету, як колізії та перипетії. Під колізією (лат. *collisio* – зіткнення) розуміють один із чергових поворотів сюжету, викликаних конфліктом інтересів

діючих осіб, зокрема героя та антигероя. Перипетії ж змінюють життя героя через обставини та перешкоди, що несподівано виникають. Отже, екскурсоводові при написанні індивідуального тексту, за можливості, варто вибудовувати окремі питання, як-от колізії чи перипетії.

Наприклад, така трагічна подія, як перша світова війна, завершилася розвалом Австро-угорської імперії, через що Буковина відійшла до Румунії. Внаслідок насильницької румунізації, виникає конфлікт між румунською владою та іншими національними громадами. За цієї історичної ситуації виникає чимало колізій. Зокрема, неабиякий інтерес викликає розповідь екскурсовода на Центральній площі про те, як студенти-українці купили в якогось чоловіка фіру сина та й попросили його: «Вуйку, це сіно треба скидати на площі перед биком, бо худоба хоче їсти...». А бик той був частиною румунського пам'ятника «Возз'єднання», який з тильного боку біля підніжжя монумента топтав двоголового австрійського орла. Вуйкові все одно, де скидати, добре, що файно заплатили. Як добрий господар він ще й відро з водою залишив. Як поїсть худібка, щоб мала чим запити. Як згадують старожили і пише німецький історик Вагнер, сміху було не тільки на всі Чернівці – на всю Буковину. Жандарми з ніг збилися, шукаючи, хто ж це насмілився так осмішити гоноровий символ королівської влади.

Кульмінація драматургічного твору відбувається наприкінці розвитку сюжету, коли напруга стає найбільшою, а головна перешкода переборюється або герой зазнає поразки. З цього моменту настає розв'язка – кінець конфлікту, інтриги тощо. Хоча легкі побічні колізії ще можуть виникати, в цілому після розв'язки сюжет вичерпаний, а всі основні події добігли кінця.

Кульмінацією на оглядовій екскурсії по Чернівцях може бути початок другої світової війни, коли, згідно з нацистсько-радянським пактом Молотова-Ріббентропа, Північна Буковина з Чернівцями відійшла від Румунії до Радянської України. Відповідно до цього пакту, з Чернівців було репатрійоване майже все етнічне німецьке населення, що завдало місцевому поліетнічному колориту непоправної шкоди, а соціально-економічні перетворення радянської влади «пустили на дно чернівецький корабель задоволень».

Розпочати цю трагічну розв'язку можна біля німецького Народного дому на вулиці О. Кобилянської з історії про репатріацію німців до «історичної батьківщини». Нагнітання трагічної ситуації продовжиться біля Кафедрального собору Св. Духа розповіддю про воявничий атеїзм, зокрема про знищення поховання митрополита Є. Гакмана та зникнення його тіла. А завершити цю трагічну сторінку в історії Чернівців можна на Соборній площі під час огляду монумента воїнам Червоної армії або біля решток пам'ятника «Чорний Орел».

Але не варто завершувати екскурсію «мінорною нотою». Для цього на оглядовому маршруті по Чернівцях залишається Театральна площа, де можна зробити епілог.

Епілог у драматургічному творі – це заключна частина композиції, яка завершує його в цілому (а не лише сюжетну лінію). Це така собі післямова, в якій підводяться підсумки. Зокрема, в загальних рисах говориться про те, що було далі, адже життя головних героїв після розв'язки могло мати продовження.

Епілог на оглядовій екскурсії Чернівцями може бути присвячений тому, як городяни, всупереч ідеологічному тиску та радянській пропаганді, спромоглися зберегти та передати наступним поколінням ту провінційну шляхетність, любов до мистецтв і підприємницький хист, які були тут колись. Тож не даремно Буковинський край такий багатий на таланти, імена яких можна побачити на алеї зірок на Театральній площі. А з незалежністю України в Чернівцях прокинувся дух підприємництва, який колись наповнював стіни Торгово-промислової палати.

2.4. МЕТОДИЧНА РОЗРОБКА ЕКСКУРСІЇ

2.4.1. Методика проведення екскурсії

Методика проведення екскурсії спрямована на полегшення засвоєння її змісту. Головне її завдання полягає в тому, щоб налагодити комунікацію, викликати інтерес, утримати увагу, тобто зробити процес пізнання на екскурсії цікавим та ефективним. Екскурсійна методика охоплює низку прийомів показу, розповіді та ін.

ПОКАЗ ЕКСКУРСІЙНИХ ОБ'ЄКТІВ

Показ – процес реалізації принципу наочності, передбачає зорове ознайомлення з об'єктами наживо, це діяльність екскурсовода, спрямована на отримання екскурсантами візуальної інформації під час спостереження об'єкта. Головною його особливістю є цілеспрямованість, тобто він здійснюється з певною метою. Від самостійного огляду тієї чи іншої пам'ятки, екскурсійний показ відрізняє здатність виявляти та розкривати внутрішню сутність об'єкта, можливість зробити явним, очевидним непомітне на перший погляд.

Як правило, показ вибудовується згідно із загальноприйнятою схемою пізнання об'єкта, яка, тим не менше, не є догмою і може змінюватися залежно від самої пам'ятки та із набуттям певного досвіду:

1. Спочатку дається загальне уявлення про те, що знаходиться перед очима екскурсантів, у т.ч. вказується автор (архітектор) та рік створення пам'ятки.	Визначення, довідка
2. Потім об'єкт описується, розкриваються його особливості та характерні риси.	Опис, характеристика
3. Зрештою висвітлюються історія самої пам'ятки та пов'язані з нею події. Історичні передумови також можуть розкриватися на початку розповіді про об'єкт.	Походження, історичний аналіз
4. Для глибшого пізнання об'єкт розчленовується на складові частини, про які йдеться далі.	Екскурсійний аналіз, порівняння

Види показу в автобусній екскурсії

Для автобусної екскурсії характерні три види показу:

- 1) під час руху автобуса зі швидкістю 50-60 км/год

екскурсовод коментує те, що видно з вікон транспортного засобу. Такий спосіб пізнання на екскурсії отримав назву шляхової інформації;

2) спостереження з вікон автобуса під час руху зі значним уповільненням або зупинкою біля об'єктів. Це забезпечує лише поверхневий огляд пам'яток, тому такий показ підходить тільки для додаткових об'єктів;

3) на зупинці з виходом екскурсантів з автобуса. У цьому випадку відбувається повноцінний показ, характерний для екскурсійного пізнання основних об'єктів.

МЕТОДИЧНІ ПРИЙОМИ ПОКАЗУ

Приєм попереднього огляду – початковий щабель в ознайомленні з об'єктом. Він використовується тоді, коли екскурсанти підійшли до пам'ятки, й триває не більше двох хвилин. Екскурсовод запрошує групу самостійно оглянути пам'ятку, щоб ознайомитися з її загальним виглядом, виявити найпримітніші деталі. На основі отриманих групою зорових вражень вибудовується подальший показ об'єкта. Попередньому огляду може передувати коротке вступне слово екскурсовода. У ньому він зорієнтовує групу на те, що саме варто побачити під час самостійного спостереження пам'ятки, на які її характеристики та особливості слід звернути увагу.

Приєм панорамного показу застосовується при спостереженні з підвищень місцевості, якою пролягає маршрут екскурсії. Для цього придатні вежі, дзвіниці, пагорби та інші місця, звідки відкривається панорамний вигляд на місто, гірську долину та ін. Хоча об'єкти звідси виглядають у мініатюрі, їх усіх можна охопити одним поглядом, зрозуміти, де вони знаходяться та як розташовані один відносно одного. У такий спосіб легко сформулювати загальне уявлення про просторову організацію поселення.

Для сприйняття широкої панорамної картини, що містить чимало об'єктів, необхідно виявити композиційний центр і висотні доміанти, які формують скайлайн міста. Орієнтуючись на них, можна допомогти екскурсантам відшукати пам'ятки, які вже

відвідувалися чи ще будуть оглядатися на маршруті.

Прийом зорової реконструкції широко використовується в екскурсіях, у яких ведеться показ пам'яток архітектури та інших об'єктів з минулого. Чимало з них були перебудовані чи навіть зруйновані. Цей прийом застосовується для створення в уяві екскурсантів образів об'єктів або їхніх частин, що не збереглися і через це не можуть спостерігатися наживо. Реконструювати також можна первісний вигляд пам'ятки, яка дійшла до наших днів у дещо зміненому вигляді, а також її оточення. Якщо, наприклад, будівля перетворилася в руїни, зробити зорову реконструкцію допомагають її вцілілі частини або фрагменти сусідніх споруд. Спираючись на цей матеріал, екскурсивод за допомогою слів відновлює зоровий образ об'єкта. У випадку, коли наживо показувати вже нема що, стають у нагоді ілюстрації з «портфеля екскурсивода».

Часто за допомогою цього прийому доводиться відтворювати історичні події. Він широко використовується в місцях, пов'язаних із військовою історією (поля битв), життєвим шляхом відомих особистостей тощо. Дуже допомагають у реконструкції подій експозиції меморіальних музеїв, які можуть знаходитись у таких місцях.

Варіантом зорової реконструкції є **прийом зорового монтажу**, який передбачає відтворення потрібного образу об'єкта шляхом монтажу з окремих фрагментів, «запозичених» у інших пам'яток, що знаходяться поруч, чи які екскурсанти бачили раніше. Для цього також може використовуватися ілюстративний матеріал.

Прийом локалізації подій – показ історичної події в точній локальній обстановці, в якій вона відбувалася. Для цього екскурсивод прив'язує подію до конкретного місця словами «саме тут», «на цьому місці», «у цьому напрямку» та ін. Для відтворення історичної обстановки застосовується прийом зорової реконструкції. У таких місцях, як правило, знаходяться меморіальні дошки та інші пам'ятні знаки, які не тільки свідчать про те, що тут відбувалося, але й підкреслюють значущість подій. Методичний прийом локалізації має на екскурсантів сильний емоційний вплив, викликає почуття причетності до важливих історичних моментів.

Наприклад, під час оглядової екскурсії Чернівцями на Театральній площі у такий спосіб можна відтворити події Буковинського віча, коли 3 листопада 1918 року «саме тут» відбулося велелюдне зібрання, на якому учасники грандіозної маніфестації ухвалили історичний документ. Згідно з ним, місто Чернівці та повіти, в яких більшість населення становили українці, проголошувались вільною українською територією, де визнавалося верховенство влади Української Національної Ради.

Приєм зорового порівняння ґрунтується на тому, що екскурсантам пропонується порівняти об'єкт, який знаходиться перед очима, з іншим, розташованим поруч. Можна здійснювати порівняння з пам'ятками, що відвідувалися на цій екскурсії раніше, навіть із загальновідомими об'єктами з «іншої частини світу». Наприклад, телевізійну башту на горі Цецино, що знаходиться на околиці Чернівців, можна зіставити з добре відомою всім Ейфелевою вежею. Застосування прийому порівняння дозволяє екскурсантам уявити розміри об'єкта, його форму та вагу, зменшити в розповіді кількість цифр, зробити їх легшими для сприйняття. Наприклад, висоту телевізійної башти варто вказати не лише в метрах, але й додати, що вона вдвічі нижча за Ейфелеву вежу.

Порівняння може проводитися як за подібними, так і за відмінними рисами. Акцентування на відмінностях необхідне для виявлення характерних особливостей пам'ятки, її оригінальності й унікальності. Зіставлення за подібністю притаманне для такого прийому, як **зорова аналогія**. Він передбачає, що з двох об'єктів, які порівнює екскурсовод, тільки один спостерігається наживо. У цьому випадку групу залучають до активного пошуку аналогії, щоб викликати в пам'яті зоровий образ подібної пам'ятки, яку екскурсанти могли бачити раніше. Цей прийом застосовується для перенесення подібних характеристик з уже знайомих об'єктів на нові, що лише пізнаються. Наприклад, демонструючи фотографію храму Парфенон Афіньського акрополя, екскурсоводові легко показати на фасаді будівлі ордер і пояснити зв'язок стилю «класицизм» з античною архітектурою.

Використання **прийому показу наочних матеріалів** допомагає заповнити прогалини в зоровому ряді ілюстраціями з «портфеля екскурсовода» – комплекту наочних матеріалів, що

застосовуються для створення зорових образів пам'яток і подій, що не можуть спостерігатися наживо. Вони не підмінюють справжні екскурсійні об'єкти та найчастіше використовуються з такими методичними прийомами, як зорова реконструкція й локалізація подій. Ці матеріали містяться в папці або невеликому портфелі, звідси й походить назва комплекту.

Завдання «портфеля екскурсовода» полягає в тому, щоб відновити при показі відсутні ланки, необхідні для розкриття теми: об'єкти, що не збереглися чи дійшли до наших днів у зміненому вигляді. За його допомогою можна показати, як виглядають, наприклад рослини та мінерали, шляхом демонстрації справжніх зразків чи гербаріїв.

До «портфеля екскурсовода» долучаються фотографії, географічні карти, схеми, креслення, малюнки, копії справжніх документів та інші наочні матеріали. Він створюється для кожної екскурсії окремо, а кількість ілюстрацій у ньому не повинна бути надто великою, щоби не відволікати увагу від огляду справжніх об'єктів.

Наочні матеріали повинні бути зручними для використання. Як правило, ілюстрації роздруковують чи наклеюють на аркуш цупкого паперу формату А4. На зворотному боці такої картки розміщують назву зображеного на аверсі, а також пояснення та додаткову інформацію.

Показ об'єкта з меморіальною дошкою. Застосовуючи цей прийом, екскурсовод розпочинає з аналізу об'єкта, на якому знаходиться меморіальна дошка, потім переходить до пов'язаних із ним подій. При цьому можуть використовуватися прийоми зорової реконструкції та локалізації подій. І зрештою, звертається увага на саму меморіальну дошку. У випадку, якщо об'єкт, про який йдеться, не зберігся, одразу можна розпочинати з пам'ятного знака, встановленого на його місці. Якщо меморіальну дошку добре видно екскурсантам і вони вже прочитали напис на ній, не варто зачитувати його вголос.

Показ під час руху автобуса. На автобусних екскурсіях, насамперед на замських маршрутах, постає завдання показати об'єкт під час руху. Це найчастіше відбувається при наданні

шляхової інформації. Складність тут у тому, що пам'ятка перебуває в полі зору лічені секунди. Тому при показі за таких умов необхідно заздалегідь підготувати екскурсантів до сприйняття того, що незабаром промайне перед їхніми очима. Потрібно завчасно надати екскурсійну довідку, зорієнтувати групу на те, де буде видно об'єкт і за якими характерними рисами його можна розпізнати. Тут екскурсійна методика вивертається «навиворіт»: спочатку йде розповідь про об'єкт і лише потім він показується.

Приєм руху біля об'єкта використовується під час огляду архітектурних ансамблів, фортець, природних комплексів та ін., тобто тоді, коли з однієї точки не можна побачити всієї пам'ятки. Він застосовується також для того, щоб відчутти «ногами» розмір об'єкта чи його характеристики.

Потрібно відрізнити поняття руху як методичного прийому показу від пересування по окремій ділянці екскурсійного маршруту. У цьому випадку рухатися можна вздовж лінійно витягнутого об'єкта – гребенем гірського хребта чи біля конвеєра на заводі. Можливий варіант, коли здійснюється обхід по внутрішньому або зовнішньому периметру. Наприклад, для огляду Хотинського замку з усіх боків доведеться його обійти по колу, як ззовні, так і зсередини. Буває так, що екскурсивод використовує рух для наближення до об'єкта, аби досягнути ефекту, коли він починає поступово вимальовуватися, виникаючи й збільшуючись у розмірах на очах екскурсантів. Нерідко цей прийом використовується для того, щоб, наприклад, рухаючись гірським схилом, відчутти його крутизну, а підіймаючись сходами вежі, – її висоту.

РОЗПОВІДЬ НА ЕКСКУРСІЇ

Лише завдяки слову показ набуває змісту. Тому розповідь є основною ланкою процесу пізнання на екскурсії. Вона допомагає екскурсантам побачити все в потрібному світлі, надає відомості про об'єкт, дозволяє дізнатися про пов'язані з ним події. Розповідь не може існувати незалежно від показу, її зміст підпорядковується всьому, що буде побачене на екскурсії. Нею не потрібно зловживати, щоб не перетворити екскурсію на лекцію під відкритим небом.

Основний зміст розповіді складає індивідуальний текст екскурсії. Це означає, що вона в повному обсязі готується заздалегідь. Тобто розповідь – це в жодному випадку не імпровізація та експромт екскурсовода. Однак щоразу її зміст може передаватися дещо іншими словами та в інакшій послідовності. Все залежить від реакції групи і від того, як екскурсанти сприймають вербальний матеріал.

Розповідь на екскурсії має свої особливості:

1. Залежність від швидкості пересування групи. Розповідь на одну ту ж тему відрізнятиметься відповідно до того, чи це пішохідна екскурсія, чи на маршруті використовується автобус.

2. Підпорядкованість розповіді показу. Зміст усього, що буде сказане на екскурсії, не може бути абстрагованим від об'єктів показу. Тобто розповідь присвячується, насамперед, тому, що знаходиться перед очима екскурсантів.

3. Використання в розповіді зорових доказів. Зоровий ряд на маршруті – це водночас привід для розповіді та її доказова база. Аргументація екскурсовода не повинна спиратися лише на слова. Сказане ним має підтверджуватися тим, що спостерігається. Екскурсоводу варто так вибудовувати показ, щоби «заговорив» сам об'єкт.

4. Об'єктна спрямованість розповіді. Вона передбачає, що екскурсантам необхідно чітко вказати, на чому зосередити свою увагу, яку частину будинку (поверх, вікно, балкон та ін.) вони повинні побачити. Це досягається за допомогою конкретних вказівок. Зорієнтувати групу на потрібному будинку допомагає його колір, поверховість, особливість конструкції, а орієнтирами для пошуку окремих елементів фасаду слугують поверхи споруди та її вікна, які відраховуються з лівого чи правого боку.

5. Тематична спрямованість розповіді. Лише дотримання структури та змісту індивідуального тексту гарантує, що розповідь матиме системний, цілеспрямований характер. Тільки за цієї умови можна бути впевненим, що будуть розглянуті всі підтеми та основні питання, а отже – розкрита тема екскурсії.

6. Стверджувальний характер розповіді. Усе, про що

говориться на екскурсії, не повинне викликати жодного сумніву. Будь-який достовірний матеріал може спровокувати дискусію, якщо він подається розмито й невпевнено. Щоби уникнути цього, розповідь екскурсовода має бути конкретною за містом та переконливою за інтонацією.

7. Емоційне забарвлення розповіді. Екскурсоводу перед групою не потрібно приховувати своїх почуттів. Емоційна насиченість, жестикуляція, міміка, тональність мови лише роблять розповідь «живою» та цікавою.

МЕТОДИЧНІ ПРИЙОМИ РОЗПОВІДІ

Три перші методичні прийоми – це не що інше, як окремі шаблі розповіді, які відображають різну глибину викладення матеріалу. Якщо часу обмаль, надаватиметься лише екскурсійна довідка, триваліша розповідь міститиме вже опис зовнішнього вигляду пам'ятки, а для подальшого аналізу розглядатимуться характерні властивості об'єкта, розкриватиметься його внутрішній зміст.

Екскурсійна довідка містить тільки основні відомості про пам'ятку: назву та призначення, ким і коли була створена, її розміри та ін. Цей методичний прийом переважно використовується під час знайомства з додатковими об'єктами, які часто зустрічаються на оглядових маршрутах. Екскурсовод, щоб не відволікатися від основної теми, намагається не затримуватися біля таких пам'яток, тому надає лише стислу характеристику. За своїм змістом даний прийом нагадує шляхову екскурсійну інформацію.

Наприклад, про таку пам'ятку, як Чернівецька ратуша, можна надати таку екскурсійну довідку: «Будівля Чернівецької міської ратуші була зведена у 1847 році під керівництвом окружного інженера Адольфа Маріна й наглядом камерального архітектора Андреаса Микулича. Її вежа здіймається над Центральною площею на висоту 50 м. В усі часи ратуша незмінно слугувала городянам центром міського самоврядування».

Прийом опису спрямований на те, щоб допомогти групі побачити об'єкт так, як це потрібно екскурсоводу. Він послідовно висвітлює такі його зовнішні властивості, як форма, основні частини

та їх взаємне розташування, з якого матеріалу виготовлений, розміщення щодо навколишніх пам'яток. Цей прийом також може розкривати характерні риси та особливості зовнішнього вигляду об'єкта. Йому притаманні точність і конкретність, він не повинен тривати більше 2-3 хв.

Наприклад, якщо питання про Чернівецьку ратушу міститиме опис, зміст розповіді буде такий: «Будівля Чернівецької міської ратуші була зведена у 1847 році під керівництвом окружного інженера Адольфа Маріна й наглядом камерального архітектора Андреаса Микулича. Перший камінь у фундамент споруди майбутнього магістрату був закладений у квітні 1843 р., а за 4 роки в центрі Чернівців постала ошатна споруда в стилі пізнього класицизму з високою баштою та внутрішнім двориком. За старою європейською традицією ратуша поєднує два об'єми: великий горизонтальний об'єм самої будівлі з акцентованим на тлі фасаду ризалітом з доричним ордером; та вертикальний – у вигляді 50-метрової двоярусної вежі з балконом і годинником. З балкона, що з усіх боків оточує вежу, добре видно старе місто. Тому його використовували для пожежного дозору. Сьогодні чоловіка в пожежній формі замінив сурмач у буковинському народному вбранні, який щоднини, рівно о 12, виграс на трубі мелодію «Марічки» на всі чотири сторони старого міста».

Прийом опису застосовується не лише до пам'яток, але й до історичних подій. У цьому випадку постає завдання за допомогою слів сформулювати в уяві екскурсантів зорові образи того, що відбувалося колись на цьому місці. Так опис поєднується з методичним прийомом зорової реконструкції.

В автобусній екскурсії прийом опису використовується під час зупинки як із виходом екскурсантів з автобуса, так і без виходу, під час руху зі значним уповільненням.

Прийом характеристики побудований на визначенні відмітних рис і характерних властивостей об'єкта, які розкривають його внутрішній зміст. Якщо прийом опису стосується лише зовнішнього вигляду пам'ятки, то під час характеристики можуть висвітлюватися невидимі для ока якості об'єкта, що допомагають зрозуміти його сутність. Словесна характеристика передує

екскурсійному аналізу. Вона може містити судження, в яких дається оцінка таких сторін пам'ятки, як художня цінність, оригінальність авторського рішення, виразність, збереженість та ін.

Якщо, наприклад, продовжувати знайомство з Чернівецькою міською ратушею, то, крім опису зовнішнього вигляду, доведеться відзначити такі особливості: «Від інших споруд Центральної площі будівлю магістрату відрізняє висока вежа, яку городяни могли бачити звідусіль. Щоби витримати її вагу, фундамент під нею заглибили аж на шість метрів. Годинник, що знаходиться на вежі, довгі роки вказував на належність Буковини до Австрійської корони, адже час спочатку звіряли з Віднем, аж поки Чернівці не отримали самоврядування. На шпилі вежі побували державні символи різних імперій та країн – від двоголового габсбурзького орла до жовто-блакитного стягу, який гордо замайорів за незалежності України».

Приєм пояснення розкриває внутрішні зв'язки об'єкта, допомагає з'ясувати причини якоїсь події чи явища, здійснити їх глибокий аналіз. Найчастіше цей прийом використовується у виробничо-економічних і природознавчих екскурсіях, коли в розповіді пояснюються внутрішні зв'язки процесів і явищ. У мистецтвознавчих темах може роз'яснюватися зміст картини чи скульптурної композиції, а на архітектурних екскурсіях – конструктивні особливості будинку, характерні риси цілого ансамблю. Наприклад, цей прийом застосовується біля Чернівецького Художнього музею, коли екскурсовод показує майолікове панно із зображенням алегоричних постатей, які символізують провінції Австро-Угорщини. Пояснення завжди має спиратися на зорові докази.

Приєм коментування. Коментар використовується для тлумачення того, що відбувається перед екскурсантами. Цей прийом застосовується, коли якісь події розгортаються безпосередньо перед групою. Коментують також різноманітні процеси, зокрема виробничі, наприклад, при показі працюючого конвеєра в складальному цеху. Екскурсовод за допомогою коротких повідомлень пояснює те, що в цей момент спостерігає група. Складність використання цього прийому полягає в тому, що розповідь у значній своїй частині не готується заздалегідь, а є

імпровізацією, тобто екскурсоводів «на ходу» доводиться визначатися зі змістом кожного наступного коментаря.

Інший варіант застосування цього прийому представлений міркуваннями або критичними зауваженнями щодо об'єкта спостереження. Іноді такі коментарі використовуються в екскурсіях на архітектурні теми у вигляді критики зовнішнього вигляду будинку чи його конструкції. До прийому коментування часто вдаються при показі експозицій музеїв і виставок, як пояснення до експонатів.

Прийом цитування передбачає використання в розповіді уривків з історичних документів, літературних творів, архівних матеріалів та ін. Вони повинні бути короткими, точними, яскравими та обов'язково наведеними влучно і вчасно. Цитатами послуговуються для підтвердження своїх слів, яскравого й переконливого вираження думки, збереження особливостей мови й колориту минулих часів та ін. Цей прийом часто застосовують тоді, коли посилаються на авторитетну думку чи відтворюють картини життя та побуту певної історичної доби. Наприклад, біля чернівецької «шіфи» (будинку-корабля) екскурсоводи полюбляють цитувати австрійського публіциста Георга Гайнца, який порівнював Чернівці з «кораблем задоволень з українською командою, німецькими офіцерами та єврейськими пасажирами на борту, який під австрійським прапором завжди тримав курс між Заходом і Сходом».

Досить часто цитати використовуються в інших прийомах, наприклад, зорової реконструкції, літературного монтажу, посилання на очевидців та ін.

Цитати варто виписувати на картки кишенькового розміру. Екскурсовод заглядає в них мигцем, утримуючи погляд в основному на групі. Він не повинен зловживати цитатами, аби не склалося враження, що в нього немає власних слів.

Літературний монтаж спирається на прийом цитування. Він використовує уривки з художніх творів одного чи кількох авторів, спогадів, документів, статей, які добираються так, щоби створити цілісну композицію. «Змонтувати» їх в єдине ціле допомагають слова екскурсовода. Цей прийом застосовується тоді, коли

екскурсовод хоче особливо яскраво відтворити якусь історичну подію або образ видатної особистості.

Літературний монтаж поширений в екскурсіях на літературну тематику, але з успіхом може застосовуватися в історичних темах. Через свою складність цей прийом досить рідко використовується екскурсоводами, адже він вимагає чудового знання літератури та історії, бездоганного смаку й чималих артистичних здібностей.

Прийом питання-відповідь – спеціальний ораторський прийом, притаманний публічним виступам, до яких, без сумніву, належить і розповідь екскурсовода. Якою б цікавою не була екскурсія, увага згодом знижується і людина перестає слухати. Побороти ці негативні моменти допомагає застосування ораторських прийомів, здатних зацікавлювати аудиторію, підтримувати її увагу. Одним із них є прийом питання-відповіді. Застосовуючи його, екскурсовод уголос розмірковує над поставленою проблемою, ставить аудиторії питання, на які сам і відповідає, вдається до сумнівів, аби розвіяти їх і дійти певних висновків.

Усі питання, що ставить екскурсовод, можна розділити на такі види:

- питання, на які екскурсовод одразу ж або після паузи дає відповідь і далі продовжує свою розповідь;
- риторичні питання – твердження в питальній формі, що не потребують відповіді. Вони покликані загострити увагу на конкретній думці екскурсовода;
- питання екскурсовода, на які відповідають екскурсанти. Вони загострюють увагу на певних моментах розповіді, знижують напругу.

ОСОБЛИВІ МЕТОДИЧНІ ПРИЙОМИ НА ЕКСКУРСІЇ

Зустріч з учасниками подій та очевидцями проводиться з метою глибшого розкриття теми. Вона робить екскурсію цікавішою, вносить у процес пізнання поживлення, створює ефект «почутого з

перших вуст». Але кожна така зустріч повинна бути обґрунтована та добре підготовлена. Адже вона має органічно вписуватися в логіку розкриття теми на екскурсії, а все сказане учасниками подій чи очевидцями має сприйматися як продовження розповіді екскурсовода чи її доповнення. Застосовуючи цей прийом, варто точно визначити, в якому місці на маршруті, тобто біля яких об'єктів та у який час, відбуватиметься зустріч. Необхідно також окреслити коло питань, яким буде присвячена розповідь очевидця. Ці питання, у свою чергу, обов'язково повинні узгоджуватися зі змістом підтеми, що розкривається в цьому місці маршруту.

Виступ учасника подій може будуватися як бесіда. У цьому випадку, на початку зустрічі екскурсовод запрошує очевидця до вступного слова. Бесіда – складний методичний прийом, який потребує активної участі екскурсовода. Якщо її не скеровувати, то можна не тільки не досягти бажаного ефекту, а навпаки, негативно вплинути на подальший хід екскурсії.

Прослуховування звукозаписів – це ще один методичний прийом, що нерідко використовують екскурсоводи у своїй практиці, насамперед, для емоційного забарвлення розповіді. Так, на літературних і мистецтвознавчих екскурсіях у музеях-садибах, де жили відомі письменники, композитори чи співаки, у канву розповіді «вплітаються» звукозаписи уривків з їхніх творів. Наприклад, під час екскурсії в Чернівцях у меморіальному музеї Володимира Івасюка (автора легендарної «Червоної рути») можуть прослуховуватися уривки з музичних творів відомого композитора. Цим прийомом не варто зловживати. Треба розуміти, що звукозаписи лише допомагають сприймати основний матеріал екскурсії, тобто вони не мають звучати замість слів екскурсовода, а навпаки, повинні лише їх доповнювати.

Прийом ритуалу використовується в екскурсіях на історичну тематику під час відвідування місць поховань учасників боротьби за волю й незалежність своєї Батьківщини, жертв політичних репресій і Голокосту: братських могил, меморіальних комплексів, місць масових розстрілів та ін. Тут екскурсанти вшановують пам'ять хвилиною мовчання, покладають квіти, запалюють свічки на спомин про загиблих.

Щоби ритуал досяг ефекту співчуття, екскурсоводові треба підвести групу до потрібного настрою. А для цього в пам'ятному місці спочатку необхідно розкрити основне питання, присвячене відповідним історичним подіям, і лише потім вшанувати пам'ять загиблих.

Приєм дослідження та завдання, зазвичай, застосовується при роботі з дитячими групами з метою активного залучення екскурсантів до пізнавального процесу. Цей прийом передбачає виконання простих дослідницьких завдань, результати яких підтверджують слова екскурсовода. Наприклад, щоб визначити швидкість течії, можна жбурнути в річку уламок гілки. Невеличке дослідження може провести і сам екскурсовод. Зокрема, для визначення глибини колодязя – кинути в нього палаючий папірець, аби той освітив стінки та дно криниці.

Популярний цей прийом і в архітектурній тематиці. На перших «кілометрах» маршруту екскурсовод, як правило, займається тим, що чить розбиратися в архітектурних стилях. Потім, з метою закріплення пройденого матеріалу, він може запропонувати групі спробувати самим визначити архітектурний стиль тієї чи іншої будівлі. При цьому він просить екскурсантів пояснити, чому вони так вважають, і коментує їхні слова.

Іноді цей методичний прийом розділяють на **дослідження**, що проводиться лише екскурсоводом, і **завдання**, яке ставиться перед групою.

2.4.2. Техніка проведення екскурсії

На ефективність проведення екскурсії впливають не тільки методи показу та розповіді, але й технічні прийоми, що застосовуються екскурсоводом на маршруті. Вони охоплюють такі складові його діяльності: знайомство з групою, робота в автобусі, пересування пішохідними ділянками маршруту, розміщення групи біля об'єкта, дотримання часу проведення екскурсії, відповіді на запитання, використання експонатів з «портфеля екскурсовода».

Знайомство екскурсовода з групою. Екскурсовод, зустрівшись із групою, розпочинає з того, що знайомиться з нею:

вітає присутніх і відрекомендовується, називає туристичну фірму, яка організовує екскурсію, знайомить групу з водієм автобуса. Він не одразу починає говорити: 10-20-секундна пауза потрібна для того, щоб відбулося перше знайомство. В цей час екскурсанти поступово замовкають, зручніше вмошуються на своїх місцях і, зрештою, переключають увагу на екскурсовода.

Після знайомства виголошується вступне слово, тобто надаються інформаційні вказівки: називається тема екскурсії, перераховуються найцікавіші об'єкти на маршруті, зазначається його тривалість і протяжність. Завершується вступ тим, що група ознайомлюється з правилами поведінки на екскурсії.

Вихід з автобуса та повернення в салон. На зупинках, де передбачений вихід із автобуса для огляду об'єктів, екскурсовод першим залишає салон і очікує трохи осторонь на групу. До виходу з автобуса потрібно готуватися заздалегідь. Якщо цього не робити, то чимало людей залишаться сидіти на своїх місцях і екскурсоводові знадобиться певний час, щоби вивести їх на вулицю.

При поверненні групи в автобус екскурсовод наполегливо просить займати лише свої місця. Він заходить у салон останнім, а перед тим стає на вулиці біля дверей і запрошує екскурсантів зайти всередину, при цьому непомітно для інших стежить, щоби ніхто не залишився. Дізнатися, чи всі зібралися, можна також у салоні, коли всі зайняли свої місця. Для цього варто попросити екскурсантів озирнутися, чи нікого із сусідів не забули. Лише переконавшись у тому, що група в повному складі знаходиться в автобусі, екскурсовод дає знак водієві про початок руху.

Робота екскурсовода в автобусі. Головною особою в салоні автобуса є екскурсовод. Проте всі свої дії, пов'язані з режимом руху на маршруті, він заздалегідь узгоджує з водієм. При зустрічі з групою в автобусі, екскурсовод ще до початку руху виголошує вступ, стоячи в передній частині салону обличчям до людей. Потім він займає своє робоче місце спереду праворуч за напрямком руху. Звідси екскурсовод надає шляхову інформацію про об'єкти, що спостерігаються з вікон автобуса. Існуючими правилами не передбачено, щоби він у цей час знаходився обличчям до групи.

Розповідь екскурсовода в салоні автобуса передбачає використання мікрофона. Невміння з ним працювати може звести все нанівець. Мікрофони бувають різні й кожен треба випробувати в роботі, налаштувати під себе. Тому тестувати їх потрібно заздалегідь, а не в присутності екскурсантів. Треба пам'ятати, що звук, переданий підсилювачем, менш розбірливий, а тембр голосу часто спотворюється. Часом виникають додаткові шуми, що заважають сприймати слова екскурсовода. Усі недоліки, що виникають при використанні мікрофона, частково можна компенсувати за допомогою: а) особливо чіткої артикуляції; б) уповільнення темпу мовлення; в) збереження рівномірного тиску голосового повітряного потоку на мікрофон; г) досягнення виразності за рахунок зміни забарвлення звуку, а не збільшення сили голосу.

Пересування екскурсантів на маршруті. Пересування пішохідними ділянками маршруту відбувається компактно на чолі з екскурсоводом. Він уважно стежить за тим, щоби група не надто розтягувалася – відстань між тими, хто йде попереду, і тими, хто відстає, не повинна перевищувати десяти метрів. Для цього обирається такий темп руху, який не квапить екскурсантів і не порушує цілісності групи. Екскурсовод не повинен губитися серед людей, він має виділятися з натовпу, щоб його можна було легко побачити, навіть на відстані. Для цього, особливо у велелюдних місцях, він може закріпити прапорець, наприклад на свій рюкзак, одягнути яскраве кепі чи тримати піднятою вгору парасольку.

Пересуваючись маршрутом, потрібно уникати небезпечних місць. Наприклад, пішки в місті треба рухатися лише тротуарами, а дороги бажано переходити на регульованих пішохідних переходах. На виробництві не можна знаходитися біля працюючих верстатів або перетинати шляхи руху заводського транспорту, а на природі треба оминати яри, прірви та інші небезпечні місця.

Переходячи від об'єкта до об'єкта, екскурсоводові не варто продовжувати свою розповідь, адже її почують лише ті, хто знаходиться поруч із ним. У цей час доцільно відповідати на запитання чи вести з групою невимушену бесіду. Добре, якщо її тема збігатиметься зі змістом екскурсії. Підійшовши до пам'ятки, перш ніж розпочати розповідь, екскурсовод повинен переконатися,

що всі зібралися й готові слухати. Але перед тим групу потрібно правильно розташувати біля об'єкта.

Розташування групи біля об'єкта. Перша вимога щодо розташування групи біля об'єкта – це безпека екскурсантів. Особливо це стосується тих місць, де поруч ведуться будівельні роботи чи відбувається інтенсивний рух транспорту. Чимало небезпек можливі на маршрутах виробничих і природознавчих екскурсій.

Для огляду одного об'єкта може бути визначено кілька місць розташування групи. Усе залежить від того, як екскурсивод показує пам'ятку: якщо необхідно показати загальний вигляд об'єкта разом з оточенням, обирається більш-менш віддалене місце; у випадку, коли відбувається аналіз окремих елементів, група розташовується в безпосередній близькості до об'єкта. З усіх цих місць пам'ятка має добре проглядатися – ніщо не повинно її затуляти, навіть автобус, що зупинився на світлофорі.

Групу треба розташовувати так, щоб екскурсивода було добре чути. Головною завадою тут є шум вулиці, особливо руху автотранспорту. Тому бажано триматися подалі від дороги. Якщо біля одного об'єкта одночасно збирається кілька груп, то між ними варто зберігати певну відстань, щоб вони не заважали одна одній. При виборі місця розташування екскурсантів необхідно також враховувати час доби та пору року. Так, у спекотну літню погоду людей краще тримати в тіні, сонце не має світити їм в очі. На випадок дощу, доцільно передбачити варіант розміщення групи під навісом або під кронами дерев.

Оскільки в екскурсії можуть брати участь до тридцяти осіб, вони, стоячи на тротуарі, часто створюють перешкоду для руху пішоходів. Перехожі наштотвхуються на групу, заважають слухати екскурсивода. Тому бажано обирати «затишні» місця, де добре видно й чути, та нікому не заважаєш.

Найзручніше розташування групи біля об'єкта – півмісяцем. Щоб екскурсанти так розмістилися, їм делікатно показують жестами і говорять, де саме і як стати. Екскурсивод займає позицію біля одного із двох кінців такого півмісяця напівобертом до групи, можливий також варіант розміщення в центрі. У цьому випадку

розповідь буде добре чути всім і не потрібно сильно напружувати голос. Але при розташуванні екскурсовода в центрі півмісяця, він деякою мірою затулятиме собою об'єкт, знаходитиметься до нього спиною, що ускладнює показ – вказівні жести, що спрямовуватимуться назад, будуть неточними або доведеться час від часу повертатися до групи спиною.

Дотримання часу проведення екскурсії є однією з головних умов, що має виконуватися екскурсоводом. Ознайомлення з об'єктами чи пересування між ними повинно тривати рівно стільки, скільки зазначено в методичній розробці екскурсії. Для цього на маршруті треба час від часу дивитися на годинник, аби пересвідчитися, що все відбувається «за планом». Кожен екскурсовод повинен знати хронометраж свого маршруту, тобто пам'ятати, у який час, де він має знаходитися, що показувати та говорити.

Але нерідко з різних причин цей хронометраж може порушуватися: запізнився автобус, із затримкою зібралася група та ін. Тоді варто з'ясувати, чи можна на відповідний час продовжити екскурсію, чи завершити треба вчасно. В останньому випадку доведеться скорочувати загальну тривалість екскурсії. Робити це треба з великою обережністю й умінням, щоби не викинути з маршруту жодного основного об'єкта та зберегти в розповіді все головне. До такої ситуації доцільно готуватися завчасно, щоби в діях екскурсовода не було нервозності та сумбуру.

Паузи в екскурсіях. Екскурсовод не повинен говорити безупинно. Між окремими підтемами та основними питаннями, при пересуванні ділянками маршруту, де відсутні об'єкти показу, та за інших обставин можливі невеликі перерви.

Бувають паузи, пов'язані зі змістом екскурсії, тобто коли дається кілька хвилин на самостійний огляд об'єкта для розмірковування над тим, що почули та побачили екскурсанти. Тоді в них з'являється нагода зробити кілька фотографій, обговорити у групі питання, які викликали інтерес та ін. Такі паузи лише сприяють закріпленню матеріалу екскурсії. Ці перерви не повинні бути спонтанними, екскурсовод їх продумує наперед, окрім того, повідомляє про них у своєму вступному слові.

Інші перерви мають технологічний характер і надаються для задоволення особистих потреб екскурсантів, зокрема для перепочинку. Це особливо важливо на тривалих заміських маршрутах для тих, хто ще не звик до такої активної форми культурно-просвітницької роботи, як екскурсія. Наприклад, тут можна дотримуватися структури академічної години – на кожні 45 хв роботи припадає 15 хв. відпочинку. Більш-менш тривалі перерви робляться для санітарних пауз, придбання сувенірів і місцевих товарів та з іншою метою. Такі паузи навіть передбачають, що група може розійтися, наприклад, по торговельному центру. У цих випадках обов'язково призначається час і місце зустрічі та робиться попередження про те, щоб ніхто не запізнився. На транспортних маршрутах усі збираються, як правило, біля автобуса.

Відповіді на запитання екскурсантів і зворотний зв'язок.

При проведенні екскурсії в її учасників можуть виникати запитання. Якщо на них відповідати одразу, то це відволікатиме групу від сприйняття основного матеріалу, порушуватиме цілісність розповіді екскурсовода. Для цього найкраще використовувати паузи, що надаються екскурсантам для самостійного ознайомлення з об'єктом. Відповіді на запитання носять індивідуальний характер, тобто їх необов'язково має чути вся група. Тому цілком нормальна ситуація, коли хтось пішов фотографуватися біля пам'ятки, а хтось залишився біля екскурсовода зі своїми запитаннями. Про такі правила екскурсоводові доцільно повідомити групу ще у вступному слові.

Екскурсовод теж може звертатися до групи зі своїми запитаннями, що необхідно для налагодження зворотного зв'язку. Це можна робити в різний спосіб. Наприклад, для оцінки своєї роботи наприкінці екскурсії можна запропонувати групі заповнити анкети, що дозволить виявити недоліки системного характеру. Така інформація дуже цінна та вкрай необхідна для вдосконалення екскурсії.

Реакція на непередбачені події. Непередбачені події під час проведення екскурсії бувають різними. Це й гучний весільний кортеж, що обов'язково на деякий час відволіче увагу екскурсантів, і пожежна машина із сиреною, яка проїжджає повз і заглушає все навколо. Як поводитися в цьому випадку? По-перше, до таких речей треба ставитися без роздратування, аби не передавати свою

нервозність групі. По-друге, не можна робити вигляд, що нічого не відбувається. Краще перервати розповідь і трохи почекати, поки сторонній подразник не зникне або не відволікатиме екскурсантів. Доцільно коротко прокоментувати непередбачені події, наприклад розповісти про місцеві весільні традиції.

Показ «портфеля екскурсовода». Ілюстрації з «портфеля екскурсовода» використовуються під час огляду об'єкта як додатковий матеріал (портрет автора пам'ятки, фотографія первісного вигляду будинку тощо). Вони можуть слугувати основним наочним матеріалом на ділянках маршруту, позбавлених об'єктів показу по темі екскурсії.

Ілюстрації демонструються на рівні голови, так щоб їх добре бачили всі учасники групи. Фотографії, малюнки та іншу наочність не варто передавати в руки екскурсантів для детальнішого ознайомлення, тому що це відволікатиме їх від сприйняття основного матеріалу. Лише під час пауз можна надати можливість ближче ознайомитися з уже продемонстрованими ілюстраціями. Однак не треба цим захоплюватися, перетворюючи «портфель екскурсовода» в роздатковий матеріал.

2.4.3. Укладання методичної розробки екскурсії

Методична розробка укладається на завершальному етапі процесу створення екскурсії. На цей момент уже має бути відомо, як пролягає маршрут, які об'єкти відвідуються, де знаходяться місця зупинок і розташування групи, які підтеми та основні питання розкривають біля тих чи інших пам'яток тощо. Саме ці відомості зазначаються в методичній розробці, причому вони подаються систематизовано, узгоджуються між собою в часі та просторі. Укладання цього документа вкрай необхідне для кожної екскурсії, адже він дозволяє перевірити всю роботу, пов'язану з її розробкою.

До оформлення методичної розробки ставляться певні вимоги: на титульному аркуші зазначаються відомості про туристичну установу, назва теми та вид екскурсії, протяжність маршруту (автобусом і пішки), тривалість у годинах (екскурсійних і супроводу), на який склад групи розрахована екскурсія, ким і коли

розроблена. На наступній сторінці подаються мета й завдання, опис маршруту із вказівкою об'єктів показу.

Методична розробка складається з трьох розділів: вступу, основної частини й висновків, тобто повторює структуру індивідуального тексту екскурсії.

Основна частина найбільша за обсягом і сягає 5-10 сторінок машинопису. Вона оформлюється у вигляді таблиці, де у стовпчиках зазначаються основні елементи екскурсії: маршрут, об'єкти показу, питання розповіді, методичні прийоми та організаційні вказівки. Рядки ж пов'язують ці елементи в єдине ціле й утворюють окремі етапи екскурсії (див. нижче уривок з методичної розробки оглядової екскурсії Чернівцями).

Відомості, що зазначаються у стовпчику **«Ділянки маршруту»**, залежать від того, де пролягає маршрут. У межах міста вказуються вулиці та площі, якими пересувається група. На замських ділянках зазначаються основні населені пункти, через які проходить маршрут. Відображається й характер пересування: пішки, автобусом чи іншим транспортним засобом. Перша ділянка починається з місця, де екскурсивод зустрічається з групою, й далі маршрут прокладається від зупинки до зупинки, що зазначаються в наступному стовпчику.

«Зупинки на маршруті» – це місця, де зупиняється група для огляду основних об'єктів. Тут, як правило, розкривається одна чи кілька підтем екскурсії. На автобусних маршрутах у цих місцях передбачений вихід групи на вулицю. Хоча може бути так, що екскурсанти залишаються в салоні та спостерігають пам'ятки з вікон автобуса. У цьому стовпчику також вказуються зупинки з інших причин, наприклад санітарні паузи.

У населених пунктах місця зупинок прив'язуються до вулиць і площ, якими пролягає маршрут. Якщо у випадку з площею просторова локалізація досить точна, то вулиця може простягатися через все місто. Тому, наприклад, в оглядовій екскурсії Чернівцями зупинка «колишня площа Святого Хреста», що на вул. Головній, вказується як перехрестя вулиць Шолом-Алейхема, Шкільної й Головної. Також для цього можна скористатися адресою одного із об'єктів – ця ж зупинка вже зазначатиметься як вул. Головна, 25.

Уривок з методичної розробки оглядової екскурсії Чернівцями

Маршрут		Об'єкти показу	Хронометраж	Основні питання	Вказівки	
					Ділянки	Методичні
Площа Філармонії → пішки → вул. Чайковського → пішки → вул. Поштова → пішки → Центральна площа	Зупинки	«Меморіальні дошки на бічній стіні будівлі Філармонії», пл. Філармонії, 10; «Головний поштамт», вул. Поштова, 6	01:00		Група знайомиться з меморіальними дошками на правій бічній стіні Філармонії На вулиці Поштової оглядається будівля Головоштамту	Використовується прийом показу меморіальної дошки Надається екскурсійна довідка
Підтема «Центральна площа Чернівців – серце середмістя»						
	Центральна площа	«Центральна площа в цілому»	01:05	1. «Площа ринку» – усі дороги ведуть сюди 2. Готелі майдану ринку – тут відбувалися різні історії	Екскурсанти стають біля пам'ятника Т. Шевченка (спливаю до нього), оглядають площу та її основні вулиці Група, стоячи біля пам'ятника Т. Шевченка, по чергово за годинниковою стрілкою оглядає колишні готелі Центральної площі	Використовуються прийоми попереднього огляду та опису Використовуються прийоми локалізації подій та опису
		Колишні готелі: «Париж», вул. Головна, 47; «Бель-В'ю», пл. Центральна, 2; «Чорний орел», пл. Центральна, 7; «Золотий лев», вул. Університетська, 2	01:10	3. Ратуша – незмінний центр міського самоврядування	Група переходить до продовження вул. Руської та розташовується на тротуарі перед центральною клумбою обличчям до Ратуші	Використовуються прийоми попереднього огляду, зорової реконструкції, опису та характеристики
		«Міська ратуша», пл. Центральна, 1	01:20	4. Пам'ятники, яким не щастило	Група підходить до центральної клумби та ознайомлюється з «портфелем екскурсоровада»	Використовуються прийоми зорової реконструкції, показу наочних матеріалів і опису

На замських маршрутах, насамперед природознавчих, точно вказати місце зупинки значно складніше, адже тут немає жодної адреси. На автодорозі для цього можна скористатися «кілометром», а на гірській стежині – якимось топонімом з описом місцевості або GPS-координатами.

У стовпчику **«Об’єкти показу»** зазначаються пам’ятки, з якими група ознайомлюється на певній зупинці маршруту. Це можуть бути як основні, так і додаткові екскурсійні об’єкти. У цьому стовпчику також вказуються додаткові об’єкти, з якими екскурсанти зустрічаються на окремих ділянках маршруту під час переходів чи переїздів. Для кожної пам’ятки, крім її назви, зазначається місцезнаходження. Для будівлі в місті це може бути адреса, а для водоспаду в горах – GPS-координати.

«Хронометраж» вказує на час початку певного етапу екскурсії, що виділяється в методичній розробці окремим рядком. За момент відліку (нуль годин, нуль хвилин) береться зустріч групи з екскурсоводом. Різниця в часі між даним і наступним етапами – це тривалість даного етапу екскурсії, тобто скільки триватиме перехід групи на маршруті чи зупинка для ознайомлення з об’єктами, розкриття окремого питання та самостійний огляд пам’яток. Хронометраж закінчується тоді, коли екскурсовод робить висновки.

У стовпчику **«Основні питання»** перераховуються назви основних питань з індивідуального тексту екскурсії. Вони повинні узгоджуватися з об’єктами показу на маршруті, тобто кожне з цих питань має стосуватися лише пам’яток, зазначених у тому ж рядку методичної розробки екскурсії. Іноді в цьому стовпчику вказуються назви підтем, однак їх краще подавати окремим рядком через всю таблицю.

У стовпчику **«Організаційні вказівки»** зазначаються всі моменти, пов’язані з безпекою та порядком пересування на окремих ділянках маршруту, розташуванням групи біля об’єктів та ін. Тобто тут висвітлюються питання, що стосуються техніки проведення екскурсії. Вказівки повинні бути досить точними, наприклад «Група, стоячи біля пам’ятника Т. Шевченка, почергово за годинниковою стрілкою оглядає колишні готелі Центральної площі Чернівців». Ще

тут даються рекомендації щодо демонстрації матеріалів «портфеля екскурсовода».

«**Методичні вказівки**» підказують, які методичні прийоми варто використовувати під час показу та розповіді по кожному з об'єктів екскурсії. У цьому стовпчику також зазначається, коли робиться логічний перехід до наступної підтеми.

2.5. ПРИЙМАННЯ ТА ЗАТВЕРДЖЕННЯ ЕКСКУРСІЇ

Кожна новостворена екскурсія проходить процедуру приймання й затвердження. Для цього подаються контрольний та індивідуальний текст, картки об'єктів, картосхема маршруту, методична розробка екскурсії та укомплектований «портфель екскурсовода». У прийманні беруть участь керівники туристичної установи, методичні працівники, члени творчої групи й, звісно, екскурсовод, який розробив цей маршрут чи працюватиме на ньому.

Приймання екскурсії проводиться у формі творчої дискусії, обміну думками, виявлення недоліків. Усі задіяні особи повинні бути попередньо ознайомлені з необхідними документами. За позитивної оцінки документації за новоствореною екскурсією, а також на підставі розрахунку її вартості та визначення ціни, керівник туристичної установи затверджує екскурсію, окреслює коло екскурсоводів, які можуть бути допущені до її проведення.

До роботи допускаються екскурсоводи, які брали активну участь у розробці теми. Кожен із них (незалежно від стажу роботи) повинен запропонувати свій варіант індивідуального тексту екскурсії. З ними проводиться пробна екскурсія чи співбесіди, на підставі чого методист робить висновок щодо їхньої готовності працювати на даному маршруті.

Розділ 3. ЕКСКУРСІЙНИЙ ТУР І ЙОГО РОЗРОБКА

3.1. РОЗРОБКА МАРШРУТУ ТУРУ

Екскурсійний тур – це туристична поїздка тривалістю більше одного дня, яка передбачає екскурсійне обслуговування. Її маршрут може пролягати через різні міста чи навіть країни, де туристи ознайомлюються з визначними пам'ятками. Крім того, під час цієї поїздки надається комплекс послуг: розміщення, харчування, транспортне обслуговування, супровід їди та ін.

Розробка екскурсійного туру розпочинається з прокладання маршруту. Зауважимо, що маршрут повинен закінчуватися там, де розпочинається, адже цього вимагає перша ознака туристичної подорожі – зворотний характер переміщення територією. Нагадаємо, що це закладено в самому слові туризм, яке походить від латинського слова «*tornare*», що означає «кружляти».

Місцем початку і завершення туру (S/F) є населений пункт, звідки групу забирають і куди її повертають. Найчастіше це поселення, де туристи проживають чи постійно перебувають. Подальший маршрут екскурсійного туру складається з місць призначень або, як їх ще називають, дестинацій (Dst). Вони поділяються на екскурсійні та туристичні.

Екскурсійні дестинації відвідуються заради ознайомлення з визначними пам'ятками. Туристи перебувають тут від кількох годин до одного дня. Тому ці місця призначення повинні знаходитись у межах екскурсійного радіуса від туристичної дестинації або дорогою до неї.

У туристичних дестинаціях група зупиняється на кілька днів, тобто тут здійснюється принаймні одна ночівля. Тому програма перебування в таких місцях потребує певної інфраструктури. Зокрема, в туристичних дестинаціях має бути хоча б готельно-ресторанне підприємство. Тут також можуть проводитися екскурсії.

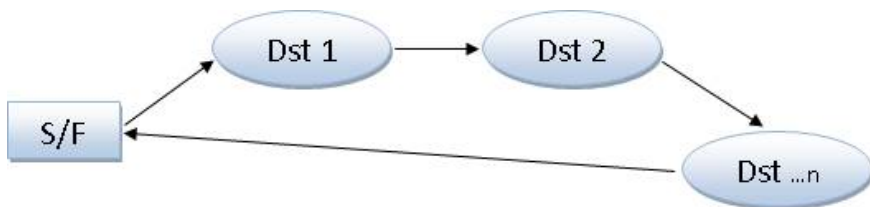
Розробка маршруту розпочинається з вибору дестинацій з урахуванням існуючої мережі шляхів сполучення та бажаної тривалості туру. При цьому обслуговуються такими критеріями, як наявність екскурсійних об'єктів та їхня пізнавальна цінність, транспортна доступність, забезпеченість туристичною

інфраструктурою. Потім визначають порядок відвідування destinations, а також з'ясовують, які з них будуть екскурсійними, а які – туристичними.

Усі ці рішення відтворюються в схемі маршруту, яка може бути лінійною, кільцевою, радіальною та комбінованою (див. рис. 3.1). Її вибір залежить від взаємного розташування місць призначення на території, а також транспортної мережі, що сполучає destinations. Найголовнішим завданням, яке постає при розробці схеми маршруту, є мінімізація витрат часу на переміщення та максимізація інформативно-пізнавальної цінності туру. Тобто варто охопити побільше цікавих місць і об'єктів, при цьому якомога менше перебувати в автобусі чи іншому транспортному засобі.

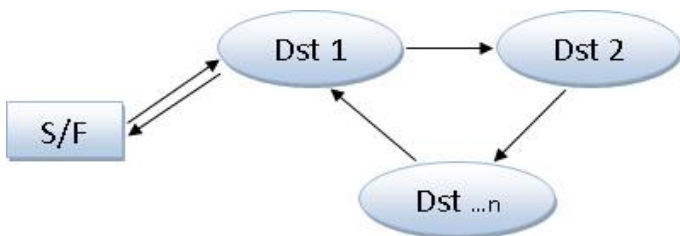
Лінійний і кільцевий маршрути передбачають послідовне відвідування destinations. Різняться вони лише тим, що перша та остання destinations в лінійних маршрутах знаходяться в різних, досить віддалених одне від одного місцях. А кільцевий тур організований так, що перше й останнє місця призначень збігаються або знаходяться поруч.

Кожен із них має свої переваги та недоліки. Лінійний маршрут дозволяє зробити так званий «зріз», який розкриває все розмаїття певного регіону чи країни. Однак у цьому випадку туристи день за днем віддаляються від свого місця проживання. Отже, наприкінці туру групі доведеться здійснити досить тривалий і виснажливий переїзд «додому». Саме цього недоліку позбавлений кільцевий маршрут.

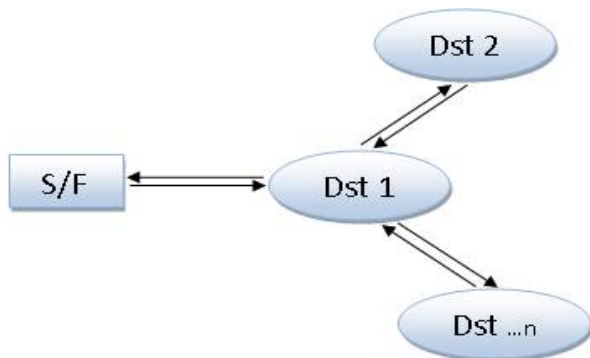

Лінійний маршрут

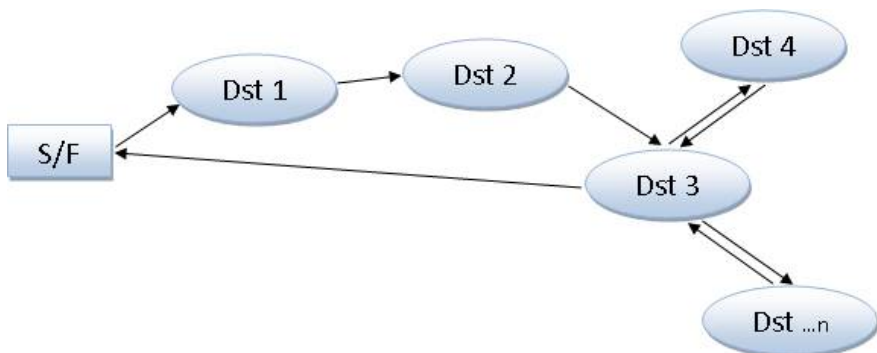
Рис. 3.1. Схеми туристичних маршрутів

Кільцевий маршрут

Радіальний маршрут

Комбінований маршрут

Продовження рис. 3.1. Схеми туристичних маршрутів

Радіальні маршрути характерні переважно для замських екскурсійних поїздок. Вони як «промінці сонця» розходяться від туристичної дестинації та передбачають повернення тією ж дорогою. Радіальні маршрути притаманні вікенд-турам. Наприклад, група з Києва на вихідні приїжджає до Чернівців, де туристи зупиняються на ночівлю. Звідси вони здійснюють екскурсійну поїздку до Хотина та Кам'янець-Подільського з поверненням до Чернівців.

Радіальні поїздки дуже добре комбінуються з іншими видами маршрутів. Це дозволяє відвідати цікаві об'єкти, розташовані неподалік від основного напрямку маршруту.

Результатом розробки маршруту є його картосхема. На ній умовною лінією наноситься шлях руху туристичної групи із зазначенням напрямку та способу пресування – автобусом чи іншим видом транспорту. Цей шлях прокладається по існуючих транспортних артеріях через дестинації, які наносяться на карту пунсонами. Всередині кожного пунсону різнокольоровими секторами позначаються основні послуги, що надаються в тому чи іншому місці призначення. На схемі ще можуть зазначатися проміжні відстані та, навіть, швидкість руху автобуса на окремих ділянках.

Розробка автобусного маршруту завершується узгодженням і затвердженням його паспорта та схеми, розрахунку кілометражу й часу використання автотранспорту. При прокладанні автобусного маршруту потрібно керуватися «Правилами дорожнього руху», «Статутом автомобільного транспорту», «Правилами перевезення пасажирів» та іншими відомчими нормативами.

Прикладом може слугувати ділянка маршруту міжнародного туру Буковиною: Порубне → Чернівці → Вашківці → Вижниця → пер. Німчич → Берегомет → Порубне. Він розрахований на туристів із Румунії та може розглядатись як окремий вікенд-тур або українська ділянка транскордонного маршруту Чернівецькою областю та Сучавським повітом (див. рис. 3.2).

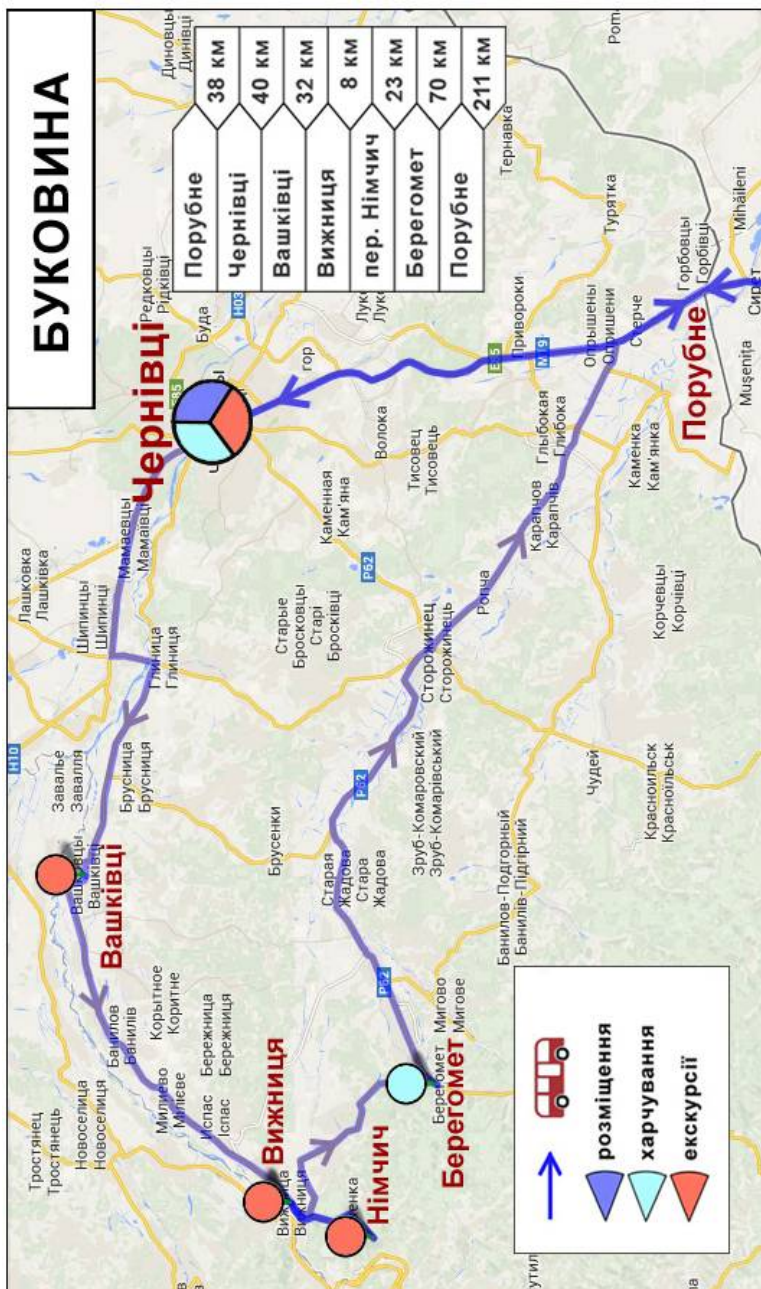

Рис. 3.2. Ділянка маршруту міжнародного туру Буковиною

3.2. ПРОГРАМНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТУРУ

Програма – щоденний розпорядок усіх заходів, що забезпечує туристичне підприємство та які включені у вартість поїздки. Вони, насамперед, повинні задовольняти такі базові потреби подорожуючих, як сон та їжа. Тому до програми, насамперед, включаються послуги розміщення і харчування. Задоволення цих потреб має певний циклічний характер, який формує добовий режим туриста. Нічний час відводиться для сну, на що витрачається не менше 8-ми годин, а впродовж дня забезпечується триразове харчування: сніданок – 30 хв., обід – 60 хв., вечеря – 45 хв. Отже, при розробці програми туру потрібно дотримуватися режиму з такими орієнтовними інтервалами часу:

сон – 23:00-8:00;

сніданок – 8:00-10:00;

обід – 12:00-15:00;

вечеря – 18:00-20:00.

Це означає, що вночі туристи повинні перебувати в готелі, а не в автобусі чи іншому місці. Нічні переїзди варто розглядати як виняток. Вони можливі в тих випадках, коли, наприклад, по завершенні екскурсійної програми туру з лінійним маршрутом, замість того, щоб залишатися ще на одну ніч у готелі, можна здійснити тривалий переїзд «додому».

Забезпечуючи туристів послугами розміщення, потрібно зважати на розрахункову годину, що діє в готельному підприємстві. Найчастіше це 12:00. Щоб не була зарахована зайва доба, групу доцільно поселяти після розрахункової години, а виселяти до дванадцятої. При цьому враховуються нормативи часу на поселення в готелі (включаючи трансфер).

У години харчування туристи повинні знаходитися в ресторанных закладах. Сніданки та вечері, як правило, пропонуються в ресторані готелю. Обіди ж можуть організовуватися й на екскурсійних маршрутах, тому їх варто прокладати так, щоб в обідній час перебувати поблизу закладу харчування. Тобто обід доцільно замовляти там, де закінчується ранкова екскурсія й

починається програма другої половини дня. Коли такої можливості немає, наприклад, десь у горах на природознавчих маршрутах, усіх туристів потрібно забезпечити сухим пайком.

Витрати часу на транспортне обслуговування також лімітуються. Варто пам'ятати, що метою туристів є екскурсії. Тому час проведений в автобусі не повинен перевищувати тривалість перебування в екскурсійній дестинації. Цей час залежить від відстаней, що долаються на маршруті. Для замських автобусних маршрутів загальна протяжність, як правило, не перевищує 250 км, тобто відстань до найвіддаленішого об'єкта не повинна бути більша 125 км – це так званий екскурсійний радіус.

Переїзди між туристичними дестинаціями можуть бути протяжнішими. Значні відстані треба долати так, щоб день не перетворився на одну суцільну поїздку в автобусі. Зокрема, переїзд, що триває більше 4-5 годин, варто здійснювати у два етапи з проміжною зупинкою на перепочинок, де можна провести екскурсію. Тоді ця поїздка сприйматиметься туристами як екскурсійна – це так звані транзитні екскурсії. Наприклад, переїжджаючи з Чернівців до Львова, доцільно зупинитися в Яремче, що не тільки дозволить туристам «розім'яти ноги», але й підвищить інформативно-пізнавальну цінність усього маршруту.

При організації транспортного обслуговування бажано уникати протяжних переїздів два дні поспіль. Цьому найкраще відповідає комбінований тип маршруту, в якому переїзди між туристичними дестинаціями чергуються з циклами замських екскурсій.

Іншою складовою програми обслуговування туристів є екскурсії. При складанні екскурсійної програми туру потрібно зважати на склад групи. Не варто пропонувати складні природознавчі маршрути туристам-сеньйорам, що завітали на Буковину для ознайомлення з місцевою культурою та архітектурою.

Екскурсійна програма має свої обмеження. Впродовж одного дня доцільно проводити не більше двох екскурсій загальною тривалістю пізнавального процесу до 4-5 годин, а між ними варто робити перерву, зокрема на обід. Тому найпоширеніший варіант, коли зранку проводиться одна екскурсія, а після обіду – друга. В

один день бажано охоплювати об'єкти близькі за тематикою, наприклад, Хотинську та Кам'янець-Подільську фортеці.

Кількаденне перебування в DESTИНАЦІЇ передбачає проведення циклу екскурсій. Перший день, як правило, розпочинається з оглядової екскурсії містом, де зупинилися туристи, після чого можна приділити окрему увагу найцікавішій місцевій пам'ятці, наприклад у Чернівцях – Резиденції митрополитів. Програма наступних днів матиме тематичну спрямованість. Після того, як найцікавіші об'єкти в місті вичерпані, розпочинається цикл заміських екскурсій.

У програму обслуговування туристів також можуть включатися заходи, пов'язані з організацією дозвілля: відвідування розважальних закладів, перегляд театральних вистав, шопінг та ін. Вони не завжди входять у вартість туру, тобто пропонуються як додаткові заходи за окрему плату. Це так звана варіативна частина програми.

Програма туру складається у два етапи. Спочатку розробляється концептуальна програма, яка містить основну інформацію про маршрут і перелік заходів без розподілу по днях і годинах. Вона обговорюється з туроператором і гідями, які матимуть відношення до цього туру. Це зумовлено тим, що заздалегідь досить важко визначити конкретні графіки роботи музеїв, години проведення екскурсій, дати спектаклів і концертів тощо.

Наприклад, для дводенного вікенд-туру Північною Буковиною, маршрут якого розглядався раніше, концептуальна програма виглядатиме так:

- розміщення в 2-місних номерах готелю туристського класу (★★★);
- харчування в ресторані готелю та на маршруті – напівпансіон (НВ);
- перевезення на маршруті туристичним автобусом (55 місць);
- трансфер автобусом по Чернівцях (за необхідності);

- супровід гiда зi знанням мови (румунської);
- екскурсії (румунською мовою):
 - 1) Чернівці – оглядова по місту (пішохiдна);
 - 2) Чернівці – Резиденція митрополитів (пішохiдна);
 - 3) Вашківці – монастир Св. Анни (заміська автобусна);
 - 4) Вижниця – оглядова з відвідуванням музею коледжу прикладного мистецтва (заміська автобусно-пішохiдна);
 - 5) Буковинські Карпати – перевал Німчич (заміська автобусно-пішохiдна);
- додаткові заходи – перегляд вистави театр-кафе «Голос» «Українські пісенні старожитності».

Після цього розробляється програма обслуговування туристів зi щоденним розпорядком усiх цих заходів i зазначенням конкретних підприємств (див. програму туру).

Програма міжнародного туру Буковиною

I день – субота	
12:00	Прибуття автобусом до Чернівців, поселення в готелі «Буковина».
13:00–14:00	Обід у ресторані готелю.
14:00–17:00	Оглядова пішохiдна екскурсія Чернівцями.
17:00–17:45	Екскурсія Резиденцією буковинських митрополитів.
17:45–19:00	Вільний час у старому місті.
19:00	Вечеря в театр-кафе «Голос» з переглядом музичної вистави «Українські пісенні старожитності».

Продовження програми міжнародного туру Буковиною

II день – неділя

8:00–9:00	Сніданок у ресторані готелю та виселення.
9:00–11:00	Автобусна екскурсія до Вашківців (монастир Святої Анни).
11:00–12:30	Автобусно-пішохідна екскурсія до Вижниці (історичний центр і музей коледжу прикладного мистецтва).
12:30–14:30	Автобусно-пішохідна екскурсія до Буковинських Карпат (перевал Німчич).
14:30	Переїзд до Берегомета та обід у ресторані «Стіжок».
16:00	Від'їзд автобусом до Румунії.

Розділ 4. ЕКСКУРСІЙНІ МАРШРУТИ БУКОВИНИ

4.1. ОГЛЯДОВИЙ МАРШРУТ ЧЕРНІВЦЯМИ

Історичний вступ

Чернівці – обласний центр з населенням понад 250 тис. мешканців, розташований на південному заході України у передгір'ї Буковинських Карпат на пагорбах долини річки Прут.

Історія міста бере початок від фортеці Черн, зведеною за князя Осмомисла в середині XII ст. (1153 р.), на лівому березі р. Прут для охорони південних рубежів Галицького князівства та торгового Берладського шляху, який вів із нижнього Подунав'я до Галича. Це місто згадується серед інших у «Списку городів руських дальніх і ближніх» як Черн на Пруті. Можливо, ця назва походила від чорних дубових, перекладених чорноземом, стін фортеці. Очевидно, від слова «черн» походить і назва міста Чернівці.

У середині XIII ст. (1259 р.) ця фортеця була знищена на вимогу монгольського воєводи Бурундая, а мешканці перебралися на правий берег р. Прут, де заснували нове поселення в районі сучасних вулиць Сагайдачного і Барбюса.

З середини XIV ст. край увійшов до складу новозаснованого Молдовського князівства. 8 жовтня 1408 р. Чернівці вперше згадуються в історичних документах – грамоті молдавського господаря Олександра Доброго «Уставництво о митах». На той час місто слугувало митним пунктом, через який проходив торговий шлях, що сполучав Львів із Північним і Західним Причорномор'ям. З 1457 р. Чернівці стали центром волості. У 1538 р. місто у складі Молдовського князівства потрапило під зверхність Османської імперії.

Населення Чернівців у другій половині XVIII ст. складалося з православних та євреїв, які мешкали у 200 хатинах. У місті було три православні церкви: Успіння Пресвятої Богородиці, Св. Миколая, Св. Параскеви, споруджені з дерева. Діяла в місті дерев'яна синагога, а самі євреї жили власною общиною (кагалом).

Після російсько-турецької війни 1768-1774 рр. у північні волості Молдови були введені австрійські війська, які зайняли й

Чернівці. У 1774 р. місто і вся Буковина увійшли до складу Австрійської імперії. У «габсбурзький» період своєї історії (до листопада 1918 р.) Чернівці й отримали свій образ європейського міста з характерним для Австро-Угорщини типом архітектури та міської інфраструктури. У цьому найвіддаленішому на схід місті імперії сформувався космополітичний, поліетнічний склад населення. Клімат «габсбурзьких» Чернівців творили різноманітні релігійні та культурні традиції українців, румунів, поляків, євреїв, німців (німецький вплив був особливо сильним).

Із середини XIX ст., коли місто з'єдналося залізницею зі Львовом і Яссами, Чернівці стали прикордонною вузловою станцією. Потяги везли на Північ і Південь, Схід і Захід ліс, цукор, худобу, вовну, сіль. У місті були відкриті товарна біржа, палата торгівлі й ремесел, поштамт, телеграф, Буковинський ощадний та філії іноземних банків. У Чернівці прийшов європейський капітал, почався будівельний бум, вимощені нові вулиці, прокладені водопровід і каналізація. 4 жовтня 1875 р. указом цісаря Австро-Угорщини Франса Йосифа відкрито університет. Святом для всіх чернівчан став пуск у 1897 р. першого трамваю.

У роки першої світової війни Чернівці потрапили в центр бойових дій, у результаті чого в місті тричі за роки війни змінювалася влада, і лише 3 серпня 1917 р. остаточно відновилася влада австрійського імператора. Внаслідок поразки у війні розпочався розпад Австро-Угорщини, і 3 листопада 1918 р. українці Буковини прийняли ухвалу про створення Західно-Української держави та побажали «прилучення української часті австрійської землі до України». Проте 11 листопада 1918 р. Чернівці були зайняті румунськими військами. 30 грудня 1918 р. король Румунії Фердинанд I підписав законо-декрет про об'єднання Буковини з Румунією.

28 червня 1940 р., згідно з нацистсько-радянським пактом Молотова-Ріббентропа, Північна Буковина з Чернівцями відійшла від Румунії до Радянської України. Відповідно до цього пакту, з Чернівців було репатрійоване майже все етнічне німецьке населення, що завдало місцевому поліетнічному колориту непоправної шкоди. 2 серпня 1940 р. створена Чернівецька область у складі УРСР.

У роки другої світової війни під час німецької окупації 1941–1944 рр. до Чернівців повернулася румунська влада. Війна не завдала місту значних руйнувань: були зруйновані кілька будинків на Центральній площі та Поштової вулиці, підпалено Темпль. 29 березня 1944 р. до міста повернулася радянська влада.

Після здобуття Україною незалежності у 1991 р. місто поступово відновлює свій старий урбаністичний колорит та повертається до історичного коріння.

Турецька площа

За молдавсько-турецьких часів до кінця XVIII ст. Чернівці своїм виглядом нагадували радше велике село. Розкидані поміж пагорбами хатини міщан були оточені городами та садками, тож до такої забудови якнайменше пасувало поняття «архітектурний ансамбль». Тодішнє середмістя охоплювало невелику територію схилу та низини в районі сучасних вулиць Головної (на самому початку), Шолом-Алейхема, А. Барбюса, Петра Сагайдачного, Турецької та прилеглих до них вуличок і провулків.

Турецький міст

Єдиним із трьох майданів тодішніх Чернівців, що зберігся дотепер, є Турецька площа. За австрійської доби вона була безіменна, але вирізнялася своєрідними «турецькими» назвами. Тут пролягала вулиця Турецька. Ця старовинна назва зникла з карти

міста лише за радянського часу та знову з'явилася на початку 1990-х. Сьогодні, як і колись, ця вулиця збігає з півдня до площі попід Турецький міст. Біля мосту знаходиться криниця, яку чернівчани за традицією називають Турецькою. Поруч із нею стоять Турецькі лазні, куди ще й досі ходять попаритися. Усі ці назви пов'язані з

турецьким військовим гарнізоном, який був розквартирований у Чернівцях на початку XVIII ст. Саме туркам міські легенди приписують спорудження мурованої криниці та добротного кам'яного резервуара для води, а також мурованого мосту над вулицею Турецькою.

Турецька криниця

Першою ланкою в цьому ланцюгу «турецьких» назв була Турецька криниця, що слугує городянам уже не одне століття, і яку за її тривалий вік неодноразово перебудовували. Ще з австрійських часів її шпиль увінчував півмісяць, надаючи їй екзотичного «турецького» вигляду. Це й визначило її назву, а попервах криницю називали Господарською чи Княжою – від назви церкви, яка колись стояла поруч. У 1793 році криниця була капітально відремонтована й неподалік був установлений пост жандарма, який мав стежити, щоб воду брали лише для пиття. Криниця довгий час була місцем,

де православні християни святкували Водохрещення. Воду з джерела брали також для єврейської мікви – ритуального басейну іудеїв.

Із криницею пов'язана романтична легенда про кохання турецького паші до простої української дівчини, зустрівши яку біля криниці, де красуня брала воду, він до нестями закохався в неї та запропонував стати однією з його дружин. Горда дівчина відмовила йому. Тоді паша заборонив міщанам брати з криниці воду. На другий день дівчина прийшла до криниці, але коли паша підійшов до неї, вона кинулась у криницю і втопилася.

На стику вулиць П.Сагайдачного і Турецької колись стояла дерев'яна церква Успіння Богородиці. Побудована між 1709 і 1716 рр. молдавським господарем Ніколаєм Маврокордатом, вона називалася Господарською, чи Княжою, і мала значні привілеї. Ця

церква належала до дерев'яних храмів Буковини хатнього типу й була подібна до церкви Святого Миколая, яка, до речі, й сьогодні знаходиться на старому місці. На відміну від неї, церкву Успіння Богородиці у 1876 р. перенесли на міську околицю – Калічанку, де вона функціонує дотепер.

До 600-літнього ювілею міста Турецька площа була реконструйована. Тут капітально відремонтували Турецьку криницю та відновили резервуар для води біля неї, на майданчику з північного боку збудували фонтан на кшталт давньоримських руїн, а на крутому схилі біля мосту розмістили квітковий годинник. Посеред площі зостався великий залізний велосипед, «забутий Гуллівером». Тож площа набула вишуканого вигляду зі старовинним шармом і стала улюбленим місцем відпочинку чернівчан.

Перехід від Турецької площі до колишнього майдану Святого Хреста

Проходимо вулицею Шкільною до перехрестя з вул. Шолом-Алейхема й Головною – колишньої площі Святого Хреста. Назва цієї вулиці походить від першої школи, яка з'явилась тут на початку австрійської доби у 1784 р. На жаль, вона не збереглася, натомість на своєму місці залишилася споруда колишньої другої чернівецької школи з меморіальною дошкою про те, що тут навчався великий румунський поет – Михайл Емінеску.

Колишня площа Святого Хреста

Площа Святого Хреста знаходилася на роздоріжжі теперішніх вулиць Шолом-Алейхема, Шкільної й Головної. Звідси наприкінці XVIII ст. розпочалася забудова міста новоспеченою австрійською владою. Площа стала, власне, першим архітектурним ансамблем австрійських Чернівців: мурований костел Воздвиження Святого Хреста разом з адміністративними спорудами – «Генеральським домом», гауптвахтою та сусідніми кам'яницями – надали їй привабливого, справді європейського вигляду. Від цієї тоді

центральної площі в усі кінці міста розходилися вулиці, які забудовувалися й подовжувалися разом зі зростанням Чернівців.

Площа Святого Хреста, щоправда, не довго утримувала статус головної – на початку XIX ст. цю роль почав перебирати на себе майдан Ринок – майбутня Центральна площа. Сьогодні колишня площа Святого Хреста завдяки «будинку-кораблю» та костелу Воздвиження Святого Хреста є однією з архітектурних окрас Чернівців.

Генеральський дім

Перший кам'яний будинок у Чернівцях з'явився саме на площі Святого Хреста. Він був збудований для австрійської адміністрації у 1780 р. – це так званий «Генеральський дім». Із самого початку тут розмістилися військова адміністрація та суд; а від 1787 р. ця споруда, що

постійно обростала різними прибудовами, була осідком також для окружного старости й окружної канцелярії, пізніше – для крайового суду та інших канцелярських установ. У дворі «Генеральського дому» знаходилась школа верхової їзди, а в залі відбувалися концерти й вистави.

На початку жовтня 1823 року в «Генеральському домі» гостювали два імператори, які тоді володіли половиною Європи: австрійський цісар Франц I та російський цар Олександр I. Їхня тижнева зустріч у Чернівцях була присвячена виробленню спільного ставлення до цілої низки нагальних питань європейської політики.

Костел Воздвиження Святого Хреста

З іншого боку площі розташований римо-католицький костел Воздвиження Святого Хреста. Це перший мурований храм чернівецького середмістя, який із його високим шпилем на довгий час став архітектурною домікантою міста. Будувати його почали у

1787 р. за дорученням австрійського цісаря Йосифа II, який роком раніше відвідав Чернівці. Імператор сам визначив місце для нового кам'яного храму та не пожалів на будівництво грошей. Зводити костел взялися одразу ж, але будували надто довго – аж 27 років! Йому постійно не щастило: то через прорахунки архітекторів двічі обвалювалася вежа, то потім він горів.

Храм збудований в єзуїтському стилі. Прототипом його є костел у Римі. Цьому стилю підпорядкований живопис, скульптура, прикладне мистецтво храму. Він також увібрав у себе багато барочних мотивів. Фрескові розписи на стінах і стелі заповнені стилізованими

квітковими мотивами, які символізують вічне дерево, дерево життя. Вражають сім неоготичних віктарів, а також орган, який ще в 70-х роках XIX ст. здобув дві медалі, у Відні та Парижі, як найкращий за тембром європейський орган. На бічній стіні святині зберігся найстаріший на Західній Україні сонячний годинник, який костелу передав на зберігання один з австрійських монастирів. Він і сьогодні показує віденський час.

Будинок-корабель

Десь наприкінці XIX ст. на розі теперішніх вулиць Шолом-Алейхема й Головної виросла одна з примітних архітектурних споруд старого міста – «будинок-корабель», який старожили ще називали «шіфою». Будівля своїм виглядом справді нагадує корабель, що немовби пливе серед вулиць Чернівців. Оригінальне архітектурне вирішення будинку посприяло народженню романтичної міської легенди, яку переповідає з уст в уста вже не одне покоління городян.

Буцімто жили колись два брати: один був підприємцем у Чернівцях, а другий – капітаном, що ходив далекими морями. Коли моряк вийшов у відставку, сухопутний брат покликав його назад до рідного міста. Брати придбали ділянку в центрі міста й звели добротний будинок. Та позаяк

капітан тужив за морем, то будинок спорудили подібним до корабля: зі звуженим фасадом, що, наче форштевень, розтинає потоки доріг, відкритим майданчиком на другому поверсі, який нагадує палубу, й башточкою у вигляді щогли. Носова частина «шіфи» була прикрашена невеличким фонтаном у формі голови лева і чашею-раковиною, з якої городяни пили воду.

Перехід від колишнього майдану Святого Хреста до площі Філармонії

Уздовж лівої бічної стіни костелу Воздвиження Святого Хреста, на якій знаходиться сонячний годинник, тягнеться вулиця Бетховена. Проходимо нею до площі Філармонії. Дорогою звертаємо увагу на старі металеві електричні стовпчики, які збереглися ще з австрійських часів. До речі, електричне освітлення у Чернівцях з'явилося в 1896 р., а наступного року вулицями міста пішов трамвай.

Площа Філармонії

Одним із найстаріших майданів середмістя, який розквіт за австрійської доби, є площа Філармонії. Історія цього майдану сягає кінця XVIII ст., коли тут розташовувався ринок, де торгували переважно борошном. Звідси і перша його назва – Мучний, чи, німецькою, Мельпляц. Окрім торжища, тоді тут знаходилися

військові склади та крайова в'язниця, які знесли в середині XIX ст., коли майдан забудовувався житловими двоповерховими кам'яницями. Площа стала набирати пристойного вигляду, тож її вподобали чернівецькі меломани, які плекали мрію про власне концертне приміщення. У 1880 р., після зведення тут будинку Музичного товариства, площу перейменували на честь кронпринца Рудольфа – Рудольфспляц. До слова, сам кронпринц відвідав Чернівці дещо згодом, у липні 1887 р.

Обласна філармонія

Головною спорудою архітектурного ансамблю майдану, яка визначила сучасну назву площі, є колишня будівля Музичного товариства – сьогоднішня обласна філармонія. Ще у 1862 році городяни створили «Товариство сприяння музичному мистецтву».

Назустріч шанувальникам музики пішла й міська влада – 21 червня 1873 р. Чернівецький магістрат ухвалив виділити Музичному товариству під будівництво земельну ділянку в східній частині тодішнього Мучного майдану. Тут 29 травня 1876 р. урочисто заклали наріжний камінь у фундамент майбутньої споруди, а у листопаді 1877 року на сьогоднішній площі Філармонії відкрили будинок Музичного товариства.

Для художнього оформлення інтер'єрів будівлі Музичного товариства був запрошений віденський маляр-професор Карл Йобст, який тоді розписував семінарську церкву Трьох Святителів у Митрополічій резиденції. Буковинський краснавець і літератор Л.А. Сімігінювич-Штауфе так описав враження, яке справила на нього робота пензля віденського художника: «Усім, хто нині заходить до зали Товариства, всміхається найчудовіший розпис; кожен відчуває себе духовно піднесеним, спостерігаючи за твором геніального майстра. На чудовій розкішній стелі, в обрамленні

вінків, представлені емблеми музики, вітражі на вікнах, розписи на колонах, у гірляндах квітів – імена найвидатніших композиторів».

У приміщенні філармонії в різні часи виступали знаменитості, які гастролювали чи працювали в Чернівцях, про що сповіщають пам'ятні дошки на фасаді. На одній із них міститься погрудне зображення видатного українського композитора Миколи Лисенка, який неодноразово з великим тріумфом давав тут концерти. У різні часи тут виступали золотий голос України Соломія Крушельницька, піаніст Артур Рубінштейн, співак з європейським іменем 1930-х, уродженець Буковини Йозеф Шмідт, володарі незрівнянних голосів Енріко Карузо й Пауль Морганс, французький скрипаль Жак Тібо та інші. У Чернівецькій обласній філармонії працювала відома єврейська артистка Сіді Таль; тут починали своє сходження на велику сцену народні артисти України Софія Ротару, Назарій Яремчук, Василь Зінкевич, Павло Дворський та інші відомі співаки.

Колишній готель «Брістоль»

На рубежі століть, упродовж «золотих» десятиліть модерну, довкола майдану виростили нові будівлі, які склали гідне сусідство будівлі Музичного товариства. Завдяки їм Рудольфспляц набув справді європейського вигляду. За 1905–1906 рр. на

південному боці площі коштом місцевих міщан Йозефа Ландау та Макса Майснера постав у стилі віденської сецесії розкішний чотириповерховий будинок із кутовою вежею-еркером – готель «Брістоль», що став архітектурною домікантою площі й усього прилеглого кварталу. Міські легенди подекують, що в його номерах приймали своїх гостей найдорожчі чернівецькі повії. У цоколі готелю розташовувався ресторан, де задоволені життям гості розтринькували гроші. Від тих часів зберігся розкішний сецесійний напис «Hotel Bristol» угорі на фасаді та дах під червоною

черепицею. Сьогодні тут знаходиться гуртожиток Чернівецького медуніверситету, а перший поверх займає кафе «Картопляна хата».

Свого сучасного вигляду площа Філармонії набула в результаті реконструкції 2004-2005 рр. Після знесення Критого ринку, що з'явився на майдані у 1930-х роках, на його місці амфітеатром облаштували просторий майданчик з музичним фонтаном посередині, який підсвічується увечері. Біля колишнього готелю «Брістоль» розбили скверик зі стильною металевою колонкою для води австрійського часу.

Перехід від майдану Філармонії до Центральної площі

Обходимо будівлю філармонії з правого боку вулицею Чайковського та ознайомлюємося з меморіальними дошками на її бічній стіні. Там, де будівля філармонії закінчується, повертаємо праворуч на вул. Худякова та йдемо нею до Центральної площі. Дорогою з лівого боку звертаємо увагу на споруду Головного поштамту, збудовану наприкінці XIX ст. у стилі італійського відродження.

Центральна площа

Центр Чернівців уособлює Центральна площа, у минулому майдан Ринок, або Рінгпляц, що є серцем міста ось уже майже два століття. Площа справді центральна – від неї як промінці розходяться врізнобіч майже всі головні вулиці міста: Головна, Руська, Університетська, І. Франка, О. Кобилянської та ін.

Ідея створення площі зародилась у самого австрійського цісаря Йосифа II. У 1786 р. під час відвідин Чернівців він запропонував створити на тодішній південній околиці міста просторий майдан, де працював би ринок і можна було б проводити ярмарки. Але через те, що тоді на тому місці знаходилися розрізнені приватні ділянки близько десятка городян, які місцевій владі довелося викупувати, створення майдану рухалося повільно. Утім, уже приблизно від 1790 р., ще до завершення впорядкування площі, тут було торжище, яке на багато років визначило характер майдану і надало йому назву

«площа Ринок». А вже в перші десятиліття XIX ст. майдан набув статусу головного, про що зазначив цар Франц I у своєму щоденнику під час подорожі містом у серпні 1817 р.

Попри свою давню історію, ансамбль Центральної площі набув свого завершення зовсім недавно. У травні 1999 р. тут було урочисто відкрито монумент Тарасові Шевченку.

Колишні готелі площі

Архітектурний ансамбль майдану Ринок, що почав формуватися на рубежі XVIII-XIX ст., став уособлювати нове обличчя міста. За австрійської доби ряд будинків Центральної площі слугували готелями і ресторанами. Найвідоміший серед них був готель «Під Чорним Орлом» – сьогоденний головний корпус торговельно-економічного інституту. У ресторані готелю полюбили збиратися чернівецькі «вершки суспільства», а його зала слугувала сценою для театральних вистав. Як свідчить меморіальна дошка на фасаді, тут у 1860 р. молодий Юрій Федькович познайомився з творами Тараса Шевченка й відтоді присвятив себе служінню українській літературі.

нагадує лише барельєф лева, що завмер позі угорі на фасаді кутової башти.

Міська ратуша

Справді європейського вигляду площа набула після спорудження тут у 40-х роках XIX ст. ратуші, яка назавжди

Навпроти колишнього готелю «Під Чорним Орлом» у 1910 р. постала розкішна п'ятиповерхова будівля готелю «Золотий Лев». Сьогодні тут розмістилися магазини та житлові приміщення, а також кафедри і гуртожиток університету. Про колишній готель

закріпила за майданом статус центру Чернівців і головного осередку міського життя.

Розмови про будівництво міської ратуші велися з 1825 року, і лише 19 квітня 1843 р. у присутності поважних гостей зі столиці був закладений перший камінь у фундамент майбутнього магістрату. Будівельні роботи велися під керівництвом

окружного інженера Адольфа Маріна й наглядом камерального архітектора Андреаса Микулича. За 4 роки в центрі Чернівців постала ошатна споруда в стилі пізнього класицизму з високою баштою та внутрішнім двориком. За старою європейською традицією ратуша поєднує два об'єми: великий горизонтальний об'єм самої будівлі з акцентованим на тлі фасаду ризалітом з доричним ордером; та вертикальний об'єм у вигляді 50-метрової двоярусної вежі з балконом і годинником. За цим годинником магістрат довгі роки звиряв час із Віднем, аж поки Чернівці не отримали самоврядування.

З балкону, що з усіх боків оточує вежу, добре видно старе місто. Звичайно, балкон у ті часи не слугував майданчиком для огляду околиць, а мав практичне призначення: був місцем пожежного дозору. Сьогодні з балкона вежі щодня, рівно о 12 годині, на всі чотири сторони міста лунає мелодія «Марічки», яку виграє на трубі сурмач у буковинському народному вбранні.

Шпиль вежі з мідною позолоченою кулею за австрійської доби увінчувала «пташка» – двоголовий габсбурзький орел. У роки першої світової війни, коли місто неодноразово переходило з рук у руки, «пташку» демонтували. Відтоді на шпилі змінилося чимало прапорів, як і написів на фронтоні будівлі. Але ратуша незмінно слугувала городянам центром міського самоврядування.

Художній музей

Впродовж 1900-1901 рр. поруч із ратушею постала імпозантна триповерхова споруда дирекції Буковинської ощадної каси, в якій сьогодні знаходиться художній музей. Вона була зведена за проектом талановитого учня Отто Вагнера віденського архітектора Губерта Гесснера. Ця будівля справедливо вважається класичним зразком віденської сецесії, однією з найвишуканіших пам'яток модерну в Центрально-Східній Європі. Споруда має чіткі

симетрії фасаду, на тлі якого трохи виступає центральний ризаліт, що увінчується аттиком з двома скульптурами по краях. Серед оздоб фасаду виділяється майолікове панно, яке прикрашає верхню частину центрального ризаліту. На панно зображені алегоричні постаті, що символізують провінції Австро-Угорщини. Буковина на ньому представлена юнаком у козячій шкурі.

Споруда вражає й не менш витонченою красою інтер'єрів, в оформленні яких віртуозно поєднані скульптура, живопис, ліпнина, вітражі, художній метал. У внутрішньому оздобленні будівлі брав участь знаний український художник Микола Івасюк. Його пензлем належить картина на міфологічний сюжет, яка й досі прикрашає стелю.

Експозиція художнього музею дозволяє простежити розвиток живопису на Буковині впродовж двох останніх століть. Класична школа представлена полотнами Юстина Пігуляка, Миколи Івасюка, Євгена Максимовича, Августи Кохановської та інших художників, чії твори прикрашають музеї та картинні галереї багатьох європейських міст.

Вулиця Ольги Кобилянської

Промінцем від Центральної площі тягнеться вулиця Ольги Кобилянської – єдина у Чернівцях пішохідна вулиця. Дата народження тодішньої Молодіївської, а пізніше Панської вулиці відома точно: в 1786 році на розі Центральної площі та теперішньої Кобилянської був закладений перший мурований будинок, а перед тим на його місці довелося викорчувати чимало пеньків. На початку ХХ ст. старожитні хатки були витіснені дво- і триповерховими стильними кам'яницями, а саму вулицю забрукували. Ще живі ті чернівчани, котрі пам'ятають, як тодішню Панську двірники мили по кілька разів на день водою з милом, а поліціант змушував кожного «нечупару» з брудним взуттям гарно витерти ноги, перш ніж ступити на брукувку.

Колишня кав'ярня «Габсбург»

Одразу на початку тодішньої Панської вулиці у 1898 р. постала розкішна кам'яниця, у якій розташувалась елітна кав'ярня «Габсбург». Пізніше тут був заснований «Клуб шанувальників кави», де шановне панство полюбляло за філіжанкою кави вести бесіди на шляхетні теми. Така атмосфера сприяла народженню поетів, філософів і музикантів. До речі, ця атмосфера підкупила Лесю Українку, яка гостювала в Ольги Кобилянської та вперше пила каву саме в Чернівцях.

Споруда колишньої кав'ярні «Габсбург» надзвичайно гарна. Її кут, що виходить на Центральну площу, увінчує граційна барокова вежа, а на фасаді по вулиці О. Кобилянської над вікнами першого поверху усміхнені маскарони чергуються з маскаронами бородатими та суворими. Сьогодні в цій будівлі знаходиться управління Національного банку України.

Красназавчий музей

Посередині вулиці Ольги Кобилянської знаходиться будівля колишньої Дирекції Православного релігійного фонду. Нині тут розмістився краєзнавчий музей, заснований ще у 1863 році, – один із найстаріших музеїв України. У його фондосховищах

зберігається майже 90 тис. експонатів: колекція стародруків, у тому числі Острозька Біблія Івана Федорова; велика та гарно підібрана збірка етнографічних матеріалів, нумізматики, писанкарства, предметів побуту населення Чернівецької області; дуже цінна колекція пам'яток археології та багато іншого.

Перехід від вулиці Ольги Кобилянської до Вірменської церкви й назад до Кафедрального собору

Поруч із Красназавчим музеєм знаходиться одна з наймонументальніших споруд міста – Кафедральний собор Святого Духа, проте не затримуємося біля нього. Натомість, одразу після собору на перехресті повертаємо ліворуч і вулицею Вірменською йдемо до Вірменської церкви. Потім вертаємось цією ж вулицею до Кафедрального собору.

Вірменська церква

У середині XIX ст. у чернівецьких вірмен-католиків визріла потреба мати свій храм. Для його проектування був запрошений чеський архітектор Йозеф Главка, який тоді працював над Резиденцією Буковинських митрополитів. Будівництво церкви розпочалося у 1869 р. в історичному вірменському кварталі, а 9

жовтня 1875 р. творіння геніального Главки було урочисто освячене на честь Святих Апостолів Петра і Павла.

В архітектурній композиції Вірменської церкви Йозеф Главка оригінально поєднав елементи романського, візантійського й готичного стилів, характерні для середньовічних буковинських монастирів, із традиціями вірменського культового зодчества. Завдяки чудовій акустиці храм від самого початку використовували як концертну залу: влаштовували вечори церковного співу і органної музики.

Сьогодні тут знаходиться органний зал Чернівецької обласної філармонії, а боковий вівтар відведений для богослужіння вірменам-католикам.

Кафедральний собор Святого Духа

Перший камінь у фундамент Кафедрального собору закладений у липні 1844 року. Будівництво велося під наглядом крайового інженера А.Маріна та віденського архітектора А. Рьоля, а у 1860 році за проектом Йозефа Главки був перебудований фасад храму. Через 20 років після

початку робіт у липні 1864 р. владика Євген Гакман освятив Кафедральний собор. Проте внутрішні оздоблювальні роботи тривали аж до кінця століття. Так, ще у 1892–1896 рр. група художників із Відня розписувала стіни.

Збудований у стилі італійського Ренесансу, храм вражає своєю величною красою. Подейкують, що за основу був узятий один із

проектів Петербурзького Ісакіївського Собору, подарований єпископу Є. Гакману під час його паломництва до Троїце-Сергієвої Лаври. Домінантою архітектурної композиції собору є монументальний купол заввишки 46 м. Окрім нього, церкву увінчують ще два куполи, а також дві вежі-дзвіниці вгорі по обидва боки фасаду.

У Кафедральному соборі зберігається ряд православних реліквій: раки з частинками мощей святої великомучениці Варвари, святого великомученика Пантелеймона, преподобного Іова, ігумена Почаївського; виносний дубовий хрест із часткою Животворного Древа, освячений у храмі Воскресіння Господнього в Єрусалимі. У березні 2006 року біля собору встановлений пам'ятник першому митрополиту Буковинської православної митрополії Євгенів Гакману.

Перехід від Кафедрального собору до костелу Серця Ісуса та на Соборну площу

Через вулицю Головну проходимо далі вул. Кафедральною до Соборної площі. Дорогою звертаємо увагу на Костел Серця Ісуса, що розміщений з лівого боку в кінці вул. Поповича, а також на будівлю колишньої Крайової управи Буковини.

Костел Серця Ісуса

Потреба у будівництві нового та просторішого храму визріла серед чернівецьких римо-католиків ще в середині XIX ст. Проте лише у 1894 р., завдяки клопотанню місіонерів ордену єзуїтів, був зведений монастирський комплекс зі стильним костелом, який освятили на честь Пресвятого Серця Господа Ісуса. Проект храму розробив професор Йозеф Ляйцнер – директор Чернівецької школи ремесел. Костел збудований на кшталт кращих готичних

храмів Центрально-Східної Європи: мав стрункі неоготичні форми, витончений інтер'єр, різнобарвні вітражі. Завдяки своєму незвичному для православного краю виглядові храм Серця Ісуса одразу ж став однією з архітектурних родзинок столиці Буковини. За радянської доби будівлю єзуїтського костелу влада спершу передала Православній церкві, але потім тут розмістився Державний архів Чернівецької області. Нині культову споруду повернули релігійній громаді міста.

Соборна площа

Соборна площа, у минулому Австріяпляц, є найвищою точкою старого міста – 225 м над рівнем моря. Колишня назва площі пов'язана з монументом Австрії, спорudzеним у 1875 р. з нагоди сторіччя приєднання Буковини до імперії Габсбургів і демонтованим румунською

владою після першої світової війни. До архітектурного ансамблю Соборної площі також належить пам'ятник радянським воякам, загиблим у другій світовій війні, спорudzений у 1946 р. на місці недобудованого румунського військового меморіалу.

Перехід від Соборної до Театральної площі

Від Соборної площі проходимо повз пам'ятник загиблим радянським воякам вул. Червоноармійською до вул. Головної. На розі цих вулиць знаходиться розколота брила з дерев'яним хрестом – усе, що залишилося від пам'ятника полеглим солдатам 41-го піхотного полку австрійського війська, сформованого буковинцями, знесеного радянською владою у 1949 р. Спускаємося трохи вулицею Головною й одразу після готелю «Київ» повертаємо ліворуч і Готельним провулком виходимо на вул. І. Франка. Далі вулицями А.

Міцкевича та М. Ватутіна йдемо до Театральної площі, дорогою звертаємо увагу на будівлю колишнього Палацу юстиції.

Обласна адміністрація

Будівля обласної адміністрації була споруджена у 1904–1906 роках як Палац юстиції: тоді тут знаходилися крайовий суд і палата адвокатів. Автор проекту – віденський архітектор Франц Сковрон – у загальному образі споруди стилізував

ренесансний флорентійський палац XV ст., але переосмислений у дусі модерну. В облицюванні зовнішніх стін будівлі використана червона та зелена глазурована цегла, фасад прикрашають різнокольорові майолікові вставки з квітами і написами латинню «lex» – закон. Обласну адміністрацію охороняють два величних леви, що спокійно сидять по боках головного входу в будівлю. Кожен з них притримує перед собою передніми лапами картуш. Саме тому цю кам'яницю ще називають «будинком із левами».

Театральна площа

Наприкінці XVIII ст. там, де тепер Театральна площа, була околиця міста, за якою починався густий ліс. Пізніше тут знаходилися військові склади з провіантом, які були знесені на початку XX ст., коли на площі розпочалась активна забудова. У середині XIX ст. на майдані торгували збіжжям. Пізніше торгівлю зерном перенесли в інше місце, а натомість майдан облюбували торговці рибою, тож він став називатися Рибним – Фішпляцом. Наприкінці XIX ст. цю площу офіційно назвали на честь монаршої особи – іменем Єлизавети. До початку XX ст., попри пишну назву, Єлизаветпляр залишався пересічним базарним майданом, куди городяни навідувалися хіба що для купівлі харчів. Перевтілення цієї містечково-базарної площі в імпозантний і стильний європейський

майдан відбулося завдяки спорудженню тут у 1904–1905 рр. нового міського театру.

Музично-драматичний театр

Споруда музично-драматичного театру є однією з найвідоміших пам'яток архітектури, яка прикрашає місто вже понад сто років. Чернівецький театр – творіння знаменитої віденської фірми Фельнера і Гельмера, відомої в Європі

спорудженням 43 театрів, серед яких Віденський та Одеський. Він постав за якихось 14 місяців та своєю красою не поступався кращим театрами Європи. Про це втілення мистецьких амбіцій чернівчан гарно висловився австрійський публіцист Г. Гайнцен: «Чернівецький театр – це мрія з оксамиту і золота, спроектована віденськими архітекторами Гельмером і Фельнером. І все ж їх запросили на роботу в Чернівці лише після того, як за їхніми проектами були споруджені театри у Відні й Одесі. Чернівецький театр – то пам'ятник обізнаним із культурою чернівчанам, які понад усе боялись набути репутації провінції і прагнули ні в чому не поступатися шановному метрополю Відню».

Перший камінь у фундамент майбутнього театру був закладений 1 серпня 1904 р., а вже 3 жовтня 1905 р. відбулося його урочисте відкриття. Театр збудований у стилі віденської сецесії з переважанням елементів стилю ренесанс. Фасад споруди прикрашає арковий портал з двома парами колон з боків та скульптурною композицією з Аполлоном із лютнею в оточенні персонажів античних драм. Над вікнами фасаду в обрамленні муз встановлені барельєфні медальйони Вільяма Шекспіра та Ріхарда Вагнера. У тимпанах над вікнами бічних стін розташовані мармурові бюсти видатних діячів світової культури. Декор інтер'єру виконаний у стилі бароко з поєднанням білих і золотих тонів, що надає йому елегантності. Фойє та зала для глядачів пишно оздоблені

різьбленням і необароковими скульптурами. Колись перед будівлею стояв пам'ятник Шіллеру, сьогодні на цьому місці сидить бронзова Ольга Кобилянська, чиім іменем названий театр.

Єврейський народний дім

У 1908 р. праворуч від театру постала вишукана чотириповерхова будівля у стилі модерн з домішками бароко і ренесансу, в якій розташувалася Єврейський народний дім – Юдішесхауз. Споруда має два фасади: один виходить на вулицю

Штейнберга, другий – на Театральну площу. На фасаді, що виходить на Театральну площу, створений архітектурно-художній образ: чотири атланти несуть на собі два верхніх поверхи, прикрашені композицією з чотирьох колон і арки. У цьому образі можна побачити вільно трактоване зображення єврейського священного ковчега Завіту.

Поява Єврейського дому гармонійно доповнила картину розмаїття національного життя австрійських Чернівців, представленого на той час народними домами української, румунської, польської та німецької громад. Юдішесхауз відібрали в єврейській громаді міста, коли на ратуші почали змінюватися державні прапори. Єврейські громадські організації повернулися до свого народного дому лише на початку 90-х, в незалежній Україні. Вони розмістилися на першому поверсі, решту приміщень колишнього Єврейського дому займає міський палац культури.

Нещодавно тут відкритий музей історії та культури євреїв Буковини, де хронологічно представлений період існування єврейської громади з кінця XVIII до середини XX ст. Експозиції музею містять оригінальні книги, документи, поштові листівки, автентичні речі побуту, предмети релігії та інші цікаві експонати.

Медичний Університет

Ліворуч від театру вздовж всієї площі розмістилася величава чотириповерхова споруда колишньої Торгово-ремісничої палати, в якій тепер знаходиться Медичний університет. Вона постала у 1909 р., звузивши Театральну площу не менше ніж на третину.

Палата збудована у стилі віденської сецесії, чим склала гідну компанію іншим модерним спорудам Театральної площі. Про її колишнє призначення свідчить аттик на фасаді, у центрі якого розміщені скульптури античних богів – покровителів торгівлі та ремесел Меркурія і Геї. Вони тримають у руках роги достатку. На фасаді над вікнами другого поверху розташовані емалеві щити із зображенням символів ремесел.

У 2000 році на Театральній площі заснували «Алею зірок» – майстрів мистецтв Буковини. Під час відкриття Алеї «засвітили» 31 зірку. За 7 років на ній з'явилося 9 імен, а у 2008 р. – ще 4 зірки. Тут зібрано десятки славетних імен співаків і музикантів, які розпочинали своє сходження на велику сцену в Чернівцях. Серед них є постаті, добре відомі як в Україні, так і за її межами.

Перехід від Театральної площі до колишньої Резиденції буковинських митрополитів

Обходимо театр з правого боку, позаду нього повертаємо праворуч на вулицю Гете і по ній спускаємося до перехрестя з вул. Університетською. Тут повертаємо ліворуч і вулицею Університетською йдемо до колишньої Резиденції православних митрополитів Буковини і Далмації, де сьогодні знаходиться Чернівецький національний університет. Дорогою з правого боку звертаємо увагу на перший корпус університету, відкритий у

жовтні 1875 р. указом цісаря Австро-Угорщини Франса Йосифа, про що свідчить меморіальна дошка на його фасаді.

Колишня Резиденція буковинських митрополитів

Серед визначних пам'яток Чернівців особливе місце посідає архітектурний ансамбль колишньої Резиденції православних митрополитів Буковини і Далмації, включений до всесвітньої культурної спадщини ЮНЕСКО. Він був збудований на місці старого єпископського будинку в 1864-1882 рр. Нині тут розмістилися центральні корпуси Чернівецького національного університету ім. Юрія Федьковича. Цей унікальний архітектурний ансамбль з'явився завдяки зусиллям єпископа Євгена Гакмана. У 1863 р. він домогся від австрійського цісаря дозволу на будівництво нової просторої резиденції, гідної столиці Буковини. Наступного року, одразу після освячення Кафедрального Свято-Духівського собору, владики Гакман уже заклав наріжний камінь у фундамент майбутньої резиденції.

Проект архітектурного ансамблю виконав відомий чеський учений, архітектор, академік Йозеф Главка. Він спроектував нетрадиційний комплекс споруд у дусі еклектики з переважанням елементів візантійського та романського стилів.

Цей проект неодноразово займав призові місця на відомих конкурсах архітекторів і був, зокрема, відзначений на Всесвітній виставці в Парижі. Композиція ансамблю досить складна, але при цьому відзначається чіткістю планування. Вона складається з трьох монументальних споруд-корпусів: головного, духовної семінарії разом із церквою Трьох Святителів, пресвітерію.

Головний корпус (нині центральний V корпус, у якому знаходиться адміністрація вузу) був осідком митрополита з

просторими апартаментами, де він працював і відпочивав, та розкішними залами, у яких він влаштовував аудієнції для високих гостей і де відбувалися єпархіальні засідання. У куті лівого крила корпусу розмістилася домашня церква владики – каплиця Іоана Сучавського, з якої, власне, й розпочалося будівництво всієї Резиденції.

Серед приміщень головного корпусу своєю красою і величчю вражає Синодальна зала, одна з найгарніших в Європі. Вона була оздоблена мармуром (звідси її теперішня назва – Мармурова) і обставлена бічними галереями колон, на які спиралася декорована орнаментикою дерев'яна стеля. Враження неземної величі посилювали й коридори з мармуровою мозаїкою на підлозі та розмальованими стелями у формі куполів. На жаль, у 1944 р. Синодальна зала була пошкоджена пожежею. У вогнищі постраждали не лише інтер'єри, загинула й синодальна бібліотека, що містила унікальні стародруки та архіви. Теперішній вигляд Мармурової зали – лише копія, створена реставраторами.

Проте пожежа змилювала над Залою засідань Священного синоду (теперішня Червона зала). Її інтер'єр зберігся в первісному вигляді. Стіни Червоної зали були оздоблені китайським шовком, дерев'яна стеля декорована орнаментом, а підлога встелена паркетом з червоного бука, дуба та зеленої липи. На одній зі стін висять величезні венеціанські дзеркала. Створені за старовинною технологією, вони нараховують аж п'ять шарів срібла.

Ліворуч від входу до Резиденції в теперішньому VI корпусі університету знаходилися два духовні навчальні заклади. Одним із них була **духовна семінарія**, створена у Чернівцях ще у 1828 р. Вона займала другий поверх будівлі, а перший з ініціативи митрополита було передано під потреби греко-православного

теологічного факультету щойно відкритого Чернівецького університету.

Підковоподібний семінарський корпус з трьох боків оточує церкву **Трьох Святителів**. Перший камінь у фундамент храму заклав владика Євген Гакман у квітні 1867 р. Над його інтер'єром працювало декілька фахівців високого рівня. Церкву розписував маляр-професор із Відня Карл Йобст. Його пензлю

належать темперні розписи з біблійними сюжетами. Завдяки чудовій акустиці до храму залюбки приходили послухати службу чернівецькі шанувальники церковного співу, які нині знову отримали таку нагоду.

У 1993 р. після часів радянського атеїзму було відновлене теологічне відділення у складі філософсько-теологічного факультету Чернівецького університету, яке розмістилося на першому поверсі семінарського корпусу, а у церкві Трьох Святителів відродилися богослужіння, які проводять студенти-теологи та їхні духовні наставники-викладачі.

У корпусі, що праворуч від центрального входу (нині IV корпус університету, де тепер розміщений географічний факультет), знаходилися дяківська школа, архидієцезальний музей та фабрика свічок. Дах історичної будівлі **пресвітерію**, як і всієї Резиденції, вкритий

орнаментованою черепицею на зразок буковинських народних

візерунків. Посередині корпусу над головним входом височіє вежа з годинником та куполом, який по колу оздоблений зірками Давида. У такий спосіб увічнили пам'ять про грошову допомогу, надану буковинській православної митрополії єврейською громадою міста. Адже потрібну для будівництва Резиденції астрономічну суму – 1,8 млн. гульденів самі православні зібрати б не змогли.

4.2. ЗАМІСЬКИЙ МАРШРУТ ПО БУКОВИНІ

Чернівці → Мамаївці → Лужани → Дубівці → Чорторія → Вашківці → Мілієве → Вижниця → Виженка → Вижниця → Берегомет → Сторожинець → Чернівці.

Мамаївці

Мамаївці – село Кіцманського району. Розкинулось на лівому березі річки Прут неподалік від Чернівців. За народним переказом, назва села походить від імені Мамай. На території села та його околиць виявлено понад 20 археологічних пам'яток, які засвідчують, що це давнє східнослов'янське поселення. Так, тут знайдено 5 ранньослов'янських поселень черняхівської культури (II–VI ст. н.е.). В урочищі Гуцулка розкопано святилище VI ст. до н.е., що складалося з великого кострища та жертовника.

Перша згадка про село під назвою Нові Мамаївці датується 1580 р., коли його власник митрополит Г. Могила подарував це поселення монастиреві Сучавиця. Мамаївці – батьківщина українського художника Ю.Г. Пігуляка та народного артиста України Д. М. Гнатюка.

Лужани

Лужани – селище міського типу на лівому березі р. Прут та по обох берегах його невеликої притоки – річки Совиці. Стара назва села – Лукани походить від слова "луки", оскільки воно розташоване в долині, де колись були великі луки. Про існування цього ранньослов'янського поселення черняхівської культури (III–V ст. н.е.) нагадують різні археологічні знахідки – уламки глиняного посуду, побутові речі, кам'яні жорна.

Уперше село згадується у грамоті 1453 року. В історичних джерелах говориться про спорудження тут у XV ст. кам'яного Успенського храму – найстарішого з уцілілих на Буковині. Споруджений у мальовничій місцевості на околиці старовинного парку, храм являє собою тринефну споруду з гранчастою апсидою і прямокутним бабинцем однакової ширини з нефом (як в Іллінській церкві XII ст. у Чернігові або в храмах Закарпаття).

Интер'єр церкви колись було повністю розписано фресками.

Написані водночас із побудовою храму, вони є дорогоцінною пам'яткою буковинського малярства XV ст. і свідчать про високий рівень культури майстрів, їх відданість традиціям українського монументального живопису. Інші фрески приховані під побілкою. Лише невеликі

фрагменти розчищено, що дозволяє отримати уявлення про їх цінність.

Фрагменти фресок розміщено в бабинці: у нижньому регістрі на південній стіні розкрито три фігури святих – Сергія, Федора й, очевидно, Дмитрія: на північній стіні – зображення лицаря у червоній киреї верхи на білому коні. Ктиторський напис (слов'янською мовою) засвідчує, що це зображення Федора Вітольда. До речі, іконографія вершника нагадує портрет короля Ягайла з каплиці Св. Трійці в Любліні (1418 р.).

У другому регістрі на північній стіні церковної споруди розміщена фреска з рідкісним апокрифічним (недостовірним) сюжетом – "Бідний на гнощі". Цар Давид, цар Соломон і ангел звеселяють бідного грою на гусях, лютні та торбані.

Храм Шестя в Лужанах – яскравий приклад буковинської школи архітектури. Відокремленість у розвитку Буковини призвела до розповсюдження в цьому краї тринефних церковних споруд із

простим похилим дахом, а також пізнішого типу – тризубного з трьома верхами. Подібний тип церковної споруди зустрічається в Дубівцях, що зустрінеться далі на маршруті.

Дубівці

У Дубівцях на цвинтарі, схожому на невеликий зелений луг, обсадженому деревами, підноситься Спасівська церква кінця XVII ст., перебудована у 1782 р. Вона, як вважають спеціалісти, належить до гуцульської школи архітектури. За композицією складається

з трьох квадратних зрубів. Уся церква неначе вирізана майстерним різцем обдарованого скульптора. У Спасівській церкві дивно поєдналися стиль різьблення іконостаса та його живопис з архітектурною спорудою. Припускають, що і церква, й іконостас, і живопис були задумані й виконані в тісній співдружності талановитими теслярами-зодчими, різьбярем і живописцем. Скидається на те, що творці цієї оригінальної споруди були виховані на традиціях високого мистецтва XVII–XVIII ст. Можливо, зодчі разом зі своїми помічниками були єдиною артілью зі спільним творчим кредо.

Село Дубівці – батьківщина видатного українського співака Г. М. Руснака (1895-1960).

Чортгоря

Чортгоря – батьківщина талановитого актора і режисера, народного артиста України Івана Миколайчука. Його називали обличчям і душею українського поетичного кіно. Більшість українських фільмів 60–70-х років XX століття створювалися за його участі. Ось що казав про Миколайчука Сергій Параджанов: «Я не знаю більш національного народного генія... До нього це був Довженко».

У Чорторії діє садиба-музей Івана Миколайчука. Те, що ми

бачимо, – наукова реконструкція хати, де жила родина Миколайчуків, виконана у 1991 році. У 2006 році на подвір'ї відтворено криницю та встановлено бюст акторові. Поруч із хатою ростуть дві берізки, які ще в 70-ті посадив Іван разом із братом. Зібрані в музеї

речі оригінальні: валізка Івана, з якою кіноактор їздив до Чернівців, його та братів-сестер колиска, ткацький верстат, родинні світлини, народні строї, мамині вишивки.

Вашківці

Вашківці – місто районного підпорядкування, розташоване за 36 км від Чернівців на правому березі Черемошу, на широкому зарінку понад річкою Глибочок. Назва міста походить від імені Васко. До другої половини XIX ст. воно ще називалося Васківцями. Вашківці – давнє східнослов'янське поселення. На території міста виявлено залишки трьох ранньослов'янських поселень черняхівської культури (II–VI ст.). Перша писемна згадка про нього припадає на 1431 р. У центрі міста знайдено рештки поселення XVI ст. З 1903 р. Вашківці стають містом, центром новоутвореного Вашківського повіту.

У Вашківцях жив і творив заслужений майстер народної творчості України художник-орнаментист Г.О. Гарас. Усе своє життя він присвятив збиранню й упорядкуванню народних орнаментів та вишивок. Народний митець створив близько 30 великих вишитих полотен і понад 3 тис. взірців орнаменту. Його твори представлені в оселі народного митця, тепер це народний музей Г. О. Тараса. Тут зберігаються сотні робіт видатного майстра – портрети, килими, вишивки, взірці орнаментів тощо.

На околиці містечка Вашківці здійснюється Аннина гора, на якій знаходиться Православний жіночий монастир Святої Анни. Цю гору священною вважали здавна. Легенда розповідає, що в ті часи, коли Буковина знаходилася під турецьким ярмом, жила у Вашківцях дівчина на ім'я Анна, яка славилася своєю красою й добрими вчинками. Дівчина мала косу до колін і великі чорні очі. Турки під час одного з набігів дізналися про дівчину й вирішили ввіймати красуню, щоб потім продати на невільницькому ринку. Рятуючись від ворогів, вона вибігла на гору. З вершини Анна побачила, що турки оточили її. Дівчатися було нікуди і вона почала щиро молити Бога про порятунок. І коли вороги були вже зовсім близько, сталося диво: земля розступилася і навіки сховала втікачку. Турки довго шукали дівчину, але знайшли лише її косу, що залишилася на поверхні. Переслідувачі зі злості відрізали її, але вітер вихопив волосся з турецьких рук і розвіяв по всій горі.

На знак цього дива місцеві християни насипали тут могилу і звели кам'яний хрест, а гора відтоді почала називатися Анниною. Незабаром з-під гори забив струмок із цілющою водою і сюди почали приходити люди з надією зцілитися за допомогою молитви та святої води. З часом хрест зруйнувала блискавка. Відновили його у 1848 році – в рік скасування кріпацтва в Австрії, під владою якої на той час перебувала Буковина. Імовірно, тоді ж на вершині гори побудували дерев'яну церкву, яка згоріла на початку ХХ ст.

У 1993 році тут заснований жіночий монастир Святої Праведної Анни. Протягом останніх двох десятиліть на Анниній горі було збудовано собор Святої Анни з нижнім храмом Святих Великомучеників Маковеїв, келії, житлові корпуси, господарські приміщення. На місці

решток хреста, встановленого тут у 1848 р., воздвигнуто новий – на

честь преподобної Анни, відомої з Євангелія. А поруч із хрестом можна побачити народний лубок із сюжетом, навіяним місцевою легендою.

Мілісьве

У цьому селі народився відомий український поет, перекладач, літературний критик Д.Ю. Загул. Він пройшов складний шлях у літературі й завоював собі визнання широкого загалу читачів. У часи сталінщини був безпідставно звинувачений у націоналізмі та репресований.

На околиці села до цього часу збереглись руїни доменної печі, так званої гамарні, в якій у минулому столітті виплавляли залізо з болотної руди.

У Мілієвому знаходиться один із кращих краєзнавчих музеїв Чернівецької області, експонати якого знайомлять з минулим і сьогоденням села, предметами народного побуту, серед яких національний одяг, різьблені та розмальовані скрині, гончарні вироби, дерев'яне начиння.

Вижниця

Вижниця – районний центр, розташований за 68 км від Чернівці, в мальовничій місцевості, де річка Черемош залишає гори й виносить свої води на широку долину. Розташувавшись біля відрогів зелених Карпат, Вижниця своїми окраїнними вулицями виходить на їхні пологі схили. У забудові міста переважають одно- та двоповерхові будівлі, що збереглися з минулого століття.

Знаходження міста у верхній течії Черемошу зумовило і його назву. Вижниця походить від слова "вижній" (верхній). Уперше згадується в молдавському літописі за 1501 рік. Літописець І. Некулче відносить це поселення до сіл, що існували ще наприкінці XV ст.

Розташована біля підніжжя Карпат, Вижниця здавна розвивалась як торгове поселення, тісно пов'язане з гірськими районами Буковини. В 1767 р. поселення одержало грамоту, яка надавала йому право торгового містечка. Відтоді тут чотири рази на рік відбувались ярмарки, де гуцули продавали вироби з дерева,

полотно, обруси (скатертини), рушники з гарними візерунками, вишивані сорочки, пояси, а також продукти тваринництва. Сюди приїздили з-за кордону скуповувати різьблені вироби іноземні купці.

До літопису історії Вижниці вписано імена видатних діячів української культури, серед яких особливе місце займає Ю. Федькович. Протягом 1869-1872 рр. письменник працював інспектором шкіл Вижницького повіту.

Мальовнича природа Вижниці, її околиць і навколишніх гір завжди приваблювала українських діячів літератури та мистецтва. Частими гостями її були відомі світові українські письменники: Леся Українка, Іван Франко, Марко Вовчок, Ольга Кобилянська, Василь Стефаник, Гнат Хоткевич, художник І. Пігуляк, інші діячі української культури. Всіх їх гостинно приймала місцева освітянка Ганна Москва. Нині про це нагадує меморіальна дошка на будинку.

Однією з найвідоміших культових споруд Вижниці є православна Свято-Михайлівська церква (1924). Храм має оригінальний вигляд – це чи не єдина в регіоні церква, збудована у стилі модерн. У 1961 р. від попадання блискавки постраждали вежі цієї церкви, після чого її закрили. У 90-х роках ХХ ст. відремонтована церква в дещо зміненому вигляді знову почала приймати прихожан.

Вижниця відома також династією цадиків, яку започаткував Менахем Мендель бен Хаїм Хагер у середині ХІХ століття. Згодом тут були побудовані палац цадиків, синагога, школа-хедер. У радянський час багато споруд передано в користування різних установ та організацій.

Вижниця здобула славу відомого за межами України центру декоративно-вжиткового мистецтва і художньо-навчального осередку. Цим вона зобов'язана, насамперед, діяльності училища

вжиткового мистецтва, заснованого в 1905 р. славнозвісними гуцульськими різьбярями В. Шкрібляком, В. Девдюком, М.Мегеденюком та Ф. Гнатюком.

Василь Шкрібляк (1856-1928) і Василь Девдюк (1873-1951) – вихідці з відомих родин гуцульських майстрів, які розвинули батьківську справу. Батько першого з Василів, славетний різьбяр із Яворова Юрій Шкрібляк, вважається родоначальником школи гуцульської різьби, за витворами якої ще на початку ХХ ст. «полювали» найсолідніші музеї старої Європи. Виходець із Косова Василь Девдюк також перейняв навички різьби від свого батька, а згодом опанував карбування по металу.

У 1940 році Вижницьку художньо-промислову школу було розширено й реорганізовано в художньо-промислове училище. Із кращими творами вихованців училища, а також з історією краю можна ознайомитись у Вижницькому народному

музеї, що в центрі міста. Він розміщений в одноповерховому будинку за адресою Українська, ч. 76. Тут є багата експозиція дипломних робіт випускників навчального закладу. Експонати, виставлені в музеї, умовно поділено на чотири відділи: художньої обробки дерева, ювелірної справи та ковальства, художнього ткацтва та художньої вишивки, моделювання та конструювання одягу.

З Вижниці зробив злет у широкий світ музичної естрадної культури самодіяльний вокально-інструментальний ансамбль "Смерічка", багаторазовий лауреат республіканських, всесоюзних і світових фестивалів естрадної пісні. Солістом ансамблю був народний артист України Назарій Яремчук – провідний естрадний митець країни. До речі, він уродженець околиці Вижниці – Рівні.

Виженка

Село Виженка розкинулося в оточенні зеленого верховіття букового і смерекового лісів, де води швидкоплинної звивистої Виженки зливаються з бурхливим Черемошем.

На початку села, при впадінні в річку Виженка невеликого струмка, з правого боку на високому пагорбі стоїть дерев'яна церква Івана Сучавського (1792р.). На цьому місці, за легендою, колись

точилась запекла битва між загоном татар і селянами. У пам'яті старожилів зберігся давній переказ. Як ненажерлива гусінь сунула сюди татарва, нищачи на своєму кривавому шляху все живе. Людям доводилося відступати все далі й далі, рятуючись у

Карпатах. Та ось тут, де впадає гірський потік Лісковець у Виженку, волелюбні хоробрі гуцули вирішили або відбити ворога, або загинути. Завалили проходи і лази буками й смереками, причаїлись на скелях та урочищах понад річкою, чатуючи на непрошених гостей. Пропустили у прилаштовану пастку передові зағони лютого ворога, а відтак перекрыли їм шлях до відступу. Розкопали загату і вода з неї ринула на чужинців. Потім камінням, ратищами і топірцями переґамселили ординців. Недобиті рештки переляканої орди почали відкочуватись назад. Сміливці довго ще їх переслідували і вбивали, як мух.

У центрі Виженки знаходиться дерев'яна трикупольна церква Св. Миколая (1925 р.). Проте значно відоміша за цю церкву вкрита гонтом капличка, що знаходиться поруч. Зведена в першій половині XIX ст., вона примітна своїми написами на передній стіні про важке життя під панщиною у 1820 р., голод і холеру 1866 року. Ці написи фактично є історичним документом: "Браття милі! Р. 1820 толоки, ліси і всі добра були людські. Р. 1822 інжініри записали ляхам, а люди о том не розуміли. Ляхам мусили кожний робити 3 дні на

тиждень панщини. Як не пришол на панщину, то давали 50 до 70 буків, що кров йшла". Далі в цій скорботній історичній пам'ятці напис гласить, що 1866 року населення пережило небачений голод і холеру.

Трохи далі по дорозі до перевалу Німчич з лівого боку, перед невеликим водоспадом на річці Виженці знаходиться ритуальна лазня-міква – колись надзвичайно важливий об'єкт у житті єврейської громади. Тут, за легендами, купалися вижницькі

падики-чудотворці. До сьогоднішнього дня над цим плесом збереглася табличка на івриті, однак цей напис у селі вже мало хто може прочитати.

Перевал Німчич

Перевал Німчич (586 м) – одне з найбільш мальовничих місць у Буковинських Карпатах, де, до речі, знаходиться однойменний туристичний комплекс. Звідси відкривається чудовий краєвид

гірської долини, якою тече бурхливий Черемош. Дуже поетично про Німчич висловилася Леся Українка, яка побувала тут у липні 1901 року. «Раз заїхали високо на гору Німчич і побачили звідти при заході сонця щось таке гарне і срібне, як мрія».

Неподалік від перевалу знаходяться найцікавіші пам'ятки природи Буковинських Карпат: дивовижні скельні утворення Соколине око та Протяте Каміння; печера Олекси Довбуша – відважного

народного ватажка 30–40-х рр. XVIII ст. Дістатися цих об'єктів можна лише пішими маршрутами.

Берегомет

Берегомет простягнувся вздовж річки Сірет біля підніжжя Буковинських Карпат. У самому центрі селища на розі дороги, що веде з Вижниці та вулиці Центральної, стоїть мурована Михайлівська церква. Храм побудований у 1888 році коштом представників славетного роду Васильків. Раніше біля сучасної церкви на місці, де тепер розташований цвинтар, знаходилася більш стара церква, побудована Олександром Васильком у 1773 році й перевезена 1889 року до села Долішній Шепіт. Про це сповіщає старий пам'ятний хрест, встановлений на огороженій ділянці цвинтаря.

Поблизу Берегомета конусом здіймається гора Стіжок. Обрисами вона справді нагадує стіжок сіна. На її вершині у скелі з піщанику є кілька неглибоких печер. У народі їх називають Довбушевими. Не виключено, що тут знаходив притулок

ватаг опришків зі своїми побратимами. Свідчення підтверджують, що опришки часто перехувались від переслідувань цісарських військ в околицях Берегомета, під горою Стіжок, у так званій гірській коморі. За легендою, тут заховав вилучені в багатіїв скарби Олекса Довбуш. За горою Стіжок розкинулась широка Берегометська долина з родючими ланами та багатими травостоєм луками.

Сторожинець

Сторожинець – районний центр, що розкинувся на лівому березі Сірету. Там, де тепер місто, на березі річки колись стояв сторожовий пост стародавніх русинів. Назва Сторожинця походить

від однойменного слова ("сторожинець", у давнину – укріплений пункт, де перебувала сторожа). Уперше в історичних документах Сторожинець згадується 1448 року.

У Сторожинці заслуговує на увагу дендропарк лісного

технікуму. Тут на площі 12 га росте понад тисяча видів дерево-чагарникових порід із різних країн світу. Створено живий куток, в якому можна побачити косуль, оленів, білок, павичів та інших тварин і птахів. Дендропарк віднесено до пам'яток природи.

Список літератури

1. Долженко Г.П. Экскурсионное дело : учебное пособие / Г.П. Долженко. – М. : ИКЦ «Март», 2005. – 272 с.
2. Емельянов Б.В. Экскурсоведение : ученик / Б.В. Емельянов. – М. : Советский спорт, 2004. – 216 с.
3. Кияк Т.Р. Привіт тобі, зелена Буковино : довідник-путівник / Т.Р. Кияк, М.П. Крачило. – К. : «Пульсари», 2002. – 156 с.
4. Лашкевич М.С. Запрошуємо на екскурсії Чернівцями : путівник / М.С. Лашкевич, І.Д. Бойко. – Чернівці : Прут, 2008. – 176 с.
5. Чеховський І.Г. Прогулянка Чернівцями та Буковиною : путівник / І.Г. Чеховський. – К. : Балтія-Друк, 2007. – 268 с.

Навчально-методичне видання

Король Олександр Дмитрович
Організація екскурсійних послуг
у туризмі

Навчально-методичний посібник

Відповідальний за випуск ***В.П. Руденко***

Літературний редактор ***О.В. Колодій***

Комп'ютерна верстка ***О.Д. Король***

Підписано до друку 24.10.2016 р. Формат 60 × 84/16.
Папір офсетний. Друк різнографічний. Умовн. друк. арк. 7,9.
Обл.-вид. арк. 8,5. Зам. Н-229. Тираж 100 прим.
Друкарня Чернівецького національного університету
58002, Чернівці, вул. Коцюбинського, 2

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 891 від 08.04.2002 р.